

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА»
МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

Новітні кримінально-правові дослідження – 2026

АЛЬМАНАХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Миколаїв
МННІП НУ «ОЮА»
2026

Редакційна колегія:

В.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія», голова Миколаївського осередку громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», доктор юридичних наук, професор **Олександр Козаченко**

Доцентка кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія», секретарка Миколаївського осередку громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», докторка філософії (PhD) в галузі права, доцентка **Ольга Мусиченко**

Схвалено та рекомендовано до видання кафедрою кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол засідання кафедри № 09 від 19 травня 2026 року)

Новітні кримінально-правові дослідження – 2026 : Альманах
Н73 наукових праць / за ред. д.ю.н., професора О. Козаченка, доктора філософії (PhD) в галузі права, доцентки О. Мусиченко. – Миколаїв : МННІП НУ «ОЮА», 2026. – 160 с.

До даного Альманаху наукових праць, увійшли матеріали, присвячені різноманітним проблемам як сучасної науки кримінального права, так і практики його застосування. Автори репрезентованих наукових праць, якими виступили як відомі дослідники проблем кримінального права в їх теоретичній та прикладній площині, так і молоді науковці, які роблять перші кроки у формуванні власної теоретичної та практичної правосвідомості, досліджують актуальні питання становлення, сучасного стану та перспектив подальшого розвитку кримінального права України, пропонуючи власні моделі вирішення нагальних проблем, сформованих соціально-політичним викликом сьогодення, одним з яких є продовження розпочатої до повномасштабної війни.

Видання може викликати зацікавленість вчених, аспірантів і студентів, співробітників судових та правоохоронних органів, державних службовців, а також всіх тих, хто замислюється над проблемами українського кримінального права та практики його застосування в сучасних умовах воєнного часу в Україні та шукає відповіді на питання, поставлені необхідністю підвищення ефективності кримінально-правового регулювання.

УДК 343

*Публікації наведено в авторській редакції з незначними коректорськими правками.
Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.
За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен тощо відповідають автори публікацій та їх наукові керівники.*

© Миколаївський навчально-науковий інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»
© ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»,
Миколаївський осередок

ПЕРЕДМОВА

Вже більше чотирьох років Український народ зі зброєю в руках протистоїть загарбницьким планам країни-агресора, що націлилась на нашу територію, і яка намагається протистояти обраному нами напрямку розбудови як громадянського суспільства, яке складається з вільних людей, так і сучасної соціальної та правової держави. Найкращі представники нашого волелюбного народу, сотні тисяч хлопців і дівчат, серед яких величезна кількість юристів, які навчались у вишах України, були змушені відмовитися від своїх професійних мрій та, взявши в руки зброю, на передовій та в тилу стали на захист майбутнього УКРАЇНИ! Натомість всі, хто не зробив цього, теж мають свої зобов'язання: по-перше, всіма силами, всіма наявними можливостями допомагати Збройним Силам України виконувати завдання з протидії загарбникам; по-друге, шанувати пам'ять всіх, у кого ця війна забрала найдорожче – життя: **СВІТЛА ПАМ'ЯТЬ ВСІМ ЗАГИБЛИМ, ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ НАШИМ ЗАХИСНИКАМ І ЗАХИСНИЦЯМ!**; по-третє, своїм внеском намагатися не тільки зберегти ті надбання, які є, але й примножити їх для того, щоб після ПЕРЕМОГИ забезпечити досягнення нашої основної мети: цивілізаційний розвиток відповідно до європейських стандартів. Хочеться вірити, що цей Альманах наукових праць допомагає його авторам поділитися власними науковими здобутками у сфері кримінальної юриспруденції, а всім, хто має бажання ознайомитись з його змістом, він стане корисним провідником у пошуку відповідей на різноманітні питання перспектив розвитку кримінального права в сучасних умовах трансформації Української державності та Українського суспільства. Саме тому, протягом останніх одинадцяти років на кафедрі кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» до дня отримання нашим вишем статусу Національного закладу освіти України, а це 20 квітня, здійснюється формування та видання Альманаху наукових праць «Новітні кримінально-правові дослідження», бібліографічні метадані якого індексуються в наукометричній базі Google Scholar.

Змістовно, що стало доброю традицією, «Новітні кримінально-правові дослідження – 2026» складаються з двох частин. До першої частини наукових праць увійшли дослідження як вже відомих фахівців у галузі кримінального права, наукові здобутки яких визнані не тільки в Україні, але й за її кордонами, так і магістри права, які вирішили присвятити своє

майбутнє науковим дослідженням кримінального права. Натомість друга частина Альманаху вже традиційно віддана молодим дослідникам, які роблять перші, але достатньо впевнені кроки на шляху осмислення власних наукових надбань, продовжуючи навчання відповідно до програм освітнього процесу. Вважаємо, що саме таке поєднання досвіду та вагомості із завзятістю та оптимізмом вигідно відрізняє даний Альманах наукових праць від інших збірок наукового профілю.

Організаційний комітет, редакційна колегія хоче подякувати в першу чергу Силам Оборони України, які своєю відданою службою дають можливість нам Українською мовою обговорювати проблеми Українського кримінального права! Ми щиро вдячні всім, хто в умовах війни виявили бажання і знайшли можливість, працюючи та навчаючись під сиренами тривоги та обстрілами, підготувати та надати матеріали для даного видання, які, з урахуванням умов, в яких вони з'являлись, набувають ще більшої цінності як для нас, так і майбутніх поколінь фахівців в галузі юриспруденції.

Ми вдячні всім авторам за розуміння нашого бажання відмовитися від посилань на джерела, які видаються в країні-агресора та її сателітах. Ми впевнені, українська наука, в тому числі і кримінально-правова, повністю самодостатня, має свою, можливо не просту, але власну історію та свої здобутки, які, в цьому немає жодних сумнівів, будуть ще вагомішими в умовах миру та самостійно обраного шляху цивілізаційного розвитку.

Ми впевнені, що війна закінчиться великою Перемогою Українського народу і представники кримінально-правової науки незалежної України зможуть вже в мирних умовах продовжити власні наукові дослідження обраного напрямку на благо Української науки і для цього ми будемо раді запропонувати сторінки прийдешніх видань Альманаху наукових праць «Новітні кримінально-правові дослідження».

Безпеки, спокою та терпіння Вам і вашим рідним! Скорішої Перемоги всім нам!

Члени редакційної колегії

Олександр Козаченко, Ольга Мусиченко

Розділ І

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НОВІТНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 343.01:341.645.5(477)

Туляков Вячеслав

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2716-7244>

НЕКОДИФІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Стаття присвячена системному дослідженню некодифікованих джерел кримінального права в умовах трансформації правової системи України. Центральна теза полягає в тому, що кримінальна політика, яка ігнорує некодифіковані джерела (доктрину, загальні принципи та конституційні звичаї, неминує дрейфує у бік гіперкриміналізації та пенального популізму, втрачаючи здатність до самокорекції. Теза розгортається у кількох взаємопов'язаних площинах: теоретико-доктринальній, конвенційній, міжнародно-правовій і кримінально-політологічній. У теоретико-доктринальній площині обґрунтовується, що некодифіковані джерела є не допоміжними інструментами тлумачення, а структурними передумовами існування кримінального права як раціональної нормативної системи. Конструкція складу злочину, теорія правового блага (Rechtsgut), принципи ultima ratio, пропорційності та індивідуальної вини виконують функції когнітивного фільтру, деполітизуючого механізму та антиколективістського стандарту відповідно. Без цих некодифікованих елементів кодифікований закон редукується до набору реактивних заборон, позбавлених методології застосування. Особливу увагу приділено феномену «афективної криміналізації» процесу, коли правотворчість відбувається під домінуючим впливом суспільних емоцій (страху, гніву, скорботи, обурення), що породжує «інтуїтивне кримінальне право», орієнтоване на емоційне переживання несправедливості, а не на раціональну оцінку шкоди та принципи правової держави. Роль громадянського суспільства і академічної спільноти розглядається як інституційного носія некодифікованих принципів та їх транслятора у публічний дискурс – як єдиної противаги афективним законодавчим рішенням. У конвенційній площині досліджується розширена концепція «права» у розумінні статті 7 ЄКПЛ. На підставі практики ЄСПЛ (Del Río Prada v. Spain [ВП], S.W. v. the United Kingdom, Kafkaris v. Cyprus [ВП], Norman v. the United Kingdom, Консультативного висновку ЄСПЛ 2020 р. щодо «бланкетного відсилання») показано, що поняття «право» охоплює судові прецеденти, підзаконні акти та некодифіковані конституційні звичаї, а Суд зобов'язаний оцінювати внутрішнє право «в цілому» з урахуванням якісних вимог доступності й передбачуваності. Принцип автономного тлумачення (autonomous interpretation) ЄСПЛ розкривається як «зовнішній коректор», що підважує монополію формального закону й легітимує некодифіковані елементи як реальних співтворців «права» у конвенційному сенсі. Окремо розглядається пункт 2 статті 7 ЄКПЛ, який закріплює загальні принципи права, визнані цивілізованими націями, як самостійне конвенційне джерело кримінальної відповідальності. У

міжнародно-правовій площині аналізується значення Римського статуту МКС (ст. 21, 22(3)), що легітимує некодифіковане міжнародне звичаєве кримінальне право як структурно визначальне джерело, а також транснаціональний вимір: конвенційні зобов'язання і директиви ЄС формують некодифіковані, але функціонально обов'язкові орієнтири в процесі євроінтеграції України. Висновується, що демілітаризація кримінального права потребує активного відновлення функціональної ролі некодифікованих джерел як основи раціональної post-war кримінальної політики.

Ключові слова: некодифіковані джерела кримінального права; афективна криміналізація; *overcriminalization*; *penal populism*; автономне тлумачення ЄСПЛ.

This article presents a systematic study of uncodified sources of criminal law in the context of the post-war transformation of Ukraine's legal system. The central thesis holds that criminal policy which ignores uncodified sources (doctrine, general principles, and constitutional customs) inevitably drifts toward overcriminalization and penal populism, losing its capacity for self-correction. This thesis is developed across several interrelated dimensions: theoretical-doctrinal, conventional, international-legal, and criminal-policy analytical. In the theoretical-doctrinal dimension, the article argues that uncodified sources are not merely auxiliary tools of legal interpretation, but structural prerequisites for the existence of criminal law as a rational normative system. The corpus delicti doctrine, the theory of protected legal goods (Rechtsgut), and the principles of ultima ratio, proportionality, and individual guilt function as a cognitive filter, a depoliticizing mechanism, and an anti-collectivist standard, respectively. Without these uncodified elements, codified statute reduces to a set of reactive prohibitions devoid of any methodology of application. Particular attention is devoted to the phenomenon of 'affective criminalization', a process whereby lawmaking is driven by dominant social emotions (fear, anger, grief, indignation), generating an 'intuitive criminal law' oriented toward the emotional experience of injustice rather than toward rational harm assessment and the principles of the rule of law. The article analyses the role of civil society and the academic community as institutional carriers of uncodified principles and their transmitters into public discourse as the only counterweight to affectively motivated legislative decisions. In the conventional dimension, the article examines the expanded concept of 'law' within the meaning of Article 7 ECHR. Drawing on ECtHR case law — *Del Rio Prada v. Spain* [GC], *S.W. v. the United Kingdom*, *Kafkaris v. Cyprus* [GC], *Norman v. the United Kingdom*, and the Advisory Opinion of 2020 on 'blanket reference' — it is demonstrated that 'law' encompasses case law, subordinate legislation, and uncodified constitutional customs, and that the Court must assess domestic law 'as a whole' against the qualitative requirements of accessibility and foreseeability. The principle of autonomous interpretation is analysed as an 'external corrective' that undermines the monopoly of formal statute and legitimises uncodified elements as genuine co-creators of 'law' in the Convention sense. Article 7(2) ECHR, preserving criminal liability based on general principles of law recognised by civilised nations, is treated as an independent conventional source. In the international-legal dimension, the Rome Statute (Articles 21 and 22(3)) legitimises uncodified international customary criminal law as a structurally determinative source of criminal responsibility; treaty obligations and EU directives form uncodified but functionally binding benchmarks for Ukraine's European integration. The conclusion is that the demilitarization of criminal law requires the active restoration of the functional role of uncodified sources as the foundation of rational post-war criminal policy.

Keywords: *uncodified sources of criminal law; affective criminalization; overcriminalization; penal populism; ECHR autonomous interpretation.*

Вступ: криза формального джерела

Традиційна для континентальної правової сім'ї теза про те, що єдиним джерелом кримінального права є закон, у сучасних умовах виявляється методологічно недостатньою.

Кримінальний кодекс України, як формально завершений нормативний акт, не здатен самотійно забезпечити ані стабільність кримінально-правового регулювання, ані його відповідність принципам правової держави в умовах екстремальної соціальної напруги. Війна трансформує не лише зміст кримінально-правових заборон, але й саму логіку їх формування: поряд із класичними підставами криміналізації (шкода, небезпека, захист правового блага) виникає емоційний критерій криміналізації, заснований на суспільному запиті на відплату, стигматизацію та символічне покарання.

У цьому контексті некодифіковані джерела кримінального права (доктрина, загальні принципи, конституційні звичаї) набувають нової функціональної ваги: вони постають структурним обмеженням кримінально-правового популізму і водночас єдиним наявним інструментом збереження раціональності правової системи в умовах, коли формальний закон піддається постійному тиску афектів. Це завдання є теоретично осмисленим описом «афективної криміналізації» як закономірного, але дисфункційного наслідку воєнного стану, що потребує інституційної противаги з боку доктрини та громадянського суспільства [1, с. 532]. Водночас у більш широкому європейському контексті цей процес може бути описаний як перехід від безпекової до ціннісно-орієнтованої до криміналізації, де саме некодифіковані джерела виконують роль нормативного стабілізатора [21].

Центральна теза цієї статті: сучасна кримінальна політика, якщо вона ігнорує некодифіковані джерела (доктрину, принципи, міжнародні стандарти), неминуче дрейфує у бік гіперкриміналізації та пенального популізму, втрачаючи здатність до самокорекції. Теза розгортається на перетині теорії джерел кримінального права, конвенційної доктрини статті 7 ЄКПЛ, міжнародного кримінального права (Римський статут) і сучасних концепцій кримінально-правового популізму.

Методологічну основу дослідження утворює поєднання кількох взаємодоповнювальних підходів, що відповідає сучасним вимогам до кримінологічних і кримінально-правових досліджень у постпозитивістській парадигмі [20, с. 291–295]. Доктринально-аналітичний метод використовується для дослідження некодифікованих джерел кримінального

права (доктрини, принципів і конституційних звичаїв) як самостійних правових категорій, що визначають межі криміналізації поза текстом кодексу. Цей підхід спирається на традицію «внутрішньої точки зору» (Hart) і дозволяє реконструювати нормативну логіку правової системи незалежно від її формальної оболонки. Порівняльно-правовий метод застосовується для зіставлення підходів до некодифікованих джерел у континентальній (Roxin, Jakobs), англо-американській (Duff, Ashworth) та конвенційній (ЄСПЛ) правових традиціях. Особливу роль відіграє метод автономного тлумачення, притаманний практиці ЄСПЛ: оскільки Суд кваліфікує поняття Конвенції незалежно від їх розуміння у внутрішньому праві держав-учасниць, порівняльна перспектива є не факультативною, а методологічно необхідною. Кримінально-політологічний аналіз використовується для дослідження феноменів гіперкриміналізації (Husak) та пенального популізму (Pratt) як системних наслідків витіснення некодифікованих джерел із законодавчого процесу. Цей підхід дозволяє оцінити динаміку криміналізації не лише як юридичну, але й як соціальну і політичну проблему. Транзитологічний підхід забезпечує аналіз специфіки сучасної трансформації кримінального права, ризику «афективної криміналізації» та перспектив демілітаризації кримінальної політики з урахуванням концепції перехідного правосуддя (Teitel). Відповідно до методологічних принципів, сформульованих для сучасних кримінологічних досліджень, зокрема щодо необхідності синтезу доктрини, практики та нормативних принципів у єдину аналітичну рамку [20, с. 305–310] у статті поєднуються нормативний і соціально-критичний виміри дослідження, що й визначає структуру основного змісту.

Основний зміст.

Відправні положення. Українське кримінальне право формально належить до континентальної традиції, в межах якої основним і єдиним кодифікованим джерелом визнається Кримінальний кодекс України (далі – КК України), тоді як інші акти прямо не включаються до системи кримінального законодавства. Така модель, однак, відображає радше нормативну декларацію, ніж реальний механізм праворегулювання: фактичне функціонування галузі спирається на розгалужений масив некодифікованих джерел, насамперед доктрини, загальних принципів та практики, які виконують інтерпретаційну, конструктивну й обмежувальну функції щодо законодавчого тексту. Саме вони задають методологію застосування норм, заповнюють прогалини кодифікації і формують

приховану нормативність, без якої КК України перетворився б на набір диспозицій і санкцій, позбавлений внутрішньої логіки.

Доктрина функціонує як первинне некодифіковане джерело, що забезпечує концептуальний каркас для реалізації кримінально-правових норм. Класичний приклад: вчення про склад злочину, яке виходить далеко за межі “навчальної моделі” і фактично виступає матрицею кваліфікації та універсальним алгоритмом встановлення кримінальної відповідальності, хоча в самому КК України ця конструкція прямо не кодифікована. Через неї формується структура диспозицій і логіка судового мислення при встановленні ознак діяння, вини, причинного зв’язку та інших елементів. Аналогічно доктринальне осмислення причинності й об’єктивного інкримінування визначає межі кримінальної відповідальності: закон говорить про причинний зв’язок, проте реальне правило відповідальності ґрунтується на доктрині ризику, передбачуваності та приписування результату, яка відсікає “фактичні, але юридично нерелевантні” причинні зв’язки. Відсутність у КК України єдиної позитивної теорії причинності означає, що суд щоразу опосередковано звертається до доктринальної конструкції, а не до тексту закону, і саме в цьому сенсі доктрина підміняє норму, задаючи критерії юридичної значущості наслідку. Теорія співучасті у функціональному ключі, з категоріями на кшталт “контролю над діянням” і розподілу ролей співучасників, також не має прямих законодавчих формулювань, але фактично визначає розмежування виконавця й пособника та обсяг їхньої відповідальності.

Другим прошарком некодифікованих джерел виступають загальні принципи, які, будучи частково відбитими в законі або взагалі не формалізованими, виконують роль “негативних джерел”: обмежують обсяг й інтенсивність кримінально-правового впливу. Принцип *ultima ratio* фіксує кримінальне право як “останній засіб” державної політики: він прямо не артикульований у КК України, однак активно використовується в доктрині, конституційній юрисдикції та практиці, зокрема під впливом стандартів ЄСПЛ, як критерій допустимості криміналізації та пропорційності втручання. Принцип пропорційності формально відображається через систему санкцій, але в якості загального тесту кримінальної політики – це доктринальна конструкція, що слугує мірилом надмірної криміналізації, співвідношення тяжкості посягання, вини та суворості покарання. Принцип вини у “чистому вигляді” (передусім через заборону об’єктивного інкримінування) також існує як доктринальний імператив: закон містить норми про вину, але саме доктрина формулює і відстоює вимогу, що

кримінальна відповідальність можлива лише за особисто винне, а не суто причинно пов'язане діяння, надаючи цій вимозі реального нормативного ефекту.

Некодифіковані конструкції забезпечують системність кримінального права там, де КК України обмежується фрагментарними переліками. Так, теорія стадій злочину перетворює законодавчий перелік на цілісну модель розвитку злочинної діяльності, визначаючи логіку переходів між готуванням, замахом і закінченим злочином, а також межі караності кожної з цих стадій. Категорія “кримінальної протиправності”, не будучи чітко виокремленою в законі, є ключовою для відмежування злочину від інших правопорушень і для аналізу підстав криміналізації: саме через неї доктрина пояснює, чому певне посягання заслуговує на кримінально-правову, а не іншу реакцію. Доктрина правового блага (Rechtsgut) відповідає на запитання, яке кодифікація залишає імпліцитним: що саме охороняється конкретною нормою: життя, власність, безпека, громадський порядок тощо. Визначення правових благ слугує водночас схемою побудови Особливої частини та критерієм допустимої криміналізації, обмежуючи довільне розширення кола кримінально-караних діянь.

Узагальнюючи, доктрина, принципи та судова практика формують своєрідну “приховану конституцію” кримінального права, яка функціонує паралельно з офіційною кодифікацією. Їхня конструктивна роль проявляється у формуванні ключових елементів кримінального правопорушення (складу, причинності, співучасті) без яких законодавчі приписи залишаються методологічно незавершеними. Інтерпретаційна функція полягає в тому, що саме некодифіковані джерела дозволяють тлумачити розмиті, відкриті чи технічно недосконалі норми КК України, узгоджуючи їх із загальними засадами права та конституційними вимогами. Обмежувальна функція реалізується через принципи *ultima ratio*, пропорційності, вини та інші доктринально вироблені фільтри, які стримують експансію кримінального права, вимагаючи обґрунтованості криміналізації й індивідуалізації відповідальності.

У цьому сенсі українське кримінальне право існує у двох вимірах: кодифікованому, формально обов'язковому, й некодифікованому, який фактично визначає спосіб “прочитання” та застосування КК України.

Некодифіковані джерела не є допоміжним матеріалом; вони становлять структурну передумову існування самої галузі як цілісної системи, що поєднує текст закону з методологією його правозастосування.

На більш високому рівні ці положення регулюються на перетині міжнародного кримінального та транснаціонального кримінального права.

Конвенційна концепція «права» та принцип автономного тлумачення. Відправним пунктом аналізу є конвенційна рамка статті 7 ЄКПЛ. Поняття «право» («droit» у французькому тексті), яке використовується у статті 7, відповідає поняттю «закон», закріпленому в інших статтях Конвенції, охоплюючи як національне законодавство, так і судову практику, та передбачає наявність якісних вимог, зокрема вимог щодо доступності й передбачуваності [2, § 91; 3, § 35]. Суд включає до поняття «права» судові прецеденти [3, §§ 36, 41–43; 4, §§ 62–66], підзаконні й нормативно-правові акти [5, §§ 145–146], а також некодифіковані конституційні звичаї [6, § 69]. Стаття 7 не вимагає, щоб кримінальне правопорушення було закріплено у формальному законі [4, § 62], і Суд повинен враховувати внутрішнє право «в цілому», а також спосіб, у який воно застосовувалось на відповідний час [5, § 145; 2, § 90]. Ключовою методологічною передумовою є принцип автономного тлумачення (*autonomous interpretation*), що є наскрізним у практиці ЄСПЛ [7]. Відповідно до цього принципу, ЄСПЛ кваліфікує поняття Конвенції незалежно від того, як їх розуміє внутрішнє право держав-учасниць. Стосовно статті 7 це означає: навіть якщо внутрішня правова система офіційно не визнає некодифіковані звичаї джерелами кримінального права, ЄСПЛ оцінюватиме, чи фактично такі звичаї й доктринальні принципи формують передбачуваний стандарт поведінки. Автономне тлумачення виступає «зовнішнім коректором», який підважує суто формальну концепцію джерел кримінального права й легітимує некодифіковані елементи як реальних творців «права» в конвенційному сенсі [7, с. 7–8]. Підсумовуючи підкреслимо, що конвенційна рамка породжує продуктивний дуалізм: на рівні внутрішньої догматики діє монополія формального закону; на рівні конвенційного контролю «право» охоплює весь фактичний нормативний комплекс, включаючи некодифіковані складові. Цей дуалізм є не теоретичною вадою, а практичною можливістю підставою для того, щоб вимагати врахування доктрини та принципів як реальних правових обмежень навіть там, де формальний закон мовчить.

Некодифіковані звичаї у міжнародному кримінальному праві: Римський статут і транснаціональний вимір. Проблема некодифікованих джерел набуває принципово нового виміру в контексті міжнародного кримінального права. Римський статут Міжнародного кримінального суду закріплює ієрархію застосовного права у статті 21: поряд зі Статутом,

Елементами злочинів і Правилами процедури та доказування Суд застосовує принципи і норми міжнародного права, включаючи встановлені принципи міжнародного права збройних конфліктів, а субсидіарно загальні принципи права, виведені Судом із національних законів правових систем світу [8, ст. 21]. Стаття 22(3) Римського статуту прямо передбачає, що принцип *nullum crimen sine lege* не перешкоджає кваліфікації будь-якої дії як злочину за міжнародним правом незалежно від положень Статуту [8, ст. 22(3)].

В контексті цього розглянемо окремі характеристики можливості гармонізації доктринальних положень РС із національним правом на прикладі інституту співучасті. Ст. 25(3) Римського статуту, крім класичних ролей «вчинення», «наказування/підбурювання» та «допомоги/пособництва», вводить дві суттєво відмінні лінії: розвинену концепцію співвиконавства та «*indirect perpetration*» (вчинення злочину через іншу особу, контроль над злочином); «*common purpose / group crime*» – свідомий внесок у злочини групи, що діє з єдиним наміром (ст. 25(3)(d)), як резидуальний, але виразно контекстуальний режим відповідальності за групові злочини. Ці конструкції покликані індивідуалізувати відповідальність за масові, системні злочини, не вдаючись до «вини за членство», але й не обмежуючись суто «ручним» співвиконавством. Українські ст. 26–27 КК України із виконавцем/співвиконавцем, організатором, підбурювачем і пособником фіксують класичну, досить вузьку систему співучасті. Наш організатор частково перекриває РС «*orders, solicits, induces*» та «*organizes*», але без розробленої доктрини «контролю над злочином» і без окремого, чітко кодифікованого режиму для «*common purpose*». Злочини організованих груп і злочинних організацій у нас вирішують проблему групової злочинності переважно через кваліфікацію типу суб'єкта («організована група», «організація»), а не через спеціальні модуси участі, як у ст. 25(3)(d).

Раціональним виглядає не повний перенос РС-моделей, а точкове зближення за кількома лініями: доктринально (а в ідеалі й у тексті КК України) розробити елемент «контролю над злочином» як критерій розмежування виконавця/співвиконавця та організатора для складних, ієрархічно організованих структур (воєнні, системні корупційні злочини), використовуючи напрацювання щодо непрямої участі. Осмислити можливість окремої норми (чи детального тлумачення чинних норм) про «свідому участь у спільному кримінальному плані» – за аналогією з 25(3)(d) як контекстуальної, акцесорної відповідальності за внесок у груповий

злочин, але з чітко визначеним порогом «суттєвого внеску», щоб уникнути «вини за наближеність в контексті практики ВС поширення відповідальності на колективні рішення. У сфері спеціальних суб'єктів (корупційні злочини), – використати стандарти ст. 28 Статуту щодо обов'язку запобігати/припиняти злочини підлеглих та «ефективного контролю» як орієнтир для тих, де і як в українському праві виправдана посилена відповідальність керівників. Повна уніфікація (буквальне перенесення ст. 25(3)(d), усіх варіантів співвиконавства) навряд чи потрібна: в умовах компліментарності РС складні ролі в геноциді, злочинах проти людяності, агресії може брати на себе ІСС, тоді як українське право розвиває лише ті елементи, які реально підвищують якість кваліфікації та обґрунтованість інкримінування у корупційних справах, не руйнуючи передбачуваності та звичної для національного суду системи співучасті. Таким чином, з погляду функцій кримінального права аргумент «за» гармонізацію полягає в тому, що розширені модуси відповідальності Римського статуту краще «бачать» ті ролі, які у національному праві вислизують між категоріями виконавця, організатора, підбурювача і пособника. У цьому сенсі часткова імплементація концепції «контролю над злочином», «свідомого внеску у спільний план» чи поширення на корупціонерів, терористів стандартів командної відповідальності могла б посилити функціональну спроможність національного права охоплювати системні воєнні, організовані та корупційні злочини, не залишаючи цілий пласт поведінки в «сірій зоні» між співучастю й безкарністю.

Водночас з позиції теорії функцій права існує потужний аргумент «проти» прямої уніфікації: кримінальне право виконує не лише каральну та превентивну, а й гарантійну функцію: забезпечує передбачуваність, обмеження державної влади та захист від довільного інкримінування.

Моделі відповідальності Римського статуту створювалися для вузько спеціалізованого міжнародного суду, який працює з надзвичайно тяжкими злочинами і має іншу процесуальну архітектуру та інші стандарти доказування; механічне перенесення цих конструкцій у масову національну практику ризикує зробити відповідальність надто еластичною, розширити поля для «розтягування» складів стосовно середньої ланки чиновників і командирів. Тому головне питання формулюється так: чи здатна часткова гармонізація (обережний імпорт окремих елементів – «контроль», «спільний план», командна відповідальність) посилити захисну та превентивну функції українського кримінального права, не підриваючи його гарантійну функцію; якщо ні, тоді, враховуючи принцип

комплементарності, доцільніше залишити складні модуси участі у сфері відповідальності МКС, а національну систему співучасті розвивати еволюційно й точково, виходячи з власних потреб і спроможностей?

Транснаціональне кримінальне право. У транснаціональному кримінальному праві некодифіковані джерела функціонують аналогічним чином. Конвенційні зобов'язання (UNCAC, Конвенції РЄ про відмивання грошей і тероризм та ін.) часто залишають державам широку дискрецію у виборі засобів імплементації, що в умовах бланкетних диспозицій неминуче породжує ситуацію, коли зміст кримінально-правової заборони визначається комплексом джерел, лише частина яких є формально кодифікованою. Директиви ЄС у кримінально-правовій сфері (PIF-Directive, Директива про тероризм, про конфіскацію активів) формують мінімальні стандарти, що в процесі євроінтеграції України набудуть характеру функціонально обов'язкових некодифікованих орієнтирів для оцінки відповідності національного законодавства *acquis communautaire*.

Афективна криміналізація як виклик воєнної кримінальної політики. Природа та механізми афективної криміналізації. У ситуації збройного конфлікту кримінальне право дедалі більше виконує не лише охоронну, але й експресивну функцію, перетворюючись на інструмент публічного засудження та символічного відновлення соціального порядку. Мішель Фуко показав, що каральна система у критичні соціальні періоди тяжіє до символічної репресії навіть ціною зниження раціональності правових рішень [9]. Antony Duff, розвиваючи комунікативну теорію покарання, підкреслював, що покарання є формою моральної комунікації між державою та правопорушником [10]; у транзитивних умовах ця комунікація ризикує бути спотвореною: замість адресованого конкретній особі морального осуду виникає колективна емоційна реакція, що претендує на правовий статус. Ми описуємо цей феномен як «афективну криміналізацію», ситуацію, коли правотворчість відбувається під впливом гострих соціальних емоцій (страху, гніву, скорботи, обурення), і виникає особливий тип нормативності, позначений не раціональною оцінкою шкоди, а емоційним переживанням несправедливості [1, с. 532]. Результатом є «інтуїтивне кримінальне право», що відповідає безпосередньому моральному відчуттю, але не завжди юридичній раціональності та принципам правової держави [1, с. 533–534]. Запобігання афективній криміналізації він пов'язує з активною роллю інститутів громадянського суспільства та академічної спільноти саме тих акторів, які є носіями некодифікованих раціональних стандартів. Для України афективна

криміналізація проявляється у кількох характерних тенденціях: розширення кримінально-правових заборон щодо поведінки з високим моральним осудом, але неоднозначною юридичною визначеністю (виправдання агресії, колабораціонізм, символічна підтримка ворога); посилення санкцій без належної оцінки їх пропорційності (корисливі злочини); зміщення фокусу з індивідуальної вини на соціальну небезпечність або політичну лояльність (злочинність військових). Утворюється самопідсилююча спіраль: право, втрачаючи регулятивну автономію, перетворюється на інструмент символічної політики. У цьому сенсі афективна криміналізація є не просто реакцією на війну, а проявом більш глибокої трансформації: контекстуалізації кримінального права, у якій нормативні межі визначаються не системними принципами, а ситуативними ціннісними конфігураціями [21].

Гіперкриміналізація та пенальний популізм як системні наслідки. Douglas Husak у праці «Overcriminalization: The Limits of the Criminal Law» обґрунтував, що розширення кримінального права відбувається не через об'єктивну необхідність, а внаслідок політичних та соціальних імпульсів, які підривають принцип мінімального втручання [11]. Ця аргументація є особливо релевантною для воєнного контексту, де криміналізація (мародерство) та пеналізація (позбавлення державних нагород) стає переважно реактивною, а межі кримінального права розмиваються під тиском суспільного запиту. John Pratt описує пенальний популізм як процес, у якому політичні рішення у сфері покарання визначаються переважно емоціями виборців, а не експертною раціональністю [12]. Він ідентифікує маркери популістської кримінальної політики: домінування логіки «жертви» над принципами системного права; медіатизація кримінального права і залежність законодавчих рішень від новинного порядку денного; зміщення дискусії від ефективності санкцій до їх «справедливості» у народному розумінні. Додатково, проблема розмивання принципу законності та передбачуваності у сучасній кримінальній політиці проявляється і у питаннях дії закону в часі. Як показує Н. О. Гуторова, навіть у відносно «технічних» сферах (як-от незаконний обіг канабісу) виникають складні колізії щодо зворотної дії кримінального закону, що свідчить про нестабільність нормативних орієнтирів і підсилює ризики ситуативної криміналізації [19, с. 12–14].

Доктрина та принципи як механізми раціоналізації кримінального права. Склад злочину як когнітивний фільтр і деполітизуючий механізм. Доктринальна конструкція складу злочину виконує у сучасних умовах

функцію «перекладу» емоційного осуду мовою права. Claus Roxin, розглядаючи Tatbestand як центральний елемент системи кримінального права, показав, що ця конструкція є інструментом обмеження каральної влади держави [13, S. 218]. Попри відсутність категорії «склад злочину» в тексті КК України, вона фактично функціонує як матриця кваліфікації через систему нормативних фільтрів: суб'єктивна сторона виключає відповідальність за несвідому асоціацію з «ворогом»; вимога конкретного результату унеможливорює покарання за «небезпечний спосіб думки»; персоналізація суб'єкта виключає колективну відповідальність. Цікаво, як прихильники класичної теорії складу пояснюють зараз особливості кваліфікації воєнних злочинів через міжнародно визнаний трискладовий тест з обов'язковим контекстуальним елементом? Чи то є розвиток теорії, чи виключення, чи, можливо, склад особливого роду (як склад співучасті чи попередньої злочинної діяльності)?

До того ж, що робити із диференціацією відповідальності осіб, які вчинили корупційні, транспортні, військові кримінальні правопорушення, для яких обмеження загальних принципів відповідальності диктується не складом, а особливостями призначення. А ще ж є привілеї та імунітети, угоди та донати. Суспільний попит на факультативність? І ця «додатковість» стає функцією...

Günther Jakobs у концепції «Feindstrafrecht» (кримінального права ворога) надав найточніший опис ризику, який виникає, коли ця доктринальна захисна функція зазнає збою [14, S. 47–48]: кримінальне право ворога відмовляється від персональної відповідальності на користь нейтралізації «небезпечних» осіб. Саме цей сценарій відтворює афективна криміналізація. Відповідь на цей ризик може дати лише доктрина, яка наполягає на індивідуальній відповідальності як системоутворюючій цінності.

Теорія правового блага як критерій легітимності криміналізації. Відсутність у тексті КК України категорії «правове благо» (Rechtsgut) компенсується її активним використанням у доктрині як критерію легітимності криміналізації. У сучасному контексті ця категорія дозволяє поставити принципове питання: чи дійсно певна поведінка посягає на конкретне благо, що потребує саме кримінально-правового захисту, а не адміністративного або символічного реагування? Значна частина нових кримінально-правових заборон воєнного часу захищає не конкретні правові блага, а дифузні соціальні цінності. Такі заборони є функціонально

«порожніми» у доктринальному сенсі: вони не захищають благо вони виражають емоцію.

Принципи *ultima ratio*, пропорційності та вини як антипопулістичні стандарти. Andrew Ashworth наполягав, що кримінальне право повинно застосовуватися лише тоді, коли інші правові засоби є недостатніми для захисту відповідного блага [15, р. 31]. Принцип *ultima ratio* набуває в Україні подвійного значення: він обмежує первинну криміналізацію і слугує інструментом постфактумного перегляду заходів, запроваджених під тиском воєнної необхідності, після завершення гострої фази конфлікту. Ashworth та Zedner показали, що зміщення від покарання до управління ризиками веде до послаблення гарантій пропорційності та індивідуальної відповідальності [16, р. 82–84]. Susan A. Bandes, аналізуючи роль емоцій у праві, показала, що одним із найнебезпечніших ефектів емоційно навантаженого права є розмивання стандартів вини [17, р. 590].

Саме тут некодифіковані принципи набувають вирішального значення: вони не тлумачать норму, вони обмежують її. У сучасних умовах це означає просту, але принципову тезу: жодна воєнна доцільність не може легітимувати відмову від вини, пропорційності та *ultima ratio*. У протилежному випадку кримінальне право перестає бути правом і стає технологією управління страхом.

Конвенційний вимір: стаття 7 ЕКПЛ і некодифіковані джерела як зовнішній стабілізатор. Передбачуваність і доступність як «якісні вимоги» до некодифікованих норм. ЄСПЛ послідовно підтримує позицію, згідно з якою вимогам статті 7 відповідають лише ті норми (кодифіковані чи некодифіковані), що є достатньо чіткими, доступними та передбачуваними. У справі *Del Río Prada v. Spain* [ВП] Велика Палата підкреслила, що навіть зміна усталеної судової практики тлумачення кримінального закону, що погіршує становище засудженого, може порушувати статтю 7, якщо така зміна не була передбачуваною на момент вчинення діяння [2, § 91–93]. Для українського контексту це означає: нові судові інтерпретації, якими розширюється відповідальність (наприклад, нові тлумачення колабораціонізму, чи практика незастосування ст.75 КК до військовослужбовців з метою загальної профілактики), підпадають під конвенційний контроль передбачуваності. Справа *S.W. v. the United Kingdom* демонструє іншу грань: некодифіковані норми загального права, що поступово складаються у судовій практиці, можуть задовольняти вимоги статті 7, за умови, що їх розвиток є послідовним і передбачуваним [3, § 36, 41–43].

Загальні принципи, визнані цивілізованими націями: пункт 2 статті 7 ЄКПЛ. Пункт 2 статті 7 ЄКПЛ прямо передбачає, що стаття 7 не перешкоджає судовому розгляду чи покаранню за дії, що на час їх вчинення становили злочин «відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями». Ця норма є конвенційним закріпленням некодифікованого міжнародного звичаєвого кримінального права як самостійного джерела відповідальності [7, с. 28–29]. Для України пункт 2 статті 7 є підставою для кримінального переслідування за злочини проти людяності та воєнні злочини навіть там, де КК України не містив відповідних норм в контексті зворотної сили: загальні принципи міжнародного кримінального права становлять конвенційно легітимне джерело відповідальності. Водночас ця ж норма виключає можливість поширення відповідальності на основі «принципів», що є продуктами поточної афективної криміналізації, а не загальновизнаними міжнародними стандартами.

Перехідне правосуддя і ризик «правового реваншизму». Ruti Teitel попереджає про небезпеку надмірної криміналізації як заміни повноцінного політичного процесу правовим [18, р. 28–30]. Для України це означає реальний ризик «правового реваншизму»: масштабної post-war криміналізації, мотивованої не правовою логікою, а потребою у символічному очищенні. Некодифіковані доктринальні принципи (і особливо принципи індивідуальної вини, пропорційності та *ultima ratio*) є тим інструментом, який дозволяє відрізнити законну ретрибутивну юстицію від реваншистської криміналізації.

Громадянське суспільство та некодифіковані джерела як антипопулістичний механізм. Ми звертаємо увагу на ключову роль громадянського суспільства у запобіганні афективній криміналізації [1, с. 534–535]. Ця роль нерозривно пов'язана з функцією некодифікованих джерел: якщо доктрина, принципи та конституційні звичаї надають раціональні критерії оцінки законодавчих рішень, то громадянське суспільство є актором, який перетворює ці критерії на реальну протизагугу у законодавчому процесі. Традиційна доктрина кримінальної політики знає двох суб'єктів: державу, що встановлює норми, і суспільство, що їх «отримує». Громадські організації в цій схемі у кращому разі консультанти, у гіршому зацікавлені лобісти. Але емпірична реальність постнормальних часів спростовує цю ієрархію: саме громадські організації першими фіксують нові форми злочинності (від алгоритмічної експлуатації до гібридних воєнних злочинів); саме вони формують доказову базу для

переслідування там, де держава або не має ресурсів, або не має волі; саме вони утримують інфраструктуру підтримки жертв, яку держава або не будує, або руйнує заради економії. Визнання громадських організацій повноцінними суб'єктами антикримінальної політики не питання доброї волі держави. Це питання про те, де реально виробляється знання про злочинність і де реально відбувається реакція на неї. Держава це знає і саме тому вона одночасно використовує громадські організації як субпідрядників власної кримінальної політики і відмовляє їм у нормативному статусі, що дозволив би оскаржувати цю політику. Включення громадських організацій у доктрину антикримінальної політики як суб'єктів не як партнерів із виконання, а як акторів із власною легітимністю визначати проблему, пріоритет і відповідь є умовою виходу кримінального права за межі державної монополії на справедливість. Альтернатива: право, яке описує реальність злочинності значно гірше, ніж організації, яким воно відмовляє у голосі. Правова наука звикла описувати громадянське суспільство як актора, що «формує», «артикулює» і «пропонує». Але ця дескриптивна мова маскує реальний механізм: держава не просто не чує альтернативну ідеологію: вона її системно нейтралізує. Кооптація через консультативні органи без реального впливу на нормотворення, делегітимізація через наратив «зовнішнього управління», маргіналізація через вибіркове фінансування – це не збої комунікації між суспільством і державою, а нормальне функціонування системи, яка монополізувала право на визначення справедливості. Діагностика влади замість опису функцій означає визнання того, що будь-яка конкурентна ідеологія кримінального права є не академічною пропозицією, а політичною загрозою для тих, хто контролює апарат примусу. Доти, доки правова наука описує замість того, щоб діагностувати, вона мимоволі легітимізує цю монополію.

Юридична доктрина має стійку звичку пояснювати відсутність норм через метафору прогалини (чогось, що «не встигли» або «забули» врегулювати).

Але «невидимість» корпоративних акторів у кримінальному праві у воєнних економіках, у ланцюгах торгівлі людьми, в алгоритмічному управлінні працею це не забутий дефект системи. Це привілей, який активно відтворюється через лобізм, нормативну неконкретність і вибіркове правозастосування.

Перехід від мови прогалин до мови привілеїв має практичний наслідок: він зміщує питання з «як заповнити?» на «хто блокує заповнення і чому?», і саме це питання доктрина досі уникає ставити прямо. Держава в

постнормальні часи освоїла нову техніку управління громадською емоцією: вона не придушує суспільний гнів, вона його присвоює і конвертує у репресивне законодавство. Кейси посилення відповідальності за мародерство в умовах воєнного стану є модельним прикладом: емоційно вмотивований запит суспільства на «справедливість» перетворюється на інструмент, що обходить принципи *ultima ratio*, *lex mitior* і відновного підходу, і робить це з видимою суспільною підтримкою.

Громадянське суспільство при цьому опиняється в структурній пастці: спротив криміналізації отримує ярлик «захисту мародерів», підтримка означає легітимізацію відступу від власних правозахисних принципів.

Ця пастка не є випадковою: вона є технологією, за допомогою якої «інституційний візіянтизм» відтворює себе, одночасно нейтралізуючи критику і розширюючи репресивний арсенал під прикриттям народного мандату. Доти, доки ми говоримо про «рівні» замість «боротьби за голос», ми уникаємо головного: право не фіксує страждання: воно вибирає, які страждання гідні бути почутими.

Зрілі інститути громадянського суспільства (незалежна правнича спільнота, академічна доктрина, правозахисні організації) є носіями й трансляторами некодифікованих принципів у публічний дискурс. Парадоксально, але саме у сучасних умовах, коли тиск на некодифіковані раціональні критерії є найбільшим, їх публічна видимість є найнижчою. Тому завданням академічного і правозахисного середовища є не тільки розробка та збереження некодифікованих принципів, але й їх активна трансляція в публічну дискусію як передумови демілітаризації кримінального права.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, некодифіковані джерела кримінального права (доктрина, загальні принципи, конституційні звичаї) є не допоміжними інструментами тлумачення, а структурними передумовами існування кримінального права як раціональної системи. Без них кодифікований закон редукується до набору емоційно мотивованих заборон без методології застосування.

По-друге, конвенційна концепція «права» у розумінні статті 7 ЄКПЛ, заснована на принципі автономного тлумачення, легітимує некодифіковані звичаї та доктринальні принципи як складові правового регулювання, що підлягають конвенційному контролю. Вимоги доступності й передбачуваності («Дель Ріо Прада», «С.В. проти Сполученого

Королівства») формують зовнішній стандарт, що обмежує можливості *post-war* законодавчого популізму та розширювального судового тлумачення.

По-третє, Римський статут МКС (стаття 21, стаття 22(3)) і пункт 2 статті 7 ЄКПЛ утворюють спільну міжнародну рамку, що закріплює некодифіковане міжнародне звичаєве кримінальне право як самостійне джерело відповідальності. У контексті євроінтеграції України ця рамка буде доповнена *acquis communautaire*, що остаточно перетворить некодифіковані наднаціональні стандарти на функціонально обов'язкові орієнтири.

По-четверте, феномен афективної криміналізації є закономірним, але дисфункційним наслідком воєнного та поствоєнного стану, і він може бути обмежений через активне застосування некодифікованих принципів (*ultima ratio*, пропорційності, вини) та доктринальних конструкцій (склад злочину, теорія правового блага).

По-п'яте, сучасна кримінальна політика, що ігнорує некодифіковані джерела, неминуче дрейфує у бік гіперкриміналізації та пенального популізму. У цьому стані вона втрачає не лише здатність до самокорекції, але й нормативну автономію. Відновлення ролі доктрини, принципів і міжнародних стандартів є не теоретичною вимогою, а функціональною умовою демілітаризації кримінального права та його трансформації у ціннісно-орієнтовану систему, сумісну з європейським правопорядком [21].

Список використаних джерел

1. Туляков В. О. Інтуїтивне кримінальне право та роль громадянського суспільства у запобіганні афективній криміналізації. Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 20 лютого 2026 р.) / упоряд. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2026. С. 532–535. URL: <https://hdl.handle.net/11300/32306>
2. «Дель Ріо Прада проти Іспанії» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], заява № 42750/09, ЄСПЛ 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>
3. «С.В. проти Сполученого Королівства» (*S.W. v. the United Kingdom*), заява № 20166/92, ЄСПЛ 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>
4. «Норман проти Сполученого Королівства» (*Norman v. the United Kingdom*), заява № 41387/17, ЄСПЛ 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>
5. «Кафкаріс проти Кіпру» (*Kafkaris v. Cyprus*) [ВП], заява № 21906/04, ЄСПЛ 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>
6. ЄСПЛ. Консультативний висновок щодо використання методики «бланкетного відсилання» або «відсилання до законодавства» у визначенні правопорушення та стандартів порівняння між кримінальним законом, чинним на момент вчинення злочину, і зміненим законом [ВП], 2020, § 69. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>

7. Посібник зі статті 7 Конвенції – Ніякого покарання без закону: принципи встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань. Оновлено 31 серпня 2024 р. Рада Європи. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_7_ukr
8. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. UN Doc. A/CONF.183/9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588
9. Foucault M. Surveiller et punir: Naissance de la prison. Paris : Gallimard, 1975. 360 p.
10. Duff R. A. Punishment, Communication, and Community. Oxford : Oxford University Press, 2001. 272 p.
11. Husak D. Overcriminalization: The Limits of the Criminal Law. Oxford : Oxford University Press, 2008. 232 p.
12. Pratt J. Penal Populism. London ; New York : Routledge, 2007. 196 p.
13. Roxin C. Strafrecht Allgemeiner Teil. Band I: Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre. 4. Aufl. München : C.H. Beck, 2006. 1108 S.
14. Jakobs G. Bürgerstrafrecht und Feindstrafrecht. HRRS. 2004. № 3. S. 88–95.
15. Ashworth A. Principles of Criminal Law. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2013. 536 p.
16. Ashworth A., Zedner L. Preventive Justice. Oxford : Oxford University Press, 2014. 320 p.
17. Bandes S. A. Emotion in Criminal Law. Criminal Law and Philosophy. 2018. Vol. 12. № 4. P. 587–604. DOI: 10.1007/s11572-017-9433-4
18. Teitel R. G. Transitional Justice. Oxford : Oxford University Press, 2000. 292 p.
19. Гуторова Н. О. Незаконний обіг канабісу: питання зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2026. Т. 37, № 1 (Part I). С. 5–17. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2026.1.p1.0>
20. Туляков В. О. Методологія кримінологічних досліджень: в пошуках нових парадигм. Вісник Асоціації кримінального права України. 2025. № 2 (24). С. 289–334. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.343624>
21. Tuliakov V. O. Contextual Criminalization in European Criminal Law: From Security Paradigm to Value-Oriented Justice. SSRN. 2025. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5542758> ; URI: <https://hdl.handle.net/11300/30686>

НОРМАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: DE LEGE FERENDA (РОЗДУМИ НАД ПРОЄКТОМ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ)

У статті, на підставі аналізу рішень Робочої групи з підготовки Проекту кримінального закону щодо нормативного закріплення дефініції кримінальної відповідальності, зроблено декілька висновків стосовно перспектив вирішення цього питання de lege ferenda. Зокрема, запропоновано визначення субстрату всіх форм зовнішнього впливу як правового наслідку вчинення кримінально протиправного діяння, в тому числі і кримінальної відповідальності, під яким слід розуміти кримінально-правовий захід. Проведений аналіз положень чинного кримінального закону на предмет визначення можливості і доцільності відмови від використання терміна «кримінальна відповідальність», що автоматично позбавляє необхідності нормативного закріплення його дефініції. На підставі аналізу положень загальнотеоретичної юриспруденції зроблено висновок про те, що кримінальна відповідальність повинна залишатися предметом наукових досліджень, що забезпечить цілісність відповідних теоретичних конструкцій.

Ключові слова: проєкт кримінального закону, кримінальна відповідальність, кримінально-правові заходи, форми кримінальної відповідальності, соціальна відповідальність, юридична відповідальність.

Based on an analysis of the Working Group's decisions in drafting the Criminal Code to codify the definition of criminal liability, this article draws several conclusions regarding the prospects for resolving this issue de lege ferenda. In particular, it proposes defining the basis for all forms of external influence as a legal consequence of committing a criminally unlawful act, including criminal liability, understood as a criminal law measure. An analysis of the provisions of the current criminal law was conducted to determine the possibility and expediency of abandoning the use of the term 'criminal liability', which automatically eliminates the need for a statutory definition of the term. Based on an analysis of the provisions of general legal theory, it is concluded that criminal liability should remain the subject of academic research to ensure the integrity of the relevant theoretical constructs.

Keywords: draft criminal law, criminal liability, criminal law measures, forms of criminal liability, social responsibility, legal liability.

Вступ. Категорія кримінальної відповідальності є базовою для сучасного кримінального права, що підтверджується багатьма сучасними її дефініціями, в яких стверджується, що кримінальне право представляє собою систему правових норм, в яких визначається, які діяння визнаються кримінальними правопорушеннями і до якої відповідальності притягуються особи, які такі діяння вчинили. Поряд з кримінальним правом в якості єдиного його джерела існує кримінальний закон, який формалізує відповідні правові встановлення через закріплення у нормативно-правовому акті.

Відповідно, якщо та або інша категорія застосовується в кримінальному праві та кримінальному законі, тоді вона не може бути інтуїтивно зрозумілою, а потребує свого визначення, оскільки інакше залишаються нез'ясованими ціла низка важливих аспектів кримінальної відповідальності, таких як: момент виникнення (з ним, що є дуже важливим, пов'язується реалізація такого принципу кримінального процесу як принцип забезпечення права на захист) та момент закінчення (коли держава втрачає повноваження щодо застосування негативних правових наслідків за вчинення кримінального правопорушення); визначеність стадій (послідовних етапів застосування кримінальної відповідальності) і форм (структурованих компонентів безпосередньої реалізації) кримінальної відповідальності тощо. Вочевидь, ці та інші аргументи спонукали Робочу групу, яка працювала над текстом Проєкту Кримінального кодексу України (далі по тексту Проєкт КК України) включити до понятійного апарату визначення кримінальної відповідальності, однак це рішення в подальшому було змінено на протилежне, а тому спонукає до предметних роздумів з метою пошуку відповіді на основне запитання: чи є категорія кримінальної відповідальності необхідною для сучасного кримінального права настільки, що унеможливорює відмову від її застосування? Відповідь на це запитання слід шукати не тільки безпосередньо в самому кримінальному праві (як в Загальній, так і Особливій частинах), але й у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, яка досліджує формальні, змістовні, структурні та функціональні властивості права та положеннях кримінального процесу, який відіграє важливу роль в реалізації завдань кримінального права.

Основний зміст. У чинній редакції кримінального закону, як і всіх попередніх варіантах цього нормативно-правового акта, які застосовувались на теренах України, відсутнє нормативне визначення кримінальної відповідальності, при тому, що сам термін, як мінімум в законі редакції 2001 року, використовується неодноразово. Така ситуація створила передумови для наукового плюралізму у визначенні поняття кримінальної відповідальності. В контексті зазначеної теми наукового аналізу, що зводиться до прогнозування перспектив використання категорії кримінальної відповідальності в майбутньому, необхідно висловитись з приводу концептуальної моделі даного виду юридичної відповідальності, яка відповідає власним науковим поглядам та підходам.

Більшість сучасних наукових концепцій щодо формулювання дефініції кримінальної відповідальності характеризується тим, що їхні

адепти пропонують логічну юридичну конструкцію, в якій одна ознака або властивість виділяється в якості базової, а всі інші відображають юридичну природу даного правового явища. Саме тому основна дискусія ведеться навколо фундаментальної ознаки (властивості) кримінальної відповідальності, а всі інші сприймаються як обов'язкові в контексті розуміння кримінальної відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності.

Серед поглядів українських дослідників на визначення кримінальної відповідальності широкого поширення, в силу аргументованості та послідовності в дотриманні концептуальних засад власного вагомому наукового доробку, отримали такі базові ознаки кримінальної відповідальності як: реалізація санкції [1]; певний обов'язок [2, с. 49]; особливий вид правовідносин [3, с. 19]; обмеження прав і свобод особи [4, с. 28]; держаний осуд та публічне засудження [5, с. 41] і багато інших. Виходячи з власного сприйняття правових наслідків вчинення кримінально протиправного діяння, вважаю фундаментальною ознакою і одночасно визначальною властивістю (субстратом) кримінальної відповідальності кримінально-правовий захід.

Кримінально-правовий захід – це зовнішня форма правового впливу, що застосовується як правовий наслідок вчинення кримінально протиправного діяння, яка об'єднує систему загальних способів та конкретного прийому правового впливу з метою отримання позитивного соціально-значущого результату, яким виступає соціальна справедливість. Субстрату кримінальної відповідальності притаманні наступні ознаки: по-перше, він виступає в якості кримінально-правової реальності, інструментальне призначення якої полягає в регулюванні поведінки учасників суспільних відносин, якій притаманні ознаки кримінальної протиправності; по-друге, кожний кримінально-правовий захід формується на засадах поєднання способів (примус та заохочення) та конкретного прийому необхідного і достатнього впливу на особу, яка вчинила діяння всупереч заборон, що містяться в Особливій частині кримінального закону; по-третє, вказаний субстрат характеризується загальною метою здійснення впливу, який приносить окремим суспільним відносинам (мікрорівень) та суспільству і його інституціям (макрорівень) позитивний, конкретно- та загальнокорисний результат у формі відновлення порушеної діянням або встановлення стану соціальної справедливості [6, с. 316-318].

Серед інших ознак кримінальної відповідальності, які визначають її юридичну природу, слід виділити наступні: по-перше, кримінальна відповідальність реалізується в межах публічних правовідносин, обов'язковим суб'єктом яких виступає держава в особі уповноважених органів та посадових осіб; по-друге, суттєвою ознакою кримінальної відповідальності є позбавлення, яке реалізується через обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення, перетерпіти передбачені кримінальним законом обмеження прав і свобод; по-третє, характер та обсяг обмежень встановлюється кримінальним законом; по-четверте, кримінальна відповідальність обумовлюється виключно вчиненням особою кримінального правопорушення; по-п'яте, передбачається спеціальний порядок притягнення до кримінальної відповідальності та її подальшої реалізації.

З урахуванням попередньо визначеного, під кримінальною відповідальністю слід розуміти сукупність кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу, які застосовуються на підставі закону державою з метою забезпечення виконання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, обов'язку перетерпіти передбачені законом обмеження прав і свобод [7, с. 54-56].

Пошук науково обґрунтованої та такої, що потребує нормативного закріплення дефініції кримінальної відповідальності, створив передумови для неодноразової зміни визначення кримінальної відповідальності в Проєкті КК України. Так, на початку 2020 року в п. 21 ст. 1.3.1 Проєкту КК України дається наступне визначення: кримінальна відповідальність – засудження особи за вчинення кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду із застосуванням покарання чи пробації, а також перебування особи у стані судимості. Через деякий час в тому ж році запропонована інша дефініція у п.19 ст. 1.3.1 Проєкту КК України: кримінальна відповідальність – це передбачені цим Кодексом кримінально-правові засоби, що застосовуються за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Звертає на себе увагу той факт, що протягом одного року Робочою групою було запропоновано два різних підходи до визначення кримінальної відповідальності. В першому визначення кримінальної відповідальності надається через перерахування можливих форм її реалізації (засудження, покарання, пробація, судимість), а в наступній редакції за основу приймається субстрат кримінальної відповідальності (який пропонується характеризувати як кримінально-

правовий засіб), підстава (вчинення злочину) та процесуальна форма його застосування (обвинувальний вирок суду). Однак, в наступних варіантах Проекту кримінального закону визначення кримінальної відповідальності вже відсутнє. Очевидно, що в процесі роботи над різними положеннями Проекту Робоча група прийшла до висновку щодо недоцільності або неможливості нормативного визначення кримінальної відповідальності безпосередньо в самому нормативно-правовому акті.

Розглянемо окремі аспекти доцільності застосування категорії кримінальної відповідальності в кримінальному законі в його чинній редакції. Очевидно, що в своєму рішенні Робоча група спиралась саме на текст нової редакції кримінального закону, який, безсумнівно та без перебільшення є революційним [8], однак цікавим є пошук відповіді на поставлене питання через призму чинного кримінального закону і отримані результати можуть бути використані в праві майбутнього. Для спрощення сприйняття висновків доцільно поділити основні результати роздумів на дві умовні групи, серед яких в одній будуть визначені умовні позитиви відмови від нормативного визначення категорії кримінальної відповідальності, а в іншій – висновки, які ставлять під сумнів попередні аргументи.

До аргументів на користь відмови від необхідності визначення кримінальної відповідальності на нормативному рівні слід віднести наступне.

По-перше, відмова від терміна кримінальної відповідальності при самовизначенні кримінального закону відповідає змісту самого кримінального закону. Варто зазначити, що в Розділі II Загальної частини КК України законодавцем використана «самоназва» Кримінального кодексу України як «закону про кримінальну відповідальність». Деякими науковцями і практиками таке рішення законодавця у 2001 році під час прийняття нової редакції українського кримінального закону було сприйняте неоднозначно. Відносячи себе до тих, хто з розумінням сприйняв законодавчу новелу, хочу підкреслити, що це рішення стало важливим кроком до відходу від радянських постулатів кримінального закону, які у спрощеному вигляді зводились до того, що цей закон є законом про злочин і покарання, ігноруючи той факт, що в самому законі визначаються не тільки покарання, але й інші каральні кримінально-правові заходи, зокрема такі як засудження, судимість. Відповідно, прийняття Верховною Радою України Розділу II в такій редакції фактично констатувало факт реального стану речей щодо каральних правових наслідків вчинення кримінального

правопорушення, які не обмежуються виключно покаранням, а характеризуються й іншими, такими як засудження із звільненням від покарання (ст. 74 КК України) та судимість (Розділ XIII Загальної частини КК України). Саме такому підходу, який полягає у визначенні кримінальної відповідальності через перерахування каральних форм її застосування, надали перевагу представники робочої групи при укладанні проєкту кримінального закону на початку 2020 року. Окремо слід наголосити на тому, що при всій позитивності зробленого законодавцем кроку у відмові від радянських підходів до кримінального права як права виключно карального, вважаю за доцільне нормативно визначити, що досліджуване право є правом про кримінально-правові заходи, які мають як каральний (кримінальна відповідальність), так і некаральний (примусовий та заохочувальний) характер. Таким чином, відмова від «самоназви» закону про кримінальну відповідальність не буде мати негативного впливу на сприйняття сучасного його змісту, який полягає у тому, що цей законодавчий конструкт визначає, які діяння є кримінально протиправними та які правові наслідки у формі кримінально-правових заходів застосовуються до осіб, які вчинили такі діяння, а формами кримінальної відповідальності є саме кримінально-правові заходи. Таким чином, підхід Робочої групи до визначення кримінальної відповідальності через форми (або етапи [9, с. 38-39]) її реалізації дозволяє законодавчо відмовитися від таких заохочувальних заходів як звільнення від кримінальної відповідальності, віднісши їх до заходів звільнення від покарання на тій підставі, що така форма (етап) кримінальної відповідальності як судимість не має самостійного від покарання застосування, а засудження хоча і не залежить в окремих випадках, зазначених в ст. 74 КК України, від призначення покарання, однак і не заперечує нереабілітаційний характер звільнення від нього.

По-друге, відмова від нормативного визначення кладе край багаторічним дискусіям стосовно моменту виникнення і припинення кримінальної відповідальності, які ведуться у фокусі визначення темпоральних меж застосування каральних наслідків вчинення кримінального правопорушення.

По-третє, з процесуальної точки зору відмова від нормативного закріплення дефініції кримінальної відповідальності нівелює необхідність визначення моменту притягнення до кримінальної відповідальності (п. 14 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України) в частині

застосування звільнення від кримінальної відповідальності на підставі положень Загальної та Особливої частини з визначенням самого моменту, що має не кримінально правовий, а безпосередньо процесуальний характер – повідомлення особи про підозру.

Вирішення питання про нормативне визначення кримінальної відповідальності не повинно обмежуватись виключно цілями і завданнями матеріального та процесуального права, а потребує звернення до положень загальнотеоретичної юриспруденції.

У теорії права склалось стале уявлення про те, що будь-яка відповідальність в сучасному суспільстві має соціальний характер (соціальна відповідальність), в межах якої виділяється відповідальність на засадах правових встановлень (юридична відповідальність), яка в свою чергу поділяється на види відповідальності в залежності від віднесення норм права до тих або інших галузей як матеріального, так і процесуального права. Слід наголосити, що деякі дослідники пропонують зазначені положення загальнотеоретичної юриспруденції екстраполювати на визначення кримінальної відповідальності, зазначаючи, що остання є видом юридичної відповідальності. Однак, на жаль, в багатьох з таких спроб автори обмежуються виключно формулюванням «кримінальна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка...», не враховуючи надбання загальнотеоретичної юриспруденції, якими встановлюються ознаки та властивості відповідальності і які, відповідно, повинні бути притаманні видам такої відповідальності.

У першу чергу слід враховувати, що кримінальна відповідальність – це відповідальність соціальна. Соціальна відповідальність характеризується низкою ознак і властивостей, які й визначають її природу: по-перше, основні положення соціальної відповідальності базуються на соціальних нормах, серед яких виділяються норми моралі, корпоративні норми, звичаї, традиції, релігійні й інші норми, які регулюють взаємини між людьми в соціальних структурах; по-друге, соціальна відповідальність визначає взаємовідносини між особою, суспільством та державою таким чином, що встановлює окремі обмеження у взаєминах один з одним, формуючи при цьому певний стан урегульованості соціальних відносин; по-третє, соціальна відповідальність допускає використання примусу з метою відновлення порушених соціальних приписів, викладених у соціальних нормах; по-четверте, соціальна відповідальність супроводжується обов'язком особи, яка допустила у своїй поведінці порушення соціальних еталонів поведінки,

пережити певні позбавлення морального, громадського, релігійного, правового характеру.

У свою чергу, юридична відповідальність є одним з різновидів соціальної відповідальності, яка знаходить прояв в різних формах життєдіяльності й поведінки людини. Поняття юридичної відповідальності в загальному значенні містить у собі декілька різних за змістом характеристик, сенсів. Однак, за своєю сутністю юридична відповідальність укладається в обов'язок деліктоздатної особи виконати певного роду вимоги, пред'явлені до неї з боку суспільства або держави.

У загальнотеоретичній юриспруденції юридичну відповідальність прийнято розглядати в позитивно-перспективному й негативно-ретроспективному аспектах. У позитивно-перспективному значенні відповідальність проявляється у почутті обов'язку, піклуванні за справу (відповідальність людини, відповідальне виконання завдання й т.п.) У цьому контексті під позитивною відповідальністю розуміють сумлінне, свідоме виконання особою покладених на неї обов'язків. Особливість зазначеного виду соціальної відповідальності полягає в тому, що вона пов'язана із суспільно корисною й правомірною поведінкою, свідомим виконанням обов'язків, покладених на індивіда нормами права. Поряд з позитивним аспектом, відповідальність має негативно-ретроспективне значення, тобто переживання особою певних негативних наслідків за допущену нею неправомірну поведінку. Зазначений вид відповідальності називається ретроспективним, тобто настає за поведінку, що відхиляється від допустимої і вже мала місце раніше, та характеризується переживанням особою певних негативних, несприятливих для її фізичного або соціального існування наслідків.

У теорії права висловлюється достатньо слушна позиція стосовно термінологічного розмежування позитивної та негативної відповідальності, відповідно до якої перша характеризується як правова, а друга – як юридична. Такий підхід має право на існування тільки за однієї умови, що при його застосуванні позитивна та негативна відповідальності не будуть розглядатися як самостійні, не поєднані між собою правові реалії. Думається, що юридична відповідальність за своєю природою має бінарний (подвійний) характер, тобто складається з двох взаємопов'язаних і утворюючих єдине ціле елементів [10, с. 46-48].

Виключення кримінальної відповідальності із загальноприйнятої концепції теоретичної юриспруденції буде мати негативні наслідки як для

кримінального права, яке втратить плацентарний зв'язок з теорією права загалом і окремими галузями права, що характеризуються власними видами юридичної відповідальності, так і для самої теорії права, оскільки подібні виключення нівелюють рівень узагальнення, яким відповідають положення загальнотеоретичної юриспруденції.

На підставі проведеного аналізу можна зробити наступний висновок узагальнюючого характеру: нормативне визначення кримінальної відповідальності в майбутніх проєктах кримінального закону не є обов'язковим, оскільки в частині застосування кримінально-правових заходів мова йде не про застосування кримінальної відповідальності в її загальному вигляді, а виключно у формі окремих видів каральних заходів, які охоплюються поняттям кримінальної відповідальності. Натомість поняття кримінальної відповідальності повинно залишатись у фокусі теоретичних досліджень, оскільки воно виступає видом юридичної та підвидом соціальної відповідальності.

Висновки. На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що під кримінальною відповідальністю слід розуміти сукупність кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу, які застосовуються на підставі закону державою з метою забезпечення виконання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, обов'язку перетерпіти передбачені законом обмеження прав і свобод. Субстратом такої відповідальності є кримінально-правовий захід, який виражається у зовнішній формі правового впливу, що застосовується в якості правового наслідку вчинення кримінально протиправного діяння та уособлює систему загальних способів та конкретного прийому правового впливу, що використовуються з метою отримання позитивного соціально-значущого результату, яким виступає соціальна справедливість. Проведений аналіз положень чинного кримінального закону та кримінально-процесуального законодавства засвідчив можливість відмовитися від використання терміна кримінальної відповідальності без суттєвих наслідків для здійснення правового регулювання в межах зазначених галузей права. Натомість визнання того, що кримінальна відповідальність виступає видом юридичної відповідальності і підвидом соціальної відповідальності вимагає збереження терміна кримінальної відповідальності на рівні загальнотеоретичної юриспруденції для визначення правового реагування на факти девіантної поведінки в її деліктних формах.

Список використаних джерел

1. Орловская Н.А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: монография. Одесса: Юридическая литература, 2011. 624 с.
2. Фріс П.Л. Кримінальне право. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Атіка, 2004. 488с.
3. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296с.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Баулін Ю.В., Борисов В.І., В.І. Тютюгін та ін.; за ред. Сташиса В.В., Тація В.Я., 4-є вид., перероб. і доповн. Київ: Право, 2010. 456 с.
5. Жаровська Т.П., Ющик О.І. Кримінальне право України (Загальна частина): навчальний посібник. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. 304с.
6. Козаченко О. Таксономія кримінально-правових заходів. *Таксономія правових заходів*: монографія / за ред. проф. О. Козаченка. Миколаїв: Іліон, 2024. С. 312-349.
7. Козаченко О.В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: кримінальна відповідальність та стадії її реалізації. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017, Вип. 2(9). С. 42-62.
8. Баулін Ю. Принципові відмінності проекту нового КК від чинного КК України. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2025*: альманах наукових праць / за ред. д.ю.н., професора О. Козаченка, доктора філософії (PhD) в галузі права, доцента О. Мусиченко. Миколаїв : МННП НУ «ОЮА», 2025. С.7-17.
9. Кримінальна відповідальність та форма її реалізації : підручник / О.В. Козаченко, О.М. Мусиченко, О.М. Сидоренко та інші ; за ред. професора Козаченка О.В. Миколаїв : Іліон, 2015. 142с.
10. Козаченко О.В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: кримінальна відповідальність та стадії її реалізації. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 2(9). С. 42-62.

КРИМІНОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У даній науковій статті з'ясовано зміст і сутність кримінологічної інформації у контексті реалізації заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням та визначено у зв'язку з цим проблемні питання, що потребують вирішення з урахуванням існуючих в умовах воєнного стану потенційних і реальних загроз, які посягають на національну безпеку України, її державний суверенітет і територіальну цілісність.

Крім цього, вчинена спроба на доктринальному рівні встановити співвідношення між різними видами інформації, що використовуються у запобіганні та протидії злочинності в Україні (кримінологічна, оперативно-розшукова, офіційно-значуща т. ін.), та на цій підставі зроблено висновок про те, що об'єднуючим (корінним) для всіх типів зазначених відомостей є кримінологічно значуща інформація.

Доведено, що такий підхід на науковому та правозастосовчому рівнях дозволить належним чином оцінювати ті криміногенні ситуації і події, які детермінуються комплексом причин і умов запобіжного характеру, що сприяють виникненню в умовах воєнного стану нових складів кримінальних правопорушень та негативних тенденцій їх розвитку, підвищуючи таким чином суспільну небезпеку зазначених протиправних явищ і процесів.

Констатовано також, що в таких умовах держава об'єктивно зобов'язана підвищувати рівень кримінальних репресій щодо суб'єктів тих кримінальних правопорушень, вчинення яких обумовлено військовою агресією російської федерації (рф) проти України впродовж 2022–2025 рр. При цьому акцентовано увагу на більш ефективному використанні у правоохоронній діяльності та при запобіганні і протидії злочинності саме кримінологічно значущої інформації з даного приводу.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, у цій науковій статті доведено необхідність розширення визначеного на законодавчому рівні переліку видів публічної інформації шляхом їх доповнення кримінологічно значущою інформацією.

Ключові слова: кримінологічна інформація; суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням; спеціально-кримінологічне запобігання; воєнний стан; правоохоронні органи; види публічної інформації; офіційна статистика; порядок доступу до публічної інформації; кримінальне правопорушення; національна безпека.

This scientific article clarifies the content and essence of criminological information in the context of implementing special criminological crime prevention measures. In this regard, the author identifies problematic issues that require resolution, taking into account the potential and real threats existing under martial law that encroach upon the national security of Ukraine, its state sovereignty, and territorial integrity.

Furthermore, an attempt is made at the doctrinal level to establish the correlation between various types of information used in the prevention and countering of crime in Ukraine

(criminological, operational-search, officially significant, etc.). Based on this, it is concluded that criminologically significant information serves as the unifying (root) element for all types of the aforementioned data.

It is proven that such an approach at both scientific and law enforcement levels will allow for a proper assessment of criminogenic situations and events determined by a complex of preventive causes and conditions. These factors contribute to the emergence of new corpus delicti of criminal offenses and negative trends in their development under martial law, thereby increasing the social danger of these illegal phenomena and processes.

It is also stated that under such conditions, the state is objectively obliged to increase the level of criminal repression against the subjects of those criminal offenses committed due to the military aggression of the Russian Federation (RF) against Ukraine during 2022–2025. At the same time, emphasis is placed on more effective use of specifically criminologically significant information in law enforcement activities and in the prevention and countering of crime regarding this matter.

Based on the research results, this scientific article proves the necessity of expanding the list of types of public information defined at the legislative level by supplementing them with criminologically significant information.

Keywords: *criminological information; subjects of crime prevention; special criminological prevention; martial law; law enforcement agencies; types of public information; official statistics; procedure for access to public information; criminal offense; national security.*

Вступ. Результати вивчення законодавчих та інших нормативно-правових актів України, що стосуються сфери запобігання і протидії злочинності, свідчать про те, що останнім часом все рідше у них вживається термін «кримінологічна інформація», а це, у свою чергу, зменшує рівень запобіжної діяльності та ефективність реалізації на практиці відповідних відомостей, пов'язаних з її предметом (про злочинність; причини і умови її виникнення, розвитку та функціонування; особу кримінального правопорушника; заходи, спрямовані на недопущення суспільно небезпечних явищ і наслідків) [1, с. 15–27].

Як приклад, можна назвати ті тенденції, що склалися впродовж дії прийнятого у 2012 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України (2013–2025 рр.), а також ті суспільно небезпечні наслідки, які їх спричинили та обумовили [2].

Мова, зокрема, ведеться про різку невідповідність відомостей про кількість щорічно зареєстрованих та облікованих в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) кримінальних правопорушень, що пов'язано у тому числі й з оцінкою суб'єктами кримінального процесу кримінологічно значущої інформації [3]. Так, у 2013 році (першому звітному періоді після прийняття нового КПК) було зареєстровано 1 млн. 553 тис. 056 кримінальних правопорушень, з яких було закрито з реабілітуючих підстав 63,7 % (989 тис. 496 злочинів і проступків), а з nereабілітуючих – 2,6 % від загальної кількості всіх зареєстрованих (14 тис. 917 випадків) [2].

У той самий час, у звітному періоді було обліковано лише 563 тис. 560 кримінальних правопорушень (або 36,3 % у структурі зареєстрованих) [2].

Не змінилося суттєво це співвідношення і в подальші роки. Зокрема, у 2021 році (останньому, відносно «мирному» періоді), враховуючи, що з 2014 року РФ вела проти України так звану гібридну війну, було зареєстровано 734 тис. 333 кримінальних правопорушення, а обліковано – 321 тис. 443 злочинів і проступків (43,8% у структурі зареєстрованих). При цьому питома вага закритих кримінальних проваджень склала 56,2 %, а з nereабілітуючих – 0,2 % у загальній кількості зареєстрованих [2].

У 2022 році ці показники виглядали таким чином: зареєстровано 606 тис. 428 злочинів і проступків; питома вага закритих кримінальних правопорушень з реабілітуючих підстав склала 40,2 %, а з nereабілітуючих – 0,1 %; обліковано 362 тис. 636 кримінальних правопорушень (59,8% у структурі облікованих) [2].

У 2023 році ці показники мали такий вигляд: а) зареєстровано 710 тис. 442 кримінальних правопорушення, що на 17,2 % більше, ніж у 2022 році; б) питома вага закритих кримінальних проваджень з реабілітуючих підстав склала 33,1 %, а з nereабілітуючих – 0,1 % [2]; в) обліковано 475 тис. 585 злочинів і проступків (67% у загальній кількості облікованих) [2].

У 2024 році вказані показники мали наступний вигляд: зареєстровано 637 тис. 312 злочинів і проступків, що на 1,1 % менше, ніж у попередньому році; питома вага закритих кримінальних проваджень з реабілітуючих підстав склала 29,4 %, а з nereабілітуючих – 0,1 %; обліковано 492 тис. 479 кримінальних правопорушень (77,2% у загальній кількості зареєстрованих) [2].

У 2025 році зазначені відомості про злочинність мали такий вигляд: а) зареєстровано 766 тис. 183 злочини і проступки, що на 9,9 % більше, ніж у 2024 році; б) питома вага закритих кримінальних проваджень з реабілітуючих підстав склала 20,6 %, а з nereабілітуючих – 0,2 %; в) обліковано 608 тис. 101 кримінальне правопорушення (74,9 % у структурі зареєстрованих) [2].

Таким чином, впродовж 2013–2025 рр. сформувалися чіткі негативні тенденції, які свідчать про те, що суб'єкти правоохоронної діяльності, які забезпечують обліково-реєстраційну дисципліну, пов'язану з кримінальними правопорушеннями (ст. ст. 214–216 КПК), неналежним чином оцінюють інформацію про події, які стосуються злочинів і кримінальних проступків, у зв'язку з чим більшість із них не обліковується в ЄРДР через прогалини у знаннях саме з кримінології та такого її інструменту, як кримінологічно значуща інформація [4, с. 51–55].

Отже, в наявності складна прикладна проблема, вирішення якої лежить у тому числі й у галузі наукової діяльності.

З огляду на це, *метою* даної наукової статті є доведення необхідності підвищення ролі та місця кримінологічної інформації у механізмі правової оцінки юридично значущих фактів і подій, пов'язаних з вчиненням суспільно небезпечних явищ і процесів та які стосуються змісту діяльності правоохоронних органів з питань їх реєстрації та обліку на офіційному рівні.

Натомість, *головним завданням* цієї роботи є з'ясування соціально-правової природи кримінологічної інформації, її ролі та місця у змісті запобігання і протидії злочинності, зокрема на початковій стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Аналіз наукових джерел, що стосуються зазначеної у даній праці тематики дослідження, показав, що найбільш активно та предметно її розробкою займаються наступні учені: Ю.В. Абакумова, О.М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В.І. Борисов, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, О.М. Джу́жа, В.М. Дрьомін, О.О. Дудоров, О.О. Житний, М.В. Карчевський, В.Я. Конопельський, І.М. Копотун, Н.Р. Малишева, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, А.Я. Орлеан, В.І. Осадчий, Є.О. Письменний, О.П. Рябчинська, Н.А. Савінова, А.В. Савченко, Є.П. Стрельцов, В.П. Тихий, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.І. Ша́кун, Н.М. Ярмиш та ін.

Поряд з тим, у контексті визначення пріоритетності кримінологічної інформації над іншими видами відомостей, які є предметом використання у правоохоронній діяльності в умовах воєнного стану, досі на доктринальному рівні комплексних монографічних досліджень не проведено, що, у свою чергу, актуалізує необхідність їх активізації, а також визначає теоретичне і практичне значення даної наукової статті.

Основний зміст. Якщо узагальнити існуючі в науці підходи [5, с. 109–120], то під кримінологічною інформацією слід розуміти такий вид відомостей, які офіційно визнані на законодавчому та іншому нормативно-правовому рівні, що стосуються об'єктів протиправних посягань, на які посягають суспільно небезпечні та карані діяння, осіб, які їх здійснюють, причини і умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, а також про заходи, які вживаються відповідними суб'єктами щодо запобігання і протидії вказаній протиправній діяльності.

Отже, до системоутворюючих ознак, що складають зміст сформульованого поняття, можна віднести наступні:

1. Кримінологічна інформація – це один із видів відомостей, які офіційно визнані на законодавчому та іншому нормативно-правовому рівні.

Зокрема, у ст. ст. 18, 22 Закону України «Про інформацію» одним із видів такої закріплено правову інформацію, джерелом якої і виступає кримінологічна інформація.

Поряд з цим, у самому законодавчому акті остання до видів інформації не віднесена, що на практиці знижує ефективність запобігання і протидії злочинності, особливо в умовах воєнного стану в Україні (деякі аргументи з цього приводу наведені у даній роботі вище [2]).

При цьому також варто мати на увазі, що як і визначені в Законі види інформації, кримінологічні відомості і за формою, і за змістом мають відповідати вимогам ст. ст. 31, 32 Конституції України, відповідно до яких не допускається збирання тощо конфіденційної інформації про особу, тільки у випадках, закріплених у законі і лише в інтересах забезпечення національної безпеки, прав, законних інтересів і свобод людини та громадянина, а також економічного добробуту.

З огляду на зазначене, цілком логічним було б доповнити Закон України «Про інформацію» таким її видом, як кримінологічна інформація, закріпивши її поняття у спеціальній нормі (наприклад, у ст. 22-1).

Додатковим аргументом у зв'язку з цим можна назвати ст. ст. 7, 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації», у яких мова йде про іншу інформацію, що становить суспільний інтерес.

Отже, кримінологічна інформація як вид відомостей, що визначені на законодавчому рівні, відповідає всім необхідним вимогам, які характерні для публічної інформації, що, у свою чергу, обумовлює необхідність її віднесення до офіційних правових джерел.

2. Кримінологічна інформація – це такий вид відомостей, що стосується об'єктів кримінально-правової охорони, на які посягають винні особи.

Виключний перелік таких об'єктів визначено у ст. 1 КК та в Особливій частині зазначеного Кодексу, враховуючи, що відповідно до вимог ч. 4 ст. 3 застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Такий висновок, крім цього, корелюється зі змістом ст. 11 КК, у якій закріплено законодавче визначення кримінального правопорушення, а також в інших нормах зазначеного Кодексу (ст. ст. 2, 18, 22, 23 і ін.).

Таким чином, і з урахуванням вказаних юридично значущих ознак кримінологічна інформація має бути віднесена до тих її видів, що визначені в Законі України «Про інформацію».

3. Кримінологічна інформація – це відомості про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Мова у даному випадку йде про суб'єкт кримінального правопорушення, поняття якого закріплено в ст. 18 КК та використовується практично у всіх видах інформації, а особливо – у правовій (ст. 22 Закону України «Про інформацію»), а також у правоохоронній діяльності [3]. Так, у ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначено, що підставами для здійснення таких заходів є наявність достатньої інформації про кримінальні правопорушення, що готуються, а також про осіб, які мають безпосереднє відношення до цієї стадії їх вчинення.

Отже, і у цій галузі діяльності суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням [6, с. 161–170] роль і місце кримінологічної інформації є визначальними, що, знову ж таки, виступає додатковим аргументом щодо включення її на законодавчому рівні до видів та офіційної інформації.

4. Кримінологічна інформація – це відомості про причини і умови, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Діяльністю, що стосується даного напрямку запобігання і протидії злочинності, у сьогоденні займаються відповідні правоохоронні органи, основу якої складають саме відомості кримінологічного спрямування [7]. Зокрема, такою інформацією послуговуються установи виконання покарань при складанні індивідуальної програми соціально-виховної роботи на засудженого у колоніях (ч. 2 ст. 95 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України).

З огляду на зазначене, і в даному випадку кримінологічна інформація носить публічний (офіційний) характер, а тому має бути віднесена на законодавчому рівні до видів відомостей, що закріплені в ст. 22 Закону України «Про інформацію».

5. Кримінологічна інформація – це невід'ємний предмет діяльності відповідних суб'єктів запобігання і протидії злочинності.

На науковому рівні суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням за критерієм соціально-правового призначення у державі класифікуються на:

а) загальносоціального запобігання, яке здійснюється ними попутно з реалізацією основної («базової») функції (Верховна Рада України (п. п. 3, 22, 25 ст. 85 та п. п. 14, 17 ст. 92 Конституції України); Кабінет Міністрів України (п. п. 2, 7, 10 ст. 116 Основного Закону); Президент України (ст. 102, п. п. 1, 11, 12, 14, 15, 18, 27, 29, 30 Конституції України);

б) спеціально-кримінологічного запобігання, тобто ті суб'єкти, заради якої вони створюються в державі (правоохоронні органи; суди;

Координаційні комітети з питань запобігання і протидії злочинності, та ін.) [8, с. 141].

Також науковцями доведено, що запобігання кримінальним правопорушенням – це такий вид державної політики, який спрямований на усунення, нейтралізацію, блокування тощо детермінаційного комплексу причин і умов, які сприяють виникненню, розвитку та реалізації протиправної поведінки, а також на своєчасне виявлення осіб, які готують або вчиняють замах на суспільно небезпечні і карані діяння, та вжиття відповідних заходів щодо їх недопущення [9, с. 16–17].

У свою чергу, протидію злочинності вчені вважають універсальною діяльністю суб'єктів профілактики, яка включає у себе і запобігання кримінальним правопорушенням, і реагування на них з боку держави [10, с. 14–15].

При цьому і в ході запобігання, і в процесі протидії злочинності предметом діяльності відповідних суб'єктів є кримінологічна інформація, тобто і в даному випадку її включення до переліку видів інформації, що визначені на законодавчому рівні, є об'єктивно необхідною та обумовленою.

Висновки. Таким чином, результати аналізу змісту та сутності кримінологічної інформації як предмета діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні дозволяють констатувати, що ці відомості у повній мірі відповідають вимогам, які пред'являються до всіх визначених у законодавчих актах видів інформації (Конституція України, Закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» т. ін.), а тому мають бути включені у перелік останніх у силу їх юридичної значущості та практичної спрямованості у вказаній сфері суспільних відносин та протидії злочинності.

Додатковим аргументом з цього приводу виступає той факт, що практично у всіх видах інформації (статистичній, правовій, публічній т. ін.) у тій чи іншій мірі використовуються відомості кримінологічного характеру або відповідні її структурні елементи (дані про злочинність; особу правопорушника, причини і умови вчинення кримінальних правопорушень, а також про запобігання і протидію злочинності), що, у свою чергу, об'єднує її з іншими юридично значущими відомостями, які закріплені на законодавчому рівні як предмет правоохоронної та правозастосовної діяльності.

З огляду на зазначене, кримінологічна інформація має бути визнана як така, що офіційно відображає ті чи інші юридичні аспекти запобігання та протидії злочинності не тільки на доктринальному, але й на прикладному рівнях, що має особливу теоретичну і практичну цінність в умовах воєнного стану в Україні.

Список використаних джерел

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретична кримінологія та історія кримінологічної науки. 420 с.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення у 2013-2025 рр. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
3. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань: наказ Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
4. Давлатов Ш. Б., Трутов О. М. Проблеми правоохоронної та правозастосовної діяльності. *Правова позиція*. 2025. № 4 (48). С. 51–55. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-4.9>.
5. Фіалка М. І. Кримінологічне дослідження та кримінологічна інформація: сутність змістів та взаємозв'язок між ними. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 109–120. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/a4ca3b67-849e-40df-b9f9-5e3fba543934>,
6. Кримінологія: підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодєд та ін.; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 384 с.
7. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: наказ Офісу Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
8. Василевич В. В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 435 с.
9. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
10. Проблеми протидії злочинності : підручник / О. Г. Кальман, І. М. Козьяков, В. В. Куц та ін. ; за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків : Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.

СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

У представленому матеріалі здійснено комплексний ретроспективний та теоретико-правовий аналіз інституту спеціальної конфіскації як особливого засобу кримінально-правового характеру в законодавстві України. Висвітлено генезис відповідних норм КК України, починаючи з їх імплементації у 2013 році до останніх редакційних правок 2024 року. Особливу увагу приділено розмежуванню спеціальної конфіскації та конфіскації майна як виду покарання, а також розкриттю їхньої відмінної юридичної природи. Деталізуються юридичні підстави застосування цього заходу, а саме суб'єктивна сторона діяння, санкційні критерії та предметна підсудність. Розглянуто колізійні питання співвідношення норм матеріального (ст. 96¹, 96² КК України) та процесуального (ст. 100 КПК України) права, зокрема проблему дублювання положень та необхідність чіткого розмежування спеціальної конфіскації від процедури вирішення долі речових доказів. Окремий акцент зроблено на правовому статусі «третіх осіб» та захисті добросовісного набувача. Сформульовано пропозиції щодо модернізації ст. 354 ЦК України з метою її гармонізації з Конституцією України та усунення застарілих дефініцій.

Ключові слова: спеціальна конфіскація, заходи кримінально-правового характеру, кримінальна відповідальність, право власності, добросовісний набувач, кримінальне правопорушення, правова природа, законодавча техніка.

The presented material provides a comprehensive retrospective and theoretical and legal analysis of the institution of special confiscation as a special means of criminal law in the legislation of Ukraine. The genesis of the relevant norms of the Criminal Code of Ukraine is highlighted, starting from their implementation in 2013 to the latest editorial amendments in 2024. Particular attention is paid to the distinction between special confiscation and confiscation of property as a type of punishment, as well as the disclosure of their distinct legal nature. The legal grounds for the application of this measure are detailed, analyzing the subjective side of the act, sanction criteria and subject matter jurisdiction. The conflict issues of the correlation of the norms of substantive (Articles 96¹, 96² of the Criminal Code) and procedural (Article 100 of the Code of Criminal Procedure) law are considered, in particular the problem of duplication of provisions and the need to clearly distinguish special confiscation from the procedure for deciding the fate of material evidence. Special emphasis is placed on the legal status of «third parties» and the protection of a bona fide acquirer. Proposals are formulated for the modernization of Art. 354 of the Civil Code of Ukraine in order to harmonize it with the Constitution of Ukraine and eliminate outdated definitions.

Keywords: special confiscation, criminal law measures, criminal liability, property rights, bona fide acquirer, criminal offense, legal nature, legislative technique.

Вступ. Веління про спеціальну конфіскацію як інший засіб кримінально-правового впливу було імplementовано до Кримінального кодексу (далі – КК) України згідно із Законом № 222-VII від 18 квітня 2013 року (у редакції Закону № 1261-VII від 13 травня 2014 року). За змістом цієї норми, спеціальна конфіскація передбачала примусове безоплатне

вилучення у власність держави за рішенням суду грошей, цінностей та іншого майна. Застосування зазначеного засобу обмежене було чітко визначеним переліком складів кримінальних правопорушень або суспільно небезпечних діянь (далі – СНД). Зокрема, правовими підставами для її призначення було вчинення правопорушень, передбачених такими кримінально-правовими нормативами Особливої частини КК України: 1) *корупційні діяння у приватному та публічному секторах*: підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354), підкуп службової особи юридичної особи приватного права (ст. 368³) та особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴); 2) *службові зловживання*: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364), а також зловживання повноваженнями службовими особами юридичних осіб приватного права (ст. 364¹) чи особами, які надають публічні послуги (ст. 365²); 3) *неправомірна вигода та збагачення*: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (ст. 368), незаконне збагачення (ст. 368²), пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди (ст. 369), а також зловживання впливом (ст. 369²). Веління статті зазнали суттєвого перегляду та викладалися в нових редакціях згідно із Законами № 1261-VII від 13 травня 2014 року, № 770-VIII від 10 листопада 2015 року та № 1019-VIII від 18 лютого 2016 року. Окрім системних редакційних оновлень, до змісту статті вносилися окремі правові корективи відповідно до нормативно-правових актів від 8 жовтня 2015 року (№ 731-VIII), 3 листопада 2015 року (№ 743-VIII), 22 листопада 2018 року (№ 2617-VIII) та 4 грудня 2024 року (№ 4111-IX).

Основний зміст. Натепер, відповідно до велінь КК України, спеціальна конфіскація визначається як засіб кримінально-правового впливу, що полягає у примусовому безоплатному відчуженні грошових коштів, цінностей та іншого майна у власність держави на підставі судового рішення. Застосування цього засобу правового впливу обумовлене сукупністю таких юридичних підстав: 1) *суб'єктивна сторона діяння* – спеціальна конфіскація реалізується у разі вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого кримінально-правовим нормативом Особливої частини КК України; 2) *санкційні критерії* – зазначений засіб застосовується за умови, що за вчинене діяння передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу, розмір якого перевищує три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ); 3) *предметна підсудність* – окрім

загальних критеріїв, спеціальна конфіскація поширюється на вичерпний перелік складів кримінальних правопорушень, прямо визначених законодавцем. До них належать окремі правопорушення, що деталізовані у відповідних кримінально-правових нормативах Особливої частини КК України (зокрема, ч. 1 ст. 150, ст. 154, чч. 2 і 3 ст. 159¹, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст.ст. 204, 209¹, 210, чч. 1 і 2 ст.ст. 212, 212¹, ч. 1 ст.ст. 222, 229, 239¹, 239², ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст.ст. 248, 249, чч. 1 і 2 ст. 300, ч. 1 ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 ст.ст. 363¹, 364¹, 365² КК України).

Актуальність питання правового регулювання спеціальної конфіскації підтверджується численними законодавчими ініціативами, які, проте, через брак системного підходу та певні вади законодавчої техніки не забезпечують остаточного розв'язання наявних колізій. Така ситуація зумовлює потребу в постійному науковому супроводі та стає підґрунтям для тривалих теоретичних дискусій. Попри те, що зміст ч. 2 ст. 1 КК України формально пов'язує реалізацію охоронної функції переважно з механізмами криміналізації та пеналізації, системний аналіз чинного законодавства свідчить про ширший спектр засобів правового впливу. Зокрема, правові наслідки вчинення СНД не обмежуються лише інститутом покарання. До осіб, які не виконують обов'язки не вчиняти умисні кримінальні правопорушення або СНД, зафіксовані в кримінально-правових нормативах Особливої частини КК України, можуть застосовуватися й інші засоби кримінально-правового впливу. Серед них вагоме місце посідає спеціальна конфіскація, яка виступає самостійним інструментом юридичного впливу, відмінним від покарання за своєю суттю та порядком реалізації. Остаточне розв'язання дискусії щодо юридичної природи та правомірності використання цього заходу було забезпечене рішенням Конституційного Суду України [1].

У межах кримінального судочинства нормативне регламентування процедури спеціальної конфіскації є визначальним фактором для вирішення долі речових доказів (ст. 100 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України). Неоднозначність законодавчого підходу зумовила виникнення в доктрині матеріального та процесуального кримінального права двох концептуальних підходів до розуміння юридичної природи цього інституту: 1) як засобу кримінально-правового впливу. Водночас серед прихильників цієї теорії немає єдиної позиції: частина дослідників класифікує її як специфічний засіб безпеки, тоді як інші вбачають у ній різновид конфіскації майна як виду покарання; 2) як інструменту кримінально-процесуального впливу, спрямованого на усунення наслідків

правопорушення через вилучення об'єктів, пов'язаних із його вчиненням [2, с. 276–278]. Запропонований підхід до трактування сутності спеціальної конфіскації зумовлений дублюванням нормативних положень щодо юридичних підстав її застосування у ст. 96² КК України та ч. 9 ст. 100 КПК України.

К. П. Задоя висловив погляд щодо доцільності моделювання спеціальної конфіскації як виду додаткового покарання. Така аргументація ґрунтується на тому, що цей захід, попри нездатність самостійно забезпечити виконання цілей, визначених у ч. 2 ст. 50 КК України, у поєднанні з основним покаранням сприяє їх ефективній реалізації щодо засудженого [3, с. 76–86]. Водночас на рівні чинного законодавства спеціальну конфіскацію класифіковано не як покарання, а як інший засіб кримінально-правового впливу. Це зумовлює її фундаментальну відмінність від загальної конфіскації майна, оскільки спеціальна конфіскація спрямована на вилучення об'єктів, здобутих кримінально протиправним шляхом. КК України передбачає звичайну конфіскацію як вид покарання, яке є ні чим іншим як примусовим позбавленням засудженого належного йому на праві власності майна за вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів.

Законодавством визначено вичерпний перелік процесуальних підстав для застосування засобів спеціальної конфіскації. Зокрема, цей інститут реалізується на підставі обвинувального вироку суду або відповідної судової ухвали, а саме: про звільнення особи від кримінально-правової відповідальності, про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, а також у разі застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Окремий порядок передбачено для випадків, коли об'єктом спеціальної конфіскації виступає майно, вилучене з цивільного обороту. У таких ситуаціях правовими підставами можуть слугувати: 1) ухвала суду про закриття кримінального провадження (за винятком випадків звільнення від кримінальної відповідальності); 2) ухвала суду, постановлена за клопотанням слідчого або прокурора в порядку, передбаченому ч. 9 ст. 100 КПК України, якщо рішення про закриття провадження приймається безпосередньо органами досудового розслідування чи прокурором. У Додатку 1 до Постанови Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 року № 2471-ХІІ [4] встановлено вичерпний перелік об'єктів, вилучених із цивільного обороту. У зв'язку з наявністю в переліку об'єктів вибухових речовин і засобів вибуху, КК України було доповнено статтею 263 [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 96² КК України, веління про спеціальну конфіскації застосовується щодо активів, які мають безпосередній зв'язок із протиправною діяльністю. Зокрема, законодавством визначено чотири правові підстави для застосування цього заходу: 1) *набуття майна злочинним шляхом*. Спеціальна конфіскація поширюється на грошові кошти, цінності та інші активи, одержані в результаті вчинення кримінального правопорушення, а також на прибутки (доходи), отримані від використання такого майна; 2) *інструментальна роль у підкупі чи фінансуванні*. Заходу підлягають активи, що призначалися або фактично використовувалися для схиляння третіх осіб до вчинення правопорушення, його фінансового чи матеріального забезпечення або як винагорода за його реалізацію; 3) *майно як об'єкт посягання*. Конфіскації підлягають предмети кримінального правопорушення. Виняток становлять випадки, коли майно підлягає поверненню законному власнику; за умови невстановлення останнього, такі активи переходять у державну власність; 4) *засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення*. Спеціальна конфіскація застосовується до об'єктів, що були спеціально підшукані, виготовлені, пристосовані або безпосередньо використані для вчинення протиправного діяння. Це правило не поширюється на власників, які діяли добросовісно і не були (або не могли бути) обізнані про неправомірне використання їхнього майна.

У межах дослідження інституту кримінально-правової відповідальності особливу увагу слід приділити переліку умов, за яких вчиняється *умисне кримінальне правопорушення* або СНД, що містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України. До цієї категорії належать діяння, за які законодавець встановив такі види основних покарань: а) *позбавлення волі* (незалежно від строку); б) *штраф*, розмір якого перевищує три 3 000 НМДГ. Окрім зазначених критеріїв суворості покарання, до цієї групи правопорушень також віднесено специфічні склади злочинів, визначені окремими нормами Кодексу. Оскільки перелік таких статей не має суттєвого значення, тому законодавець орієнтує на ті нормативи Особливої частини КК України, санкціями яких передбачено покарання у виді *позбавлення волі* (незалежно від строку) та *штрафу*, розмір якого перевищує три 3 000 НМДГ.

Веління про спеціальну конфіскацію в українському кримінальному праві базується на принципах невідворотності вилучення активів, отриманих кримінально протиправним шляхом, і компенсації їхньої вартості у разі фізичної відсутності об'єктів конфіскації. Законодавство передбачає наступність спеціальної конфіскації щодо активів, які зазнали

правової або фізичної трансформації. Якщо майно було повністю або частково перетворене на інші об'єкти, конфіскації підлягає саме цей новостворений актив. У випадках, коли безпосереднє вилучення майна є об'єктивно неможливим – зокрема через його відчуження, використання, змішування з легальними активами або неможливість виокремлення – суд ухвалює рішення про стягнення *грошового еквівалента*, що відповідає ринковій вартості такого майна на момент ухвалення рішення.

Спеціальна конфіскація має преюдиціальний характер і застосовується навіть у разі відсутності обвинувального вироку щодо особи (за винятком закінчення строків давності). Це стосується випадків: недосягнення особою віку кримінально-правової відповідальності; перебування особи у стані неосудності; звільнення від відповідальності або покарання за nereабілітуючими обставинами. У межах проваджень за статтями 209, 369 та 369² КК України щодо службових осіб, спеціальна конфіскація застосовується до активів юридичних осіб за наявності таких ознак: 1) майно є результатом вчинення суспільно небезпечного діяння або доходом від його використання; 2) активи слугували інструментом фінансування чи матеріального забезпечення кримінально протиправної діяльності; 3) майно було безпосереднім предметом або засобом вчинення діяння (за умови, що воно не підлягає поверненню законному власнику).

Правовий режим спеціальної конфіскації поширюється на *третіх осіб*, які набули активи від підозрюваного чи обвинуваченого (незалежно від оплатності правочину). Ключовою умовою для такого вилучення є встановлення судом того факту, що третя особа *знала або за об'єктивними обставинами повинна була знати* про незаконне походження майна. У межах правового аналізу п. 4 ч. 1 ст. 96² КК України встановлено, що закріплене в ньому психічне ставлення особи («не знала та не могла знати про незаконне використання майна») не є достатнім свідченням вчинення власником (законним володільцем) протиправного діяння. Таким чином, зазначене положення, як і веління ч. 5 ст. 96² КК України, передбачає можливість застосування спеціальної конфіскації до осіб, які не є суб'єктами кримінального чи іншого правопорушення. Це створює колізію зі змістом ст. 354 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, згідно з якою конфіскація розглядається виключно як захід державного реагування на вчинене правопорушення. Зважаючи на те, що спеціальна конфіскація може виступати як санкцією за правопорушення, так і правовим наслідком дій третіх осіб, виникає потреба в уточненні цивільного законодавства (ст. 354 ЦК України дещо дублює положення ст. 141 ЦК УРСР 1963 року). З метою

подолання цієї невідповідності пропонується переглянути редакцію ст. 354 ЦК України, відтворивши в ній положення ч. 6 ст. 41 Конституції України. Така зміна уможливіть встановлення того, що конфіскація майна застосовується виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, визначених законом.

Законодавець встановлює імунітет від спеціальної конфіскації для добросовісного набувача, чиє право власності захищене принципом правової визначеності. Спеціальна конфіскація не є абсолютною та не може бути застосована до майна, яке: підлягає поверненню законному власнику (володільцю); визначене як ресурс для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Відповідно до приписів ч. 10 ст. 100 КПК України, пріоритетним завданням під час вирішення питання про спеціальну конфіскацію є забезпечення прав законного володільця. Законодавством встановлено імперативну вимогу, згідно з якою першочергово розглядається можливість повернення майна власнику або спрямування активів на відшкодування шкоди, завданої правопорушенням. Юрисдикційне розмежування – згідно з ч. 12 ст. 100 КПК України, будь-які спори щодо належності речей, які підлягають поверненню, виходять за межі кримінального процесу та підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства. На час тривання такого спору речовий доказ зберігається до моменту набрання рішенням суду законної сили. А. О. Винник акцентує увагу на системних помилках у правозастосовній практиці, пов'язаних із відсутністю чіткого розмежування між предметом спеціальної конфіскації та речовими доказами. У судових рішеннях нерідко спостерігається ігнорування правової природи майна, що призводить до помилкового застосування норм КК України замість положень ст. 100 КПК України. Типовою проблемою є також одночасне посилення судів на ст. 96¹ КК України та ст. 100 КПК України без диференціації конкретних об'єктів, щодо яких вживається відповідний захід [6, с. 76–78]. Наявні прогалини частково зумовлені дублюванням норм права на законодавчому рівні, попри те, що спеціальна конфіскація є засобом кримінально-правового впливу, а вирішення долі речових доказів належить до сфери процесуального кримінального права.

Варто зауважити, що на відміну від норм процесуального кримінального права, ст. 96² КК України не передбачає конфіскації предметів, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення. Відтак, використання терміна «конфіскація» у контексті таких об'єктів є теоретично некоректним; їх примусове вилучення слід розглядати

виключно як вирішення долі речових доказів. Сучасна редакція ч. 9, 10 та 11 ст. 100 КПК України містить надмірну кількість матеріально-правових положень, що дублюють норми КК України. Паралельно з цим, обґрунтованою вбачається пропозиція науковців щодо виключення ч. 2 та ч. 3 зі ст. 96¹ КК України, оскільки перелік актів, що є підставою для спеціальної конфіскації, за своєю суттю є нормами процесуального кримінального права, а не матеріального кримінального права [7, с. 190].

Висновки. У межах наукового аналізу та правозастосовної практики пропонується врахувати такі теоретико-методологічні аспекти [8, с. 25–36]: 1) *матеріально-правові підстави застосування* – відсутність у процесуальних документах посилань на статті 96¹ та 96² КК України, які детермінують матеріально-правові умови спеціальної конфіскації, свідчить про безпідставність звернення до цього заходу. Наголошується, що норми ст. 100 КПК України мають суто процесуальний характер і не можуть слугувати самостійною та достатньою правовою підставою для вилучення майна без зв'язку з нормами матеріального права; 2) *модернізація цивільного законодавства*. Чинна дефініція конфіскації у цивільному праві потребує перегляду через невідповідність сучасним реаліям правової системи. Зокрема, вона не враховує подвійну природу спеціальної конфіскації, яка може виступати як санкцією за правопорушення, так і заходом кримінально-правового характеру щодо майна третіх осіб; 3) *гармонізація матеріального та процесуального кримінального права*. Потребують усунення колізії та дублювання між КК і КПК України. Пріоритетними напрямками реформування є: а) розмежування у ст. 100 КПК України заходів, що різняться за своєю правовою природою від спеціальної конфіскації; б) елімінація зі ст. 96¹ КК України велінь, що перелічують види процесуальних актів, оскільки регламентація процедурних питань є прерогативою виключно процесуального законодавства.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96¹, 96² КК України (щодо спеціальної конфіскації) від 30 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text> (дата звернення: 14.03.2026).

2. Кондра О. Проблеми правової природи «спеціальної конфіскації» у кримінально-правових санкціях. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Вип. 50. С. 276–286.

3. Задоя К. П. Нормативне (законодавче) вирішення питання про юридичну природу спеціальної конфіскації майна de lege ferenda. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 2 (10). С. 76–86.

4. Про право власності на окремі види майна : Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1992 року № 2471-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-12#Text> (дата звернення: 15.02.2026).

5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне поводження зі зброєю та вибухонебезпечними матеріалами : Закон України від 5.07.2012 № 5064-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5064-17#n10> (дата звернення: 15.03.2026).

6. Винник А. О. Спеціальна конфіскація майна як інший захід кримінально-правового характеру за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 220 с.

7. Бідна О. І. Конфіскація за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 244 с.

8. Єрмак О. В. Конфіскація як захід кримінально-правового характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 262 с.

9. Дудоров О. О. Особливості застосування спеціальної конфіскації у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти довкілля. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 05, частина 3. С. 25–36.

«ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ»: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАПОБІГАННЯ

Представлено бачення концептуальних питань визначення «злочинів ненависті» та основ кримінально-правового запобігання ним. Виділяються взаємопов'язані аспекти, які дозволяють сформулювати поняття «злочинів ненависті», серед яких міжнародні підстави криміналізації; упередженість як провідний мотив; особливості ідентифікації жертви правопорушником; види «злочинів ненависті». Показана специфіка вітчизняного кримінального законодавства щодо правопорушень, які вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Аналізуються статистичні показники, на які впливають високий рівень латентності та особливості віктимізації жертв. Підкреслюється доцільність наближення кримінального законодавства України до стандартів права ЄС щодо захисту вразливих соціальних груп.

Ключові слова: «злочини ненависті»; мотив упередженості; уразливі соціальні групи; міжнародні стандарти криміналізації; жертви «злочинів ненависті».

The work focuses on conceptual issues regarding the definition and foundations of criminal law prevention of «hate crimes». It identifies interrelated aspects that allow for the formulation of the «hate crime» concept, including international grounds for criminalization, the primary of prejudice motive, the specifics of victim identification by the offender, and the acts in which these crimes manifest. The study highlights the specificities of domestic criminal law concerning offenses committed based on racial, national, or religious intolerance. It also analyzes statistical indicators influenced by high levels of latency and victimization. The work concludes that it is advisable to align Ukraine's criminal legislation with EU legal standards for the protection of vulnerable social groups.

Keywords: «hate crimes»; prejudice motive; vulnerable social groups; international standards for criminalization; victims of «hate crimes».

Вступ. Проблема запобігання злочинам ненависті засобами кримінального права не є новою для України. Міжнародне співтовариство неодноразово звертало увагу на нагальну необхідність удосконалення такого запобігання, за результатами якого Україна регулярно звітувала. Аналіз цих звітів свідчить, що до початку повномасштабного вторгнення нашої державі не вдалося забезпечити належний рівень захисту найуразливіших спільнот та ефективну роботу системи кримінальної юстиції. В умовах російської агресії додалося ще одне завдання – системна робота з фіксації злочинів РФ щодо представників національних меншин та корінних народів, недоліки якої можуть призвести до масової втрати доказів у відповідних кримінальних провадженнях [1, с.130, 140]. Зважаючи на окупацію більшої кількості українських територій (порівняно з періодом 2014–2022 рр.) та агресивну риторику ненависті до України та українців, аж до заперечення права на існування нашого народу, ймовірність вчинення

«злочинів ненависті» на окупованих територіях очевидно збільшилася [2, с.10].

Звернення до Дорожньої карти з питань верховенства права (2025), яка згодом стала складовою Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС), свідчить, що формування цілісного національного механізму правового захисту від злочинів на ґрунті ненависті з урахуванням Рамкового рішення Ради ЄС 2008/913/ІНА є важливою складовою такої адаптації [3, с.57]. Рада Європи також не залишилася осторонь зазначеного питання. Наприклад, Рекомендація РЄ CM/Rec(2024)4 щодо боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті зобов'язує держави-учасниці запобігати таким діям, у тому числі, шляхом криміналізації відповідних посягань на національному рівні, акцентувати увагу правоохоронців на виявленні та фіксації елементу ненависті в злочині [4].

Зазначене дає підстави наголосити на актуальності звернення до концептуальних питань розуміння «злочинів ненависті» як категорії, що має вагоме кримінально-правове значення з урахуванням специфіки запобігання ним.

Основний зміст. Аналіз поняття «злочини ненависті» (злочини на ґрунті ненависті) включає кілька взаємопов'язаних аспектів:

1. Міжнародні підстави криміналізації. Хоча до сьогодні відсутній універсальний юридично обов'язковий договір, який би містив визначення злочинів на ґрунті ненависті, є можливість спиратися на положення багатосторонніх угод щодо прав людини, які містять норми про заборону будь-яких форм дискримінації, ненависті [5, с.18]. Зокрема, у цьому контексті можна згадати: а) ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка, між іншим, містить відкритий перелік захищених ознак, з мотивів нетерпимості до яких можуть бути вчинені «злочини ненависті»; б) ст. 4(а) Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, у якій йдеться про криміналізацію будь-якого поширення ідей, заснованих на расовій вищості чи ненависті, підбурювання до расової дискримінації, а також усіх актів насильства чи підбурювання до таких дій проти будь-якої раси чи групи осіб іншого кольору шкіри чи етнічного походження; в) ч. 2 ст. 6 Рамкової конвенції про захист національних меншин, яка зобов'язує вживати належних заходів для захисту осіб, що можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності тощо. Особливе значення у даному

контексті має й Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, адже геноцид пов'язаний із прагненням злочинця повністю або частково знищити членів соціальної групи, яка сформована за ознакою національної/етнічної/расової/релігійної приналежності.

Відповідно, підґрунтям формування поняття «злочини ненависті» можна вважати норми міжнародно-правових актів – стандарти криміналізації діянь, пов'язаних із застосуванням насильства/погрозою такого застосування за певною ознакою, яка вирізняє жертву та дозволяє ідентифікувати її як члена уразливої соціальної групи. Йдеться про криміналізацію діянь як із «внутрішньонаціональною», так і міжнародною протиправністю.

2. Упередженість (нетерпимість) як провідний мотив. У джерелах, орієнтованих на правозастосувачів, наголошується, що мотивація упередженості визначається через загальновизнані негативні думки, стереотипні припущення, нетерпимість або ненависть, які спрямовані на певну соціальну групу, об'єднану спільними характеристиками (раса, етнічна приналежність, мова, сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність тощо) [6, с.7, 8]. Є позиція, що мотив упередження означає те, що: а) зловмисник умисно обирає жертву на основі певної захищеної ознаки; б) під час чи після вчинення звичайного кримінального правопорушення зловмисник виявляє ворожість до захищених ознак особи, групи осіб чи майна, щодо яких було вчинено діяння (звичайне кримінальне правопорушення, обтяжене ворожнечею). Також не виключається наявність змішаних мотивів, наприклад, сексуальна орієнтація у поєднанні з етнічним походженням [2, с.10, 22].

На наш погляд, упередженість може вважатися мотивом, якщо саме ним керується правопорушник, приймаючи рішення про вчинення кримінального правопорушення, адже необережними злочини ненависті бути не можуть, лише умисними (хоча за часом виникнення можливі різні види умислу). Якщо ж певні міркування виникають після вчинення посягання, то це не можна вважати мотивом. Ані кримінальне право, ані кримінологія (вчення про особу правопорушника та механізм індивідуальної протиправної поведінки) не розглядають спонукання на посткримінальній стадії як мотив/провідний мотив у складній мотивації винного. Відповідно, упередженість не є рушійною силою поведінки особи, якщо остання не керується такою упередженістю при прийнятті рішення про вчинення посягання. Що стосується змішаних мотивів, то, вбачається, наведений приклад – неприйняття через сексуальну орієнтацію та етнічне

походження – не свідчить про змішану мотивацію. Йдеться про дві ознаки, до яких правопорушник ставиться однаково - з упередженням, тобто провідним мотивом є упередження, і не має принципового значення щодо якої ознаки проявляється цей мотив.

3. Взаємини між правопорушником та жертвою. Зі специфікою мотивації злочинів ненависті щільно пов'язана специфіка жертви, адже дії правопорушника обумовлені негативним ставленням до жертви за певною ознакою, наявність якої, власне, й обумовлює вчинення «злочину ненависті» [6, с.30, 52]. З одного боку, така ознака є спільною фундаментальною характеристикою соціальної групи (принаймні, правопорушник ідентифікує конкретну жертву як члена спільноти саме за цією ознакою), з іншого – правопорушникові ця ознака непритаманна, і соціальна група, з якою ототожнює себе діяч, транслює нетолерантність до носіїв такої ознаки. Тому правопорушник діє в парадигмі «вони не ми», фактично стигматизуючи «інакших», дегуманізуючи жертву, адже в ній правопорушник бачить лише носія ознаки, а не конкретну людину.

4. Діяння, у яких проявляється упередження (види «злочинів ненависті»). Наявна методологія моніторингу злочинів на ґрунті ненависті [7] дає підстави заключити, що під моніторинг підпадають: а) випадки фізичного насильства щодо людей з певними ознаками; б) випадки вандалізму та/або пошкодження майна релігійних чи етнічних громад, наприклад, випадки пошкодження релігійних споруд, цвинтарів, меморіальних пам'яток та пам'ятників тощо; в) агресивна поведінка під час публічних заходів, зокрема, у формі блокування, погроз або інших дій для зриву заходу; г) випадки систематичного та/чи організованого полювання на людей з метою погроз, шантажу, залякування та вчинення насилля; г) випадки організованого масового насилля щодо конкретної групи людей. У звіті Freedom House (2022) розкривається, зокрема, поняття вандалізму (на прикладі дій, пов'язаних з антисемітизмом): фізичне пошкодження або знищення об'єктів релігійної та громадської інфраструктури, а також їх осквернення, що робить неможливим здійснення релігійних обрядів [8, с.11]. Поряд із фізичними діями можуть бути виділені інформаційні дії, до яких доцільно відносити розповсюдження «мови ворожнечі», що включає поширення, розпалення, заохочення або виправдування расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму та інших форм ненависті, заснованої на нетерпимості (рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (97) 20 [9]).

З огляду на зазначене, можна дійти висновку, що «злочини ненависті» є специфічною категорією кримінальних правопорушень, які не локалізуються в одному розділі Особливої частині. Поряд із цим сам термін «злочини ненависті» не є усталеним. Зокрема, у вітчизняному кримінальному законодавстві йдеться про вчинення діяння «з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. 300 КК). Особливе значення має ст. 161 КК «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками». Також до цієї категорії слід віднести ст. 442 КК «Геноцид» та, певною мірою, ст. 442-1 КК «Злочини проти людяності». «Мови ворожнечі» як окремого кримінально-правового поняття не існує. П. 3 ч. 1 ст. 67, ч. 2 ст. 110 КК містять вказівку на розпалювання національної або релігійної ворожнечі. У такому контексті «ворожнеча» за змістом наближена до «ненависті». Відповідно, чинні законодавчі норми ускладнюють належну кваліфікацію «злочинів ненависті», адже вітчизняний підхід є звуженим порівняно із міжнародними стандартами.

Ті кримінальні правопорушення, які можуть бути інтерпретовані як «злочини ненависті», вирізняються високим рівнем латентності. Наприклад, за даними Офісу Генерального прокурора за 2020 р. зі 178 кримінальних правопорушень, за якими було відкрито провадження з урахуванням мотиву ненависті, лише 3% були скеровані до суду з обвинувальними актами. Понад половину із зареєстрованих проваджень було закрито за відсутності складу кримінального правопорушення [10, с.321]. Згідно з висновками дослідження, проведеного у 2021 р., навіть у тих випадках, коли протиправні дії є очевидно вчиненими з мотивів нетерпимості, ця кваліфікуюча ознака досить рідко доводиться у провадженні [2, с.9].

Відповідно, наявна статистична інформація не відображає реальних викликів щодо масиву посягань, вчинених з мотивів упередження. Однак вбачається, що офіційні дані можуть сформувати узагальнене уявлення про негативні соціально-психологічні процеси у суспільстві, орієнтацію правоохоронних органів на виявлення відповідних кримінальних проявів. Це є важливим, адже замовчування чи ігнорування «злочинів ненависті» призводить до того, що частина суспільства почувається незахищеною та неприйнятною, підвищується ризик кримінальної ескалації. Євроінтеграційні прагнення України включають й зусилля зі створення стійкого інклюзивного та рівноправного суспільства [8, с.3].

Спираючись на статистичні дані Офісу генерального прокурора за 2021-2025 рр., представимо узагальнення щодо кримінальних правопорушень (КП), вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (табл. 1):

Таблиця 1

Статистична категорія	2021	2022	2023	2024	2025
Обліковано КП	98	133	180	187	152
КП, по яким вручено повідомлення про підозру	13	67	94	135	83
КП, за якими провадження направлено до суду	12	60	90	129	75
КП, вчинені групою осіб	1	1	5	60	1
КП, у яких провадження закрито	44	58	57	21	13

Наведені дані дають підстави наголосити на певному збільшенні уваги правоохоронних органів до виявлення та фіксації кримінальних правопорушень, які можуть бути інтерпретовані як «злочини ненависті». Привертає увагу також зменшення питомої ваги тих посягань, у яких закривається провадження. Однак, негативним показником залишається те, що кримінальні правопорушення, за якими провадження направлено до суду, становлять не більше половини, виключенням став 2024 р., що лише підкреслює дану тенденцію. Також під питанням залишається відповідність реальності відсутність у статистиці групових посягань. Вбачається, що показники за 2024 р., коли «злочини ненависті», вчинені у співучасті, становили біля 1/3 зареєстрованих кримінальних правопорушень, краще відбивають дійсність.

Загалом же привертає увагу досить незначна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень зазначеної категорії, особливо на прикладі окремих зарубіжних держав. Так, у Канаді статистичний облік «злочинів ненависті» почався у 2009 р. Станом на 2020 р. була зареєстрована найбільша кількість повідомлень щодо таких посягань, і це зростання становило до 80%. При цьому загальний рівень злочинності в цій державі має тенденцію до зниження (до 10%) [11, с.124].

Звернення до співвідношення видів кримінальних правопорушень, які можуть бути інтерпретовані як «злочини ненависті», то дані офіційної статистики дають таку картину (табл.2):

Таблиця 2

Види посягань	2021	2022	2023	2024	2025
п.14 ч.2 ст.115 КК	0	0	0	1	0
ч.2 ст.121 КК	0	1	0	0	0
ч.2 ст.122 КК	1	0	0	0	0
ч.2 ст.126 КК	0	0	0	0	0
ч.2 ст.127 КК	0	0	0	0	0
ч.2 ст.129 КК	0	0	0	0	0
ст.161 КК	95	102	150	156	123
ст.300 КК	37	11	10	4	8
ст.442 КК	3	22	7	3	3

Структура кримінальних правопорушень, які можуть бути віднесені до «злочинів ненависті», закономірно тяжіє до превалювання найбільш загального виду посягання – порушення рівноправності громадян залежно від певних, належних особі, ознак (ст. 161 КК). Крайні насильницькі прояви статистично незначні. Суттєве зниження рівня кримінальних правопорушень, передбачених ст. 300 КК, є закономірним, зокрема, через посилення контролю на кордонах України.

У цей же час офіційна статистика не дає можливості побачити більш детальні особливості зазначених посягань, уявлення про які можна отримати, звернувшись до аналітичних звітів правозахисних організацій. Зокрема, зі звіту Freedom House про злочини на ґрунті ненависті в Україні (2022) випливає, що у переважній більшості такі посягання вчиняються на ґрунті упередженого ставлення до спільноти ЛГБТ+. При цьому було виявлено негативне відношення правоохоронців до жертв – членів цієї спільноти: 21 з 29 випадків взаємодії з правоохоронцями містили порушення (упереджене ставлення – 17, перевищення влади, образи, погрози, фізичне насильство – 11, втручання в особисте життя, незаконне збирання, розголошення або погроза розголошення конфіденційної

інформації – 9, неналежне виконання функцій по захисту прав, відмова у захисті прав – 8). На другому місці – порушення прав громадян України ромської національності, однак у 2022 р. було виявлено 5 таких фактів [8, с. 4, 7].

Загалом після початку повномасштабного вторгнення рівень кримінальних правопорушень, які можуть бути інтерпретовані як «злочини ненависті», залишається достатньо стабільним. Однак, судячи з того, що найбільш вразливою групою в нашій державі є спільнота ЛГБТ+, слід обговорювати як наявні пробіли у правовому регулюванні, так і суттєвий негативний вплив вторинної віктимізації представників цієї спільноти як фактору латентності. Власне, вже згадана Дорожня карта з питань верховенства права (2025) [3] звертає увагу вітчизняних законодавців на необхідність посилення механізму правового захисту вразливих соціальних груп, які сформовані на підставі захищеної ознаки, зокрема, йдеться про суттєві доповнення КК України.

Висновки. Наведені міркування дають підстави для формулювання наступних тверджень:

1. «Злочини ненависті» – це категорія кримінальних правопорушень, специфіка яких визначається комплексом характерологічних ознак: а) підстави їх криміналізації не визначаються в окремому міжнародно-правовому акті, тому практичне значення має комплексний аналіз корпусу актів у сфері протидії всім формам ксенофобії та дискримінації; б) провідним мотивом посягання є мотив упередженості (нетерпимості), яким керується правопорушник, коли приймає рішення про вчинення посягання; в) правопорушник ідентифікує конкретну жертву як члена спільноти, що утворена за специфічною (захищеною) ознакою; г) посягання, що можуть бути віднесені до «злочинів ненависті», розташовуються в різних розділах Особливої частини КК.

2. У КК України йдеться про кримінальні правопорушення, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, що не є тотожним «злочинам ненависті». Статистичний аналіз показав певну стабільність рівня таких кримінальних правопорушень. У структурі цих діянь превалює загальний вид посягань – діяння, передбачені ст.161 КК. При цьому дослідження правозахисних організацій свідчать про високий рівень латентності цих діянь та вторинної віктимізації їх жертв, які переважно належать до спільноти ЛГБТ+.

3. Загалом понятійний апарат вітчизняного кримінального законодавства, який не узгоджується з міжнародними нормами, та

неналежний рівень кримінально-правового запобігання «злочинам ненависті» в Україні обумовлюють опрацювання змін з метою наближення кримінального законодавства до стандартів права ЄС відповідно до напрямів, визначених у Національній програмі адаптації законодавства України до права ЄС.

Список використаних джерел

1. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України за період з 24 лютого 2022 р. по 31 грудня 2023 р. URL: <https://surl.li/ulizzv> (дата звернення: 16.04.2026)
2. Мотив нетерпимості у міжнародних злочинах: посібник із документування та розслідування. Київ, 2023. URL: <https://surl.li/cqwjlu> (дата звернення: 16.04.2026)
3. Дорожня карта з питань верховенства права / Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС»: розпор. КМУ від 14 травня 2025 р. №475-р. URL: <https://surl.li/rxvcry> (дата звернення: 16.04.2026)
4. Recommendation CM/Rec(2024)4 of the Committee of Ministers to member States on combating hate crime: Adopted by the Committee of Ministers on 7 May 2024. URL: <https://surl.li/cc/uvfbuh> (дата звернення: 18.04.2026)
5. Мартюхіна Н.О. Злочини на ґрунті ненависті: міжнародно-правовий механізм протидії: дис...докт. філос. Харків, 2025. 254 с. URL: <https://surl.li/cjhsvv> (дата звернення: 16.04.2026)
6. Практика розслідування в Україні злочинів, вчинених з мотивів нетерпимості: звіт за результатами дослідження / Відп. за вид.: М. Сіома. 2021. URL: <https://surl.li/aovtsz> (дата звернення: 16.04.2026)
7. Методологія моніторингу злочинів на ґрунті ненависті. URL: <https://surl.li/dniceo> (дата звернення: 16.04.2026)
8. Freedom House про злочини на ґрунті ненависті в Україні: Річний звіт за 2022. URL: <https://surl.li/rmvvcl> (дата звернення: 16.04.2026)
9. Recommendation № R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on «Hate Speech». URL: <https://surl.li/xqfvmh> (дата звернення: 16.04.2026)
10. Ільченко С.Ю. Юридичні гарантії рівноправ'я в Україні: окремі питання реалізації. *Аналітично-порівняльне правознавство: електр. наук. вид.* 2021. №4. С.318-322. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.55>
11. Ларкін М.О. Зарубіжний досвід розслідування злочинів, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань). *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2024. Вип. 80. Ч.3. С. 121-126. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.17>

Колб Олександр

<https://orcid.org/0000-0003-1792-4739>

Ковальчук Володимир

<https://orcid.org/0000-0002-6025-1608>

ЧОМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ ПОТРІБНО РОЗШИРЮВАТИ ПЕРЕЛІК ОБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ З ЧИСЛА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ?

У даній науковій статті здійснено аналіз змісту Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» та на підставі отриманих результатів проведеного дослідження обґрунтовано необхідність удосконалення правового механізму з означених питань, у тому числі й шляхом розширення переліку об'єктів, щодо яких має застосовуватись вказаний вид державного примусу.

Зокрема, встановлено, що в умовах воєнного стану в Україні чинний Кримінальний кодекс (КК) доповнений низкою складів кримінальних правопорушень, суб'єкти вчинення яких у силу значної суспільної небезпеки мають бути віднесені до тих категорій засуджених до позбавлення волі, відносно яких після звільнення від відбування покарання встановлюється в установленому законом порядку адміністративний нагляд.

Доведено також, що такий законодавчий підхід обумовлений необхідністю зменшення на практиці кількості потенційних і реальних загроз, які полягають в умовах відкритої воєнної агресії російської федерації (рф) проти України не тільки на громадський порядок, але й на основу національної безпеки, основу якої складає державний суверенітет, територіальна цілісність і незалежність нашої країни у світовому вимірі.

Крім того, зазначена позиція ґрунтується на визначеному у КК завданні, що стосується запобігання кримінальним правопорушенням, особливо рецидивного (ст. 34 даного Кодексу) характеру.

Саме з цих міркувань та з урахуванням тих суспільно небезпечних наслідків, що настають у результаті кримінально протиправної діяльності тих осіб, які є суб'єктами вчинення кримінальних правопорушень, криміналізація яких відбулась впродовж воєнного стану в Україні (2022 – 2026 рр.), і обґрунтована у цій науковій статті потреба в розповсюдженні положень відповідних законодавчих та інших нормативно-правових питань адміністративного нагляду на вказані об'єкти цього державного примусу.

Ключові слова: воєнний стан; кримінальне правопорушення; позбавлення волі на певний строк; адміністративний нагляд; засуджений; об'єкти адміністративного нагляду; рецидив злочинів; державний примус.

This scientific article analyzes the content of the Law of Ukraine "On Administrative Supervision of Persons Released from Places of Imprisonment." Based on the findings of the study, the author substantiates the necessity of improving the legal mechanism in these matters, including expanding the list of subjects to whom this type of state coercion should be applied.

Specifically, it is established that under the conditions of martial law in Ukraine, the current Criminal Code (CC) has been supplemented with a number of criminal offenses whose subjects, due to significant public danger, should be classified among those categories of persons sentenced to imprisonment who are subject to administrative supervision in the legally prescribed manner after their release from serving their sentence.

It is also proven that such a legislative approach is necessitated by the need to reduce potential and real threats arising from the open military aggression of the Russian Federation (RF) against Ukraine. These threats target not only public order but also the foundation of national security, which comprises the state sovereignty, territorial integrity, and independence of our country in the global dimension.

Furthermore, this position is based on the task defined in the Criminal Code regarding the prevention of criminal offenses, particularly those of a recidivist nature (Art. 34 of this Code).

Based on these considerations and taking into account the socially dangerous consequences resulting from the criminal activities of persons who committed offenses criminalized during martial law in Ukraine (2022–2026), this scientific article justifies the need to extend the provisions of relevant legislative and other regulatory legal acts on administrative supervision to the specified subjects of this state coercion.

Key words: *martial law; criminal offense; imprisonment for a definite term; administrative supervision; convicted person; subjects of administrative supervision; recidivism; state coercion.*

Вступ. Як свідчить практика, в умовах воєнного стану в Україні (2022 – 2026 рр.) щорічно зростає абсолютна кількість облікованих кримінальних правопорушень та їх питома вага у розрахунку на 10 тис. населення [1].

Зазначена обставина обумовлює у зв'язку з цим необхідність підвищення рівня ефективності запобігання і протидії злочинності, особливо тих її проявів, що пов'язані зі вчиненням рецидивних кримінальних правопорушень, поняття яких визначено у Законі України про кримінальну відповідальність.

Особлива увага з даного приводу має бути звернена й на тих засуджених до позбавлення волі на певний строк, які вчинили кримінальні правопорушення, склади яких були криміналізовані [2, с. 459 – 462] впродовж дії воєнного стану в Україні, у силу їх великої суспільної небезпеки [3, с. 942 – 944] та вірогідності вчинення ними після звільнення з місць позбавлення волі нових умисних кримінальних правопорушень, особливо тих, які посягають на такі об'єкти кримінально-правової охорони, як: основи національної безпеки; життя і здоров'я особи; громадський порядок; мир, безпека людства і міжнародний правопорядок (так звані воєнні злочини); т. ін.

З огляду на це, слід визнати, що в наявності є складна прикладна проблема, вирішення якої залежить і від рівня наукових пошуків, а також їх активізації у сьогоденних соціально-правових реаліях функціонування України.

З урахуванням зазначеного, *метою* цієї наукової статті є обґрунтування необхідності розширення переліку об'єктів адміністративного нагляду, який встановлюється за окремими категоріями засуджених, що звільняються з місць позбавлення волі.

У свою чергу, *головним завданням* даної роботи є з'ясування соціально-правової природи вказаного виду державного примусу та на підставі

отриманих результатів дослідження вироблення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму, що стосується об'єктів адміністративного нагляду.

Не дивлячись на те, що над успішним розв'язанням завдань, які мають пряме відношення до зазначеного виду державного примусу в Україні, працюють науковці різних галузей юриспруденції (адміністративного, кримінально-виконавчого, кримінально-правового, кримінологічного та ін. спрямування), у сьогоденні даною проблематикою досить активно і цілеспрямовано цікавляться та проводять доктринальні розвідки наступні учені: О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, І. Г. Богатирьов, С. Г. Братель, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Гришук, О. М. Джужа, В. О. Заросило, В. Я. Конопельський, Т. О. Коломоєць, Ю. В. Кривенко, О. М. Литвак, М. В. Лошицький, В. І. Осадчий, М. І. Панов, Н. М. Пісоцька, М. І. Сорочинський, О. І. Ульянов, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, О. І. Харитонova та інші.

Основний зміст. Визначивши у ч. 1 ст. 1 та ч. 2 ст. 50 КК України таке завдання Закону України про кримінальну відповідальність і елемент мети покарання, як запобігання кримінальним правопорушенням, законодавець одночасно передбачив застосування державою та уповноваженими нею суб'єктами системних заходів, спрямованих на їх ефективну реалізацію на практиці.

Як встановлено в ході даного наукового пошуку, особливе місце та роль у механізмі запобігання і протидії злочинності займають передбачені відповідним законодавчим актом України заходи, що пов'язані зі встановленням адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі.

Такий висновок, зокрема, випливає зі змісту ст. ст. 1, 2 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», у яких зазначено, що такий вид тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю здійснюється органами Національної поліції з метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень вказаними вище суб'єктами правових відносин.

При цьому варто зауважити, що у зазначеному законодавчому акті не тільки не дано поняття заходів спостереження і контролю, а також не визначені у зв'язку з цим їх змістовно-сутнісні юридично значущі ознаки, та не закріплено спеціальних норм (інститутів, розділів, параграфів тощо), які б встановлювали порядок реалізації таких форм адміністративного нагляду, що,

як показує практика, знижує ефективність застосування до осіб, звільнених з місць позбавлення волі, даного виду державного примусу [4, с. 150 – 153].

Вказана правова прогалина, якщо її не усунути, без сумніву впливатиме й на результативність цієї діяльності й щодо інших потенційних об'єктів адміністративного нагляду, які можуть бути віднесені до таких на законодавчому рівні в Україні, з урахуванням існуючих в умовах воєнного стану загроз і викликів, що посягають на охороняємі у КК суспільні відносини.

Зокрема, у цьому сенсі звертають на себе увагу наступні суспільно небезпечні явища і процеси, що характерні для змісту сучасної (так званої воєнної) злочинності в Україні, а саме:

1. Щорічно зростає кількість облікованих кримінальних правопорушень (у 2023 році такий ріст склав 31,3 %; у 2024 р. – 3,6 %; у 2025 р. – 23,5 %) [1], а також рівень злочинності у розрахунку на 10 тис. населення (у 2023 р. – 115,5 випадків; у 2024 р. – 119,6; у 2025 р. – 147,7) [1].

А ці юридично значущі факти обумовлюють, у свою чергу, необхідність по-новому підійти до вирішення питань, що стосуються розширення переліку об'єктів адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, на всіх рівнях (доктринальному, законодавчому, правозастосовному, т. ін.) [5, с. 42 – 50].

2. У структурі злочинності найбільшу питому вагу в останні роки мають такі кримінальні правопорушення, як:

а) пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК) (зокрема, у 2023 р. – ріст по зрівнянню з 2022 р. склав 63,3 %) [1];

б) перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК) (у 2023 р. – кількість таких злочинів збільшилась у 2,1 рази; у 2024 р. – ріст склав 5,3 рази; у 2025 р. – зростання відбулося на 36,2 %) [1];

в) злочини проти життя і здоров'я (у 2023 р. їх ріст склав 47,6 %; у 2024 р. – 25,5 %; у 2025 р. – 6,7 %) [1];

г) злочинні посягання на мир, безпеку людства та міжнародного правопорядку (у 2023 р. їх кількість збільшилась на 0,9 %; а у 2025 році – на 88,9 %);

д) інші суспільно небезпечні діяння (проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина) (у 2025 р. їх ріст склав 2,0 %); докільля (у 2025 р. – на 13,3 %); громадської безпеки (у 2025 р. – на 2,3 %); безпеки руху та експлуатації транспорту (у 2025 р. – на 2,5 %); у сфері обігу наркотичних засобів тощо (у 2025 р. – на 1,8 %); у сфері службової діяльності (у 2025 р. – на 3,4 %)).

Отже, і з огляду зазначених видів злочинності, та тенденцій їх розвитку можна вести мову про підвищений рівень суспільної небезпеки суб'єктів їх вчинення, яких варто було б включити у перелік об'єктів адміністративного нагляду, який встановлюється судом щодо осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

3. Впродовж 2022 – 2026 рр. чинний КК України був доповнений низкою складів кримінальних правопорушень, які, на переконання законодавця, в умовах воєнного стану мають підвищену суспільну небезпеку, а саме, це:

- а) колабораційна діяльність (ст. 111-1);
- б) пособництво державі-агресору (ст. 111-2);
- в) несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї та бойових припасів в Україну тощо (ст. 114-2);
- г) образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435-1);
- д) виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2);
- е) злочин проти людяності (ст. 442-1).

Крім цього, за вказаний період чимала кількість статей КК України була доповнена новими кваліфікуючими або особливо кваліфікуючими ознаками складів злочинів, чи викладена у новій редакції (ст. ст. 111, 113, 436, 437, 438; і т. ін.), суб'єкти вчинення яких за формальними критеріями, що пов'язані з підвищеною суспільною небезпекою, також можуть бути віднесені до об'єктів адміністративного нагляду, який встановлюється судом щодо осіб, звільнених з місць позбавлення волі [6, с. 140 – 147].

Додатковим аргументом з даного приводу виступають офіційні статистичні дані, що стосуються динаміки вчинення зазначених вище злочинів. Так, тільки у 2025 році порівняно з 2024 роком на 5,6 % збільшилася кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних зі вчиненням дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК) [1].

Аналогічні тенденції у 2025 році були характерні і для інших злочинів, що вчинялися в умовах воєнного стану в Україні, та стосувалися: посягань на територіальну цілісність і недоторканність нашої держави (ст. 110 КК – ріст на 15,4 %); фактів смерті та зникнення без вісті (ст. ст. 115-118 КК – ріст на 14,0 %); незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК – ріст на 28,9 %); торгівлі людьми (ст. 149 КК – ріст на 47,6 %); зґвалтувань (ст. 152 КК – ріст на 11,5 %); вимагань (ст. 189 КК – ріст на 20,4 %); зловживання

владою (ст. 364 КК – ріст на 3,5 %); зловживання впливом особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК – ріст на 21,8 %); декларуванням недостовірної інформації (ст. 366-2 КК – ріст на 50,7 %); хабарництва (ст. ст. 368-370 КК – ріст на 16,2 %); воєнних злочинів (ст. 438 КК – ріст на 94,1 %); і т. ін.

Отже, і дана група суб'єктів вчинення зазначених кримінальних правопорушень, знову ж таки, у силу їх підвищеної суспільної небезпеки та вірогідності вчинення ними після звільнення з місць позбавлення волі рецидивних злочинів (ст. 34 КК), також має бути визнана на законодавчому рівні об'єктами адміністративного нагляду, мова про які ведеться у ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі».

У цілому ж, якщо узагальнити отримані в ході даного дослідження результати, то до потенційних об'єктів вказаного державного примусу, якими може бути доповнена ст. 3 даного Закону, слід віднести наступні із них:

- 1) особи, засуджені за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України;
- 2) особи, засуджені за вчинення кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я;
- 3) особи, засуджені за вчинення кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;
- 4) особи, засуджені за вчинення кримінальних правопорушень проти громадської безпеки;
- 5) особи, засуджені за вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Вказаний законодавчий підхід не тільки підвищить рівень ефективності запобігання і протидії злочинності як в умовах воєнного стану, так і у післявоєнний період життєдіяльності України, але й дасть можливість більш цілеспрямовано і системно впливати на детермінаційний комплекс причин і умов [7, с. 191–192], які сприяють вчиненню рецидивних кримінальних правопорушень, питома вага яких у загальній структурі облікованих злочинів щорічно упродовж 2023 – 2025 рр. складала майже 20 % [1].

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки проведеного у цій роботі аналізу кримінологічно значущих показників злочинності, яка має місце в умовах воєнного стану в Україні (2022 – 2026 рр.), варто визнати, що розширення на законодавчому рівні переліку об'єктів, які закріплені в ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», об'єктивно обумовлено необхідністю підвищення

ефективності діяльності, пов'язаної з нейтралізацією (блокуванням), усуненням тощо детермінаційного комплексу причин і умов, які сприяють злочинним посяганням на національну безпеку, мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок та інші суспільно важливі відносини (життя і здоров'я особи, громадську безпеку, сферу службової діяльності тощо), а також є невід'ємною частиною процесу запобігання і протидії рецидивній злочинності.

Зазначений підхід, крім того, обумовлений тим, що вчинення вищевказаних злочинів в умовах воєнного стану в Україні свідчить про підвищену суспільну небезпеку суб'єктів їх здійснення, а тому і їх віднесення до об'єктів адміністративного нагляду у такій ситуації буде логічно виваженим кроком законодавця, з урахуванням при цьому визначених законом завдань, спрямованих на запобігання рецидивній злочинності.

Список використаних джерел

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення у 2013-2025 рр. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
2. Дудоров О.О. Криміналізація. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол. : В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с. С. 459 – 462.
3. Панов М.І. Суспільна небезпечність злочину. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол. : В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с. С. 942-944.
4. Левченко Ю. О., Іващенко В.О. Форми адміністративного нагляду, здійсненого органами Національної поліції. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Вип. № 03, Ч. 2. С. 150 – 153.
5. Бабенко О.І. Особливості адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнарод. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу / відп. за вип. В.М. Дрьомін ; НУ «ОЮА», Півден. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2014. Т. 1. С. 48 – 50.
6. Мацола А.А. Кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*, 2025. № 91. Т. 4. С. 140 – 147.
7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретична кримінологія та історія кримінологічної науки. 420 с.

РОЛЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ У ПРОТИДІЇ ОКРЕМИМ ВИДАМ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті за окремими показниками проаналізовано стан військової кримінальності, зокрема, за динамікою та структурою у порівнянні до початку повномасштабного вторгнення російської федерації і після цього. Авторкою досліджено хронологію змін чинного кримінального закону стосовно військових правопорушень: від збільшення верхніх меж санкцій та обмеження звільнення від відбування покарання з випробуванням військовослужбовців до впровадження нового заохочувального заходу – спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, що свідчить про намагання держави знайти саме в кримінально-правових заходах баланс між примусовим та заохочувальним впливом для забезпечення ефективної протидії військовій кримінальності. У роботі обґрунтовано з прагматичної точки зору необхідність подальшого збереження в кримінальному законі заохочувального заходу у вигляді спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців. Авторка робить висновок про однакову важливість як примусових, так і заохочувальних кримінально-правових заходів в протидії кримінальності військовослужбовців. Визначальне значення примусових заходів, що передбачають посилення санкцій за вчинення окремих кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, насамперед полягає в підтримці правового режиму воєнного стану, підвищення дисципліни в збройних формуваннях. Застосування ж заохочувальних заходів дозволяє врахувати соціально-психологічні особливості тих військовослужбовців, які вперше вчинили кримінальні правопорушення, може дещо зняти навантаження з пенітенціарної системи, а також зберегти боєздатність підрозділів за рахунок збереження навчених людських ресурсів.

Ключові слова: військова кримінальність, військові кримінальні правопорушення, кримінально-правові заходи, звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців.

This article analyses the state of military crime using specific indicators, focusing in particular on trends and structures before and after the start of the Russian Federation's full-scale invasion. The author outlines the chronology of changes to criminal legislation concerning military offences: from the increase in the upper limits of penalties and restrictions on the conditional release of military personnel to the introduction of a new incentive measure – a special form of exemption from criminal liability for military personnel, which indicates the state's attempt to find, specifically within criminal law measures, ways to counter military crime effectively. The paper provides a pragmatic justification for retaining, in criminal law, the incentive measure in the form of a special type of exemption from criminal liability for military personnel. The author concludes that both coercive and incentive criminal law measures are equally important in combating criminality among military personnel. The decisive significance of coercive measures, which provide for harsher penalties for the commission of certain criminal offences under martial law, lies primarily in upholding the legal regime of martial law and enhancing discipline within the armed forces. The application of

incentive measures, on the other hand, allows for the social and psychological characteristics of those military personnel who have committed criminal offences for the first time to be taken into account; it may somewhat alleviate the burden on the prison system, as well as preserve the combat readiness of units by retaining trained personnel.

Key words: *military crime, military criminal offences, criminal law measures, exemption from criminal liability for military personnel.*

Вступ. Після повномасштабного вторгнення російської армії на територію нашої країни суттєво змінилися кримінологічні показники кримінальності в Україні за різними показниками – від динаміки до географії [1, С. 13-17]. Однак, найбільшої трансформації зазнав окремий вид кримінальності – військова кримінальність, що потребує аналізу не лише чинників, але й заходів протидії цьому небезпечному явищу. Оскільки в умовах війни військовослужбовці насамперед мають бути не лише силою оборони держави, але й символом законності, порядку та безпеки, тому боротьба з військовою кримінальністю є одним із пріоритетних завдань для будь-якої держави. У системі заходів протидії військовій кримінальності слід звернути увагу на кримінально-правові заходи, які мають досить високий запобіжний потенціал, на що вказується в ч. 2 ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Зрозуміло, що останнім часом проблеми військової кримінології в цілому, кримінологічної характеристики військової кримінальності зокрема, є досить актуальними. Такі науковці як Висоцький С.О. [2], Журавель В.В. [3] Н. А. Дмитренко та О.О. Шкута [4], М.І. Карпенко [5], А.О. Кавунська та М.В. Корнієнко [6], присвятили свої роботи цьому окремому виду кримінальності. У кримінально-правовій науці також є досить поширеними звернення до проблем кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення (Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк [7], А. М. Ониськів [8] С.О. Харитонов [9] та ін). Водночас роль кримінально-правових заходів в контексті протидії військовій кримінальності в науковій літературі детально не досліджувалась. Однак, постійне оновлення чинного кримінального закону стосовно військових кримінальних правопорушень, що відбувалося з часу повномасштабного вторгнення РФ, свідчить про те, що держава шукає ефективні заходи протидії військовій кримінальності в тому числі й в площині кримінально-правових заходів, при тому як примусового, так і заохочувального характеру [10, С. 31-51], що і є предметом для аналізу в даній роботі.

Основний зміст. Сучасні кримінологічні показники свідчать про різку зміну тенденцій військової кримінальності¹ в умовах воєнного стану. Аналіз динаміки цього виду кримінальності вказує, що з 2014 року починає різко зростати кількість зареєстрованих військових кримінальних правопорушень. Так, наприкінці 2014 р. їх кількість перевищила показник попереднього року майже в 11 разів. В умовах повномасштабного вторгнення показники зареєстрованої військової кримінальності надалі зростають в рази: у 2022 р. було зареєстровано 13 766 військових кримінальних правопорушення (динаміка +353,3% порівняно з попереднім роком), у 2023 р. – 28 666 (+108,2%), у 2024 р. – 93 900 (+227,6%), у 2025 р. – 220 167 (+134,5%) [11]. Проте, варто відзначити, що кількість направлених до суду з обвинувальним актом кримінальних проваджень у воєнний час збільшилась не так суттєво (див. – таблицю).

**Таблиця 1. Динаміка військової кримінальності
за 2014-2025 роки**

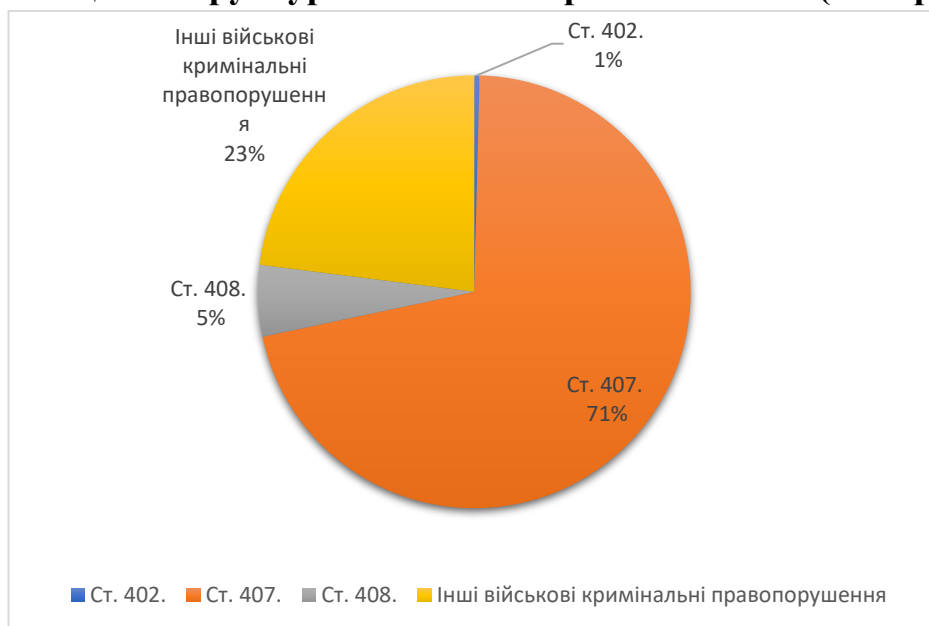
Зауважимо, що у грудні 2025 року оприлюднення статистики військових кримінальних правопорушень було офіційно обмежене Офісом Генерального прокурора, що стало вимушеним і законним кроком в інтересах національної безпеки, тому вже в Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за 2025 р., що формується на основі даних ЄРДР, відсутня статистика за розділом XIX КК України як в цілому, так і за окремими

¹ У даній роботі термін «військова кримінальність» використовуємо у вузькому кримінологічному розумінні – як відносно масове явище, що проявляється в сукупності кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень), вчинених на певній території за визначений проміжок часу.

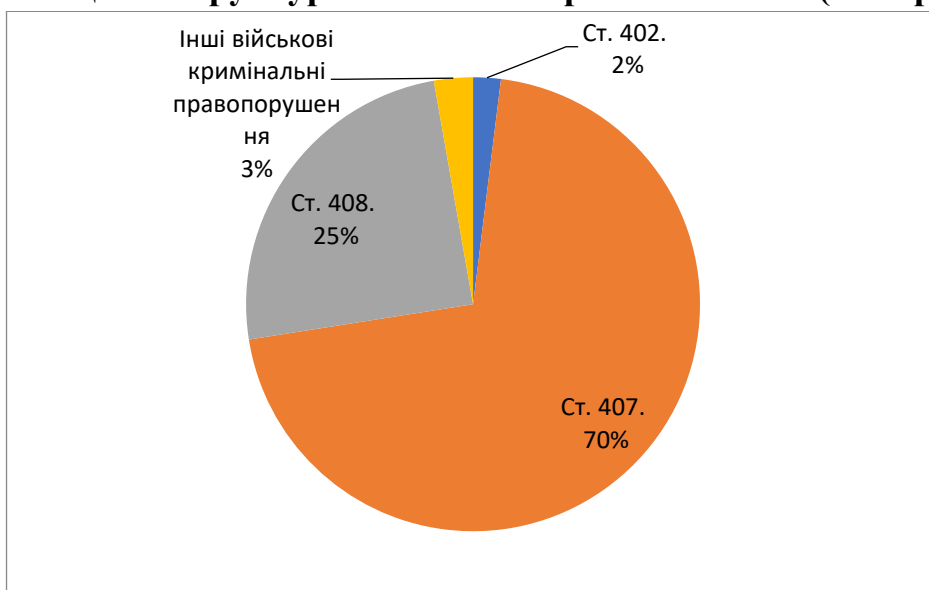
статтями. Водночас, аналіз даних за попередні роки вказує на показане стрімке зростання за рахунок численності зафіксованих кримінальних правопорушень за ст. 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби», ст.408 «Дезертирство» і ст. 402 «Непокора» КК України [12].

Відповідно, сучасна військова кримінальність в Україні характеризується не лише несприятливою динамікою, але й зміною структури після повномасштабного вторгнення рф. Для порівняння наведемо структуру військової кримінальності за 2020 рік (до повномасштабного вторгнення – Таблиця 2) та за 2024 рік (останній рік для можливого аналізу структури – Таблиця 3).

Таблиця 2. Структура військової кримінальності (2020 рік)

Таблиця 3. Структура військової кримінальності (2024 рік)

В умовах широкомасштабної війни найбільш поширеними видами військових кримінальних правопорушень, які в структурі військової кримінальності займають вагоме місце (98% в 2024 р, є такі: самовільне залишення військової частини або місця служби (далі – СЗВЧ); непокора; дезертирство. Натомість, до повномасштабного вторгнення, наприклад у 2020 р., структура набувала зовсім іншого вигляду. Так, самовільне залишення військової частини та дезертирство так само є найбільш поширеними (відповідно 71% та 5% в структурі всіх військових кримінальних правопорушень), натомість непокори (ст. 402 КК України) зафіксовано лише 16 випадків – порівняно з 2024 роком (1849 випадків) – це невелика кількість. При цьому в структурі військової кримінальності 2020 р. досить вагоме місце займало кримінальне правопорушення, передбачене ст. 416 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» (5%) (в таблиці 2 – в інших військових кримінальних правопорушеннях).

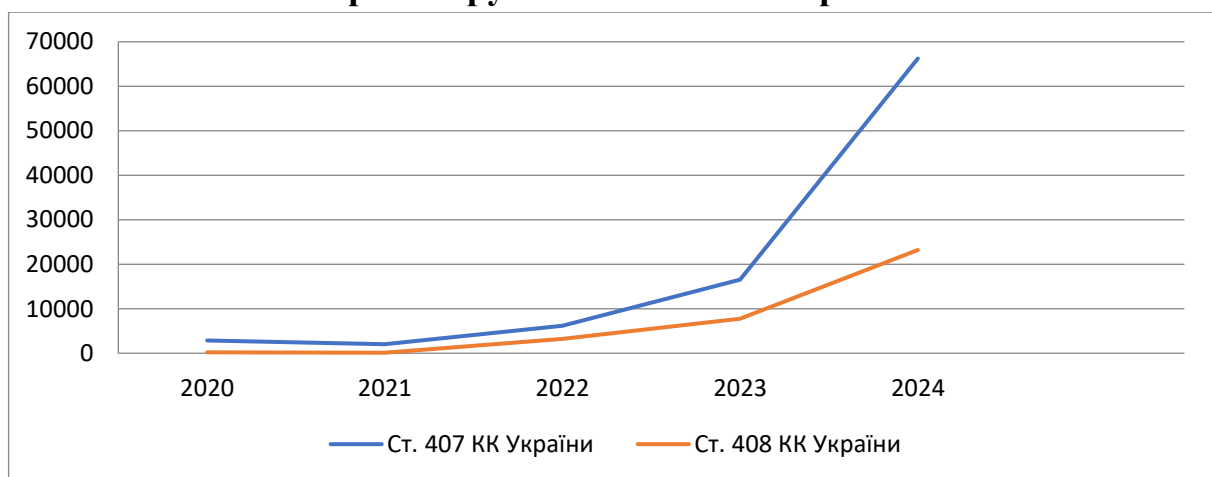
Аналіз лише деяких наведених кримінологічних показників військової кримінальності свідчить, що сьогодні виникає низка викликів для правоохоронних органів, включаючи складність збирання доказів та проведення розслідувань такої великої кількості військових кримінальних правопорушень в умовах бойових дій. Водночас, ці виклики стимулюють реформи в законодавстві, пошук так званих «стримувачів» і в кримінальному законі за рахунок застосування різних способів впливу на військовослужбовців, які порушили кримінальний закон (як примусових, так і заохочувальних).

Хронологія змін до розділу XIX КК України свідчить про те, що після повномасштабного вторгнення спершу законодавець посилив кримінальну відповідальність за окремі військові кримінальні правопорушення шляхом зміни санкцій, зокрема, в санкції ч.3 ст. 403 «Невиконання наказу» КК України збільшено як нижню межу позбавлення волі (з 3 до 5 років), так і верхню межу (з 7 до 8 років позбавлення волі). Також Законом України № 2839-IX від 13 грудня 2022 р. внесено зміни до ст. 69 та ст. 75 КК України, відповідно до яких було заборонено призначати більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, заборонено звільняти від відбування покарання з випробуванням, у випадку засудження за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 403, 405, 407, 408, 429 КК України, вчинені в умовах

воєнного стану чи і бойовій обстановці [13]. Одна з цілей даного нормативно-правового акта – «підвищення стану військової дисципліни та особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» [13]. З огляду на аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн, які перебували в стані збройних конфліктів (Хорватія, Ізраїль), криміналізація і посилення кримінальної відповідальності за порушення дисципліни та субординації, за ухилення від військової служби в умовах воєнного часу є одним з найперших завдань кримінально-правової охорони відносин у сфері військової служби і, відповідно, забезпечення непохитної обороноздатності держави в цілому [14, С. 131, 134], що було враховано українським законодавством на етапі початку повномасштабного вторгнення.

Посилення санкцій і неможливість застосування заохочувальних заходів, передбачених ст. 69, 75 КК України, мало вплинути на свідомість військовослужбовців з точки зору страху невідворотного і досить суттєвого кримінально-правового впливу, що на практиці відбулося лише частково. Так, за офіційними даними скоротилася кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень після 2022 р. за ст. 405 КК України «Погроза або насильство щодо начальника» (з 211 фактів у 2022 р. до 81 у 2024 р.) та за ст. 429 КК України «Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю» (з 150 зареєстрованих випадків у 2022 р. до 31 у 2024 р.). Проте, як показує аналіз статистики, саме за 407, 408 КК України (СЗВЧ та дезертирство) кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень зростала досить суттєво вже після вказаних законодавчих змін (Таблиця 4), що свідчить про неефективність суто «каральної» моделі впливу на військовослужбовців.

Таблиця 4. Динаміка окремих видів військових кримінальних правопорушень за 2020-2024 роки

Тому наступні зміни, які вніс законодавець до ст. 401 КК України у 2024 р. [15], стосувалися запровадження в ч. 5 заохочувального заходу – спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, що демонструє перехід від жорсткої каральної моделі до більш гнучкого підходу. Так, визначено новий особливий вид звільнення від кримінальної відповідальності за СЗВЧ та дезертирство. Важливими також нововведеннями 2024 р. є врегулювання питань соціальних гарантій для тих осіб, які були звільнені від кримінальної відповідальності: після повернення до частини і поновлення на посаді військовослужбовцю поновлюються всі виплати та пільги (з моменту фактичного поновлення), вислуга років триває на загальних засадах (щоправда, час перебування в СЗВЧ не зараховується до вислуги).

Передумови та підстави застосування спеціального виду звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності визначено таким чином: вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407, 408 КК України вперше; військовослужбовець звернувся із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби; наявність письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби. Зважаючи на детермінанти самовільного залишення військової частини та дезертирства, які визначили у своїх кримінологічних дослідженнях науковці [2; 3], мета такого заохочувального заходу – дати шанс тим, хто пішов на крок вчинення кримінальних правопорушень через психологічне виснаження або сімейні обставини, повернутися знову до служби без тавра злочинця.

Щодо передумов можливого застосування даного заохочувального заходу, звернемо увагу на те, що серед науковців і практиків піднімалось питання про те, що дещо зайвим виглядає положення обов'язкової згоди командира на продовження військової служби як необхідна умова звільнення від кримінальної відповідальності. Дійсно, при застосуванні даного виду звільнення від кримінальної відповідальності командирів військової частини фактично надаються дискреційні повноваження, які дозволяють йому на власний розсуд, спираючись на суб'єктивні оцінки, вирішувати питання щодо можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності. Конституційний Суд України визнає право органів публічної влади на обмежені дискреційні повноваження при ухваленні рішень, однак водночас підкреслює, що «цей механізм повинен

забезпечувати, з одного боку, захист особи від свавільного втручання органів державної влади у її права і свободи, а з другого – наявність можливості у особи передбачати дії цих органів» [16]. У доповіді «Верховенство права», затвердженій Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні (25-26 березня 2011 року, Венеція), також було підкреслено, що надання виконавчій владі необмежених дискреційних повноважень порушує принцип верховенства права. Закон має чітко окреслювати межі таких повноважень, а також регулювати порядок їх реалізації, аби забезпечити належний захист особи від будь-якого прояву свавілля (пункт 45 Доповіді) [17]. Водночас необхідність надання згоди командира як одна з умов звільнення військовослужбовців під час дії воєнного стану, на нашу думку, обумовлюється і певними необхідними факторами: командир фактично не лише підтверджує, що він готовий прийняти цю особу, яка вчинила злочин, але саме він реально може оцінити морально-психологічний стан підрозділу у разі повернення правопорушника, ступінь загрози, яку дії цієї особи несли для виконання бойових завдань, вплив рішення про повернення на інших військовослужбовців, що у сукупності може переконати суд у тому, що особа стала на шлях виправлення через продовження виконання своїх прямих обов'язків і це не зашкодить в цілому подальшій боєготовності підрозділу. Недарма в КПК України в ст. 287 вказана точніша назва документа, який обов'язково додається до клопотання прокурора: «письмова згода ... *про можливість продовження* підозрюваним військової служби» [18]. Також наголосимо, що всі спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені Особливою частиною КК України, є обов'язковими для суду, крім тієї, що передбачена ч. 5 ст. 401 КК України, яка застосовується судом на дискреційних засадах.

На сьогодні, парламент розглядає можливість скасування деяких пільгових норм щодо звільнення від відповідальності, щоб закрити так зване «вікно» для повторних зловживань та посилити контроль над дисципліною. Тому у 2025 р. був зареєстрований законопроект № 13260 від 05.05.2025 «Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби», яким запропоновано виключити ч. 5 ст. 401 – КК України (звільнення від кримінальної відповідальності за СЗВЧ та дезертирство) [19]. Запропонований законопроект з огляду на його підтримку Верховним

Судом, Міністерством оборони України, Головним управлінням військової служби правопорядку Збройних Сил України, Генеральним штабом Збройних Сил України, Державною прикордонною службою України, Національною поліцією України прийнятий за основу та 10 лютого 2026 року включений до Порядку денного 13-ї сесії ВРУ дев'ятого скликання. На час підготовки даної статті (кінець березня 2026 р.) законопроект №13260 перебуває на стадії підготовки до другого читання.

Отож цей законопроект фактично скасовує «лібералізацію», яку запровадили наприкінці 2024 р. Якщо закон ухвалить у нинішньому вигляді, за нові випадки СЗВЧ в умовах воєнного стану загрожуватиме від 5 до 10 років позбавлення волі, за дезертирство – від 5 до 12 років позбавлення волі і при цьому суд не зможе звільнити військовослужбовця з випробуванням. Для тих, хто вчинив СЗВЧ та дезертирство до набрання законом чинності, передбачено складний механізм звільнення від відповідальності через суд за умови повернення до служби на термін не менше 3 місяців.

Зважаючи на те, що даний спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності перебуває знову в стані можливого скасування, наведемо свої аргументи на користь того, що все ж законодавцям не слід робити поспішні висновки про неефективність даного заходу.

Не применшуючи суспільну небезпечність аналізованих злочинів і важливість встановлення посиленої кримінальної відповідальності за СЗВЧ, дезертирство та інші військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану, є вагомими плюси встановлення і збереження в кримінальному законі спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців. По-перше, це можливість збереження людського ресурсу з минулим бойовим досвідом, що на сьогодні є вкрай необхідним для обороноздатності держави; по-друге, даний вид заохочення слід розглядати як стимул для повернення для тих військових, хто вчинив ці злочини через сімейні обставини, емоційне виснаження тощо і бажає повернутися на службу без судимості; по-третє, це певна економія ресурсів і самої держави (час слідчих, суддів, кошти на утримання в пенітенціарних установах засуджених тощо); по-четверте, масове притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності з реальним призначенням покарання може призвести до соціальної напруги в суспільстві, адже в цілому для суспільства усі військові мають статус героїв. Наведені аргументи швидше мають прагматичний характер для майбутнього нашої держави. Хоча найперший ризик і мінус розглядуваного

спеціального заохочувального заходу – це можливе посилення відчуття безкараності серед військовослужбовців, а відтак і послаблення їх дисципліни, що є надто небезпечним в сучасних умовах продовжуваної війни.

Висновки. Отже, в протидії кримінальності військовослужбовців в умовах воєнного стану роль як примусових, так і заохочувальних кримінально-правових заходів є однаково важливими. Основна функція примусових заходів, що передбачають посилення санкцій за вчинення окремих кримінальних правопорушень в умовах воєнного часу, направлена на підтримку правового режиму воєнного стану, підвищення дисципліни в збройних формуваннях. Водночас заохочувальний захід, який наразі передбачений ч. 5 ст. 401 КК України, з кримінологічної точки зору, не відкидаючи принцип невідворотності кримінально-правових заходів, на сьогодні є тим інструментом, який має також запобіжний потенціал, адже дає «карту довіри» військовослужбовцю і враховує соціально-психологічні особливості тих військовослужбовців, які вперше вчинили кримінальні правопорушення. Крім того, даний захід дещо знімає навантаження з пенітенціарної системи, а також дозволяє зберегти боєздатність підрозділів за рахунок збереження навчених людських ресурсів.

Повернення до занадто жорсткої безальтернативної системи каральних примусових заходів не враховує детермінанти вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями і, на наш погляд, не зможе саме в такому вигляді бути вагомим важелем стримування вчинення в військовослужбовцями кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Мусиченко О. М., Чернюк В. В. Вплив воєнного стану в країні на зміну «обличчя злочинності». *Приватне та публічне право в умовах війни* : матер. II круглого столу (20 травня 2023 р., м. Миколаїв) / відп. за вип. Б. В. Фасій ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академ.». Одеса : Юридична література, 2023. С. 13-17.

2. Висоцький С.О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні: дис. на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2025. 238 с. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69ea2610-15d2-4f09-8cbb-6e2a52b20f7b/content> (дата звернення: 10.03.2026)

3. Журавель В.В. Кримінологічна характеристика та запобігання самовільному залишенню військової служби або місця служби: дис. на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, Харків, 2025. 257 с. URL:

https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2025/11/Журавель_дисертація-ФІНАЛ.pdf (дата звернення: 10.03.2026)

4. Дмитренко Н. А., Шкута О.О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.

5. Карпенко М.І. Військова кримінологія: кримінологічні аспекти запобігання і протидії військовій злочинності: науково-практичний посібник / науковий редактор П.П. Богущкий. Київ: ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», 2025. 265 с.

6. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект: монографія / А.О. Кавунська, М.В. Корнієнко, О.О. Шкута. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 211 с.

7. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / [Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.] ; за ред. М.І. Панова. Х. : Право, 2011. 184 с.

8. Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 268 с.

9. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія Харків : Право, 2018. 328 с.

10. Козаченко О. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 31-51.

11. Статистика кримінальної протиправності. Офіс Генерального прокурора URL: <https://erdr-map.gp.gov.ua/csp/map/index.html#/map> (дата доступу: 10.03.2026)

12. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.03.2026)

13. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України № 2839-IX від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#n65> (дата звернення: 20.03.2026)

14. Корнякова Т.В. Криміналізація військових кримінальних правопорушень: компаративіський аналіз та виклики воєнного часу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2025. № 2. С. 129-134.

15. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану: Закон України № 3902-IX від 20 серпня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#n6> (дата звернення: 20.03.2026)

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу сьомого частини дев'ятої статті 11 Закону України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини) : Рішення Конституційного суду України від 08.06.2016 № 3-рп/2016 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v003p710-16> (дата звернення: 20.03.2026)

17. Доповідь «Верховенство права», затверджена Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 р.) URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf (дата звернення: 20.03.2026)

18. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.03.2026).

19. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби № 13260 від 05.05.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/d59905ab-4fcd-42c9-95b4-a272c6330f0a> (дата звернення: 20.03.2026)

ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В СИСТЕМІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті здійснено комплексне дослідження правових та організаційних засад захисту учасників кримінального судочинства засобами оперативно-розшукової діяльності в Україні. Встановлено, що чинна нормативно-правова база у цій сфері сформована переважно у першій половині 1990-х років, є концептуально застарілою і внутрішньо суперечливою: вона відображає реактивну модель захисту, натомість сучасна практика вимагає проактивного і системного підходу. Проаналізовано правовий статус осіб, що підлягають захисту, виявлено понятійні прогалини у визначенні кола суб'єктів захисту, передусім щодо «співпрацюючих свідків» та осіб, що зазнають нових форм тиску, зокрема цифрового переслідування та адміністративного залякування. Досліджено систему суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, уповноважених здійснювати захист, та виявлено її ключові інституційні вади – надмірну відомчу розпорошеність, відсутність координуючого органу і ефективного зовнішнього нагляду. Охарактеризовано основні форми захисних заходів і констатовано разючу невідповідність між їхнім законодавчим переліком та реальною практикою застосування. Окрему увагу приділено колізії між правом учасника провадження на безпеку і правом обвинуваченого на справедливий судовий розгляд у контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини. Проаналізовано специфіку захисту учасників судочинства в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні у лютому 2022 року. Сформульовано пропозиції щодо системного реформування, зокрема, прийняття нового законодавчого акта, створення спеціалізованого координуючого органу, забезпечення окремого бюджетного фінансування та впровадження цифрових технологій захисту. Наголошено на євроінтеграційному вимірі реформування як юридичному зобов'язанні України та стратегічному орієнтирі розвитку системи кримінальної юстиції.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність; захист учасників судочинства; безпека свідків; програма захисту свідків; воєнний стан.*

The article provides a comprehensive study of the legal and organizational frameworks for protecting participants in criminal proceedings through undercover operations (operational-search activity) in Ukraine. It establishes that the current regulatory framework, primarily formed in the early 1990s, is conceptually outdated and internally inconsistent: it reflects a reactive protection model, whereas modern practice demands a proactive and systemic approach. The study analyzes the legal status of protected persons and identifies conceptual gaps in defining the scope of protection subjects, particularly regarding "cooperating witnesses" and individuals facing new forms of pressure, such as digital harassment and administrative intimidation. The system of law enforcement bodies authorized to carry out protection measures is examined, revealing key institutional flaws: excessive departmental fragmentation, the absence of a coordinating body, and a lack of effective external oversight. The main forms of protective measures are characterized, noting a striking discrepancy between their legislative listing and actual application. Special attention is paid to the conflict between a participant's right to safety and the defendant's right to a fair trial within the context of the European Court of Human Rights case law. Furthermore, the article analyzes the specifics of protecting trial

participants under the conditions of martial law introduced in Ukraine in February 2022. Proposals for systemic reform are formulated, including the adoption of a new legislative act, the creation of a specialized coordinating body, the provision of dedicated budget funding, and the implementation of digital protection technologies. The European integration dimension of these reforms is emphasized as both a legal obligation for Ukraine and a strategic benchmark for the development of the criminal justice system.

Keywords: *operational-search activity; protection of trial participants; witness safety; witness protection program; martial law.*

Вступ. Проблема забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства належить до тих, що перебувають на перетині кількох наукових дисциплін – кримінального процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінології та порівняльного права. Попри, здавалося б, значний масив наукових праць, присвячених цій темі, вона і нині зберігає свою гостроту та практичну незавершеність. Більше того, динаміка останніх років лише загострила відчуття невідповідності між тим, що встановлено законом, і тим, як цей закон насправді функціонує у реальних провадженнях.

Мета статті полягає у комплексному аналізі чинного механізму захисту учасників кримінального провадження засобами оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), виявленні його системних вад і формулюванні науково обґрунтованих пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням євроінтеграційного контексту та умов воєнного часу.

Стан наукової розробленості теми є неоднорідним. Загальнотеоретичні питання оперативно-розшукової діяльності в Україні досліджували такі вчені, як М. А. Погорецький, О. М. Бандурка, Д. Й. Никифорчук, І. П. Козаченко та інші, чії праці сформували методологічний фундамент для подальших спеціалізованих досліджень [1]. Комплексного монографічного дослідження, яке б системно охоплювало оперативно-розшуковий вимір захисту учасників судочинства з урахуванням реалій воєнного часу та євроінтеграційних зобов'язань, в Україні досі не з'явилося. На наш погляд, саме це і визначає наукову новизну пропонованої розвідки та обґрунтовує її практичну значущість.

Основний зміст. У теорії кримінального процесу традиційно розрізняють поняття «суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності» та «учасники кримінального провадження», і хоча нерідко ці терміни вживаються як синоніми, між ними існує змістовна відмінність, на яку свого часу звертали увагу М.М. Михеєнко, В.Т. Нор [2]. Суб'єктами є всі особи, наділені процесуальними правами та обов'язками; учасниками є ті, хто

безпосередньо залучений до провадження і чиї законні інтереси так чи інакше зачіпаються його результатом. КПК України 2012 року, на відміну від свого попередника, обрав дещо іншу термінологічну модель: він оперує поняттям «учасники кримінального провадження» у широкому значенні, охоплюючи ним сторони провадження, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача і відповідача, а також інших осіб – свідків, експертів, перекладачів, спеціалістів, понятих [3]. Однак, що принципово важливо з точки зору нашого дослідження, КПК України не дає відповіді на питання про те, хто саме підлягає захисту в рамках спеціального безпекового механізму, ця функція залишена за Законом «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Стаття 2 зазначеного Закону визначає коло осіб, на яких поширюється його дія, і перелік цей є доволі широким: особа, яка заявила до правоохоронного органу про злочин, або в іншій формі брала участь у виявленні, попередженні, припиненні і розкритті злочину; потерпілий та його представник у кримінальному провадженні; підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, захисник, якщо вони беруть участь у викритті організованих злочинних угруповань; цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники; свідок; експерт, спеціаліст, перекладач, понятий; а також члени сімей та близькі родичі усіх зазначених осіб [4]. На перший погляд, законодавець охопив практично всіх, кого можна уявити у межах кримінального провадження. Проте при ближчому розгляді виявляється, що ця широта є почасти ілюзорною, адже реальний механізм захисту, передбачений наступними статтями того самого Закону, орієнтований передусім на особу, яка перебуває під безпосередньою загрозою фізичного насильства або залякування. Тоді як нові форми тиску, такі як дискредитація в інформаційному просторі, кіберпереслідування, фінансовий шантаж, залишаються поза сферою дії захисного механізму.

Не менш складною є ситуація з так званими «співпрацюючими учасниками» провадження, тобто особами, які самі причетні до злочинної діяльності, але уклали угоду зі слідством і надають показання проти співльників. Інститут угоди про визнання вини, запроваджений КПК України 2012 року (статті 468–476), певною мірою легалізував цю практику, однак не створив повноцінного механізму безпеки для таких осіб. Між тим саме вони є найбільш уразливими: злочинна організація, проти якої свідчить «перебіжчик», має одночасно і мотив, і ресурси для помсти. Порівняльний аналіз показує, що у більшості держав-членів ЄС ця категорія осіб охоплюється спеціальними програмами захисту свідків з окремим правовим

регулюванням [5]. Вітчизняне законодавство такого розмежування не проводить, що є не просто технічною прогалиною, а концептуальним недоліком усієї системи.

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XII є правовою основою для здійснення оперативно-розшукових заходів, у тому числі спрямованих на захист учасників кримінального провадження [6]. Стаття 1 цього Закону відносить до завдань ОРД, поміж іншим, захист конституційного ладу, суверенітету і охорону правопорядку. Проте безпосередня норма, яка б прямо легітимізувала захист учасників судочинства як самостійний напрям ОРД, у Законі сформульована вкрай лаконічно і не розкриває ні переліку конкретних заходів, ні критеріїв їх застосування. Такий підхід законодавця призводить до того, що оперативні підрозділи змушені діяти значною мірою «за аналогією», спираючись на загальні норми і підзаконні відомчі акти, які, у свою чергу, не завжди є публічно доступними. Варто особливо підкреслити: відсутність прозорого нормативного механізму застосування оперативних заходів захисту, це не лише проблема законності, але й проблема довіри: потерпілий або свідок, який не розуміє, що саме держава може і зобов'язана для нього зробити, навряд чи охоче погодиться на співпрацю зі слідством.

Першою і, мабуть, найбільш фундаментальною практичною проблемою є недосконалість нормативного регулювання, причому не у тому банальному сенсі, що «закони погані», а у значно глибшому: вся нормативна архітектура захисту учасників судочинства є концептуально застарілою і внутрішньо суперечливою. Закон 1993 року будувався за логікою, в основі якої лежало уявлення про захист як про реактивний захід, тобто як про відповідь на вже виниклу загрозу. Сучасна ж доктрина у сфері безпеки виходить із принципово іншої парадигми: захист має бути проактивним, превентивним і постійним, а не ситуативним. Ця зміна парадигми так і не відобразилася у вітчизняному законодавстві, що само по собі є концептуальним відставанням на десятиліття.

Конкретних нормативних проблем є чимало, і перерахувати їх усі в межах статті неможливо, однак кілька є настільки принциповими, що заслуговують на окремий аналіз. Насамперед, відсутність чіткого визначення підстав для застосування заходів захисту. Стаття 3 Закону говорить про «реальну загрозу» як підставу для захисту, однак не розкриває, що саме слід розуміти під реальністю загрози, якими доказами вона має підтверджуватися і хто уповноважений оцінювати її наявність [4]. Наслідком є повна суб'єктивна дискреція відповідного органу, і, відповідно,

відсутність ефективного механізму оскарження відмови у наданні захисту. Як зауважував із цього приводу Тертишник В. М., відсутність чітких критеріїв у нормах, що регулюють застосування заходів безпеки, відкриває широкі можливості для зловживань як у бік необґрунтованої відмови, так і у бік їх надмірного застосування [7].

Окремо слід зупинитися на проблемі процесуального статусу рішення про застосування або відмову у застосуванні заходів захисту. У чинному регулюванні це рішення є суто відомчим актом, воно не підлягає обов'язковому судовому контролю, а можливості його оскарження є вкрай обмеженими. Така конструкція суперечить статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в частині права на ефективний засіб юридичного захисту та статті 13 Конвенції, яку Україна ратифікувала ще у 1997 році [8]. Відсутність судового контролю над рішеннями про захист є не просто процесуальною вадою, це принципова проблема балансу між виконавчою та судовою владою у сфері, де йдеться про фізичну безпеку людини.

Наступна група практичних проблем пов'язана із ризиком порушення права на приватність при проведенні оперативно-розшукових заходів в рамках забезпечення захисту. Ця проблема є тонкою і нерідко лишається поза увагою, адже захисні заходи за своєю природою спрямовані на благо особи, а не проти неї. Проте це враження є оманливим. Деякі заходи, передбачені статтею 7 Закону 1993 року, зокрема, прослуховування телефонних переговорів та візуальне спостереження є за своєю суттю заходами оперативного контролю, які у будь-якому іншому контексті розглядалися б як втручання у приватне життя. Стосовно особи, що підлягає захисту, їхнє застосування мотивується її власною безпекою, проте, звертає на себе увагу та обставина, що законодавство не вимагає отримання згоди цієї особи на здійснення такого контролю і не визначає меж допустимого втручання.

Переходячи до пропозицій щодо вдосконалення законодавства і практики, варто насамперед визначитися з методологічним підходом. Реформування системи захисту учасників кримінального судочинства має бути системним, тобто охоплювати одночасно нормативний, організаційний, фінансовий і технологічний виміри. Точкові поправки до окремих законів, яких за останні роки було чимало, принципово нічого не змінюють, бо проблема не в окремих нормах, а в архітектурі всієї системи. Ця теза підтверджується і досвідом держав, які успішно реформували свої

системи захисту свідків: у всіх випадках, від США до Польщі, йшлося про прийняття нового системного законодавства, а не про «латання» старого.

На наш погляд, ключовим законодавчим кроком має стати розробка і прийняття нового Закону «Про державний захист учасників кримінального судочинства», який замінить застарілий закон 1993 року. Цей новий закон має містити щонайменше такі елементи: чітке визначення підстав застосування захисних заходів з критеріями оцінки реальності загрози; вичерпну і сучасну систему заходів захисту, що включає заходи цифрової безпеки; порядок судового контролю над рішеннями про надання і скасування захисту; повноцінне регулювання інституту захисту співпрацюючих свідків з гарантіями безпеки після завершення провадження; механізм міжвідомчої координації з чітким визначенням координуючого органу; окрему бюджетну програму фінансування захисних заходів. Паралельно необхідно внести відповідні зміни до КПК України, усунувши суперечності між статтями 521–524 і новим законом.

Впровадження цифрових технологій у систему захисту учасників судочинства є напрямом, про який у вітчизняній науковій літературі говорять ще мало, це є прикрою прогалиною, враховуючи темпи цифрової трансформації всіх сфер суспільного життя. Між тим цифрові рішення вже сьогодні здатні суттєво розширити арсенал захисних заходів і підвищити їх ефективність. Йдеться, зокрема, про такі напрями. По-перше, захищені канали дистанційної участі у провадженні: показання свідка можуть бути надані дистанційно через захищений відеозв'язок із застосуванням технологій зміни голосу і зображення, це одночасно убезпечує свідка і зберігає можливість перехресного допиту. Такий підхід вже апробований у практиці Міжнародного кримінального суду та ряду національних юрисдикцій і показав свою ефективність [9]. По-друге, анонімізація персональних даних у процесуальних документах: сучасні програмні рішення дозволяють автоматично видаляти або замінювати ідентифікуючі відомості у тексті процесуальних документів, що надаються стороні захисту, зберігаючи при цьому доказову цінність самого документа. По-третє, захист цифрової ідентичності: особа, яка підлягає захисту, має отримувати не лише фізичний, але й «цифровий» захист, тобто допомогу у видаленні персональних даних з відкритих реєстрів і баз даних, захист акаунтів у соціальних мережах, безпечні комунікаційні інструменти. По-четверте, геолокаційний захист: системи моніторингу місцезнаходження особи, що підлягає захисту, дозволяють оперативно реагувати на зміну обстановки та появу небезпеки поблизу неї.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що система захисту учасників кримінального судочинства засобами ОРД в Україні потребує не косметичного оновлення, а глибокого системного перегляду, зокрема, нормативного, організаційного, фінансового і технологічного одночасно. Євроінтеграційний вектор розвитку країни та досвід держав, що успішно пройшли аналогічний шлях реформування, дають чіткий орієнтир для цього процесу. Умови воєнного та повоєнного часу роблять його не просто бажаним, а невідкладним.

Список використаних джерел

1. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Харків : Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.
2. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Либідь, 1999. 536 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.
4. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 51.
5. Recommendation Rec(2005)9 of the Committee of Ministers to member States on the protection of witnesses and collaborators of justice. Council of Europe, 20.04.2005. URL: <https://rm.coe.int/16805adca3> (дата звернення: 08.04.2026).
6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.
7. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник. Київ : Алерта, 2014. 420 с.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 40. Ст. 263.
9. Zahar A. Witness Protection at the International Criminal Court. Leiden Journal of International Law. 2010. Vol. 23, no. 4. P. 897–916.

Чорнозуб Лариса

<https://orcid.org/0000-0002-2819-9192>

Данильченко Олена

<https://orcid.org/0009-0006-1155-5847>

Лазарєва Наталя

<https://orcid.org/0009-0006-2327-0953>

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ ТА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

У статті досліджуються питання становлення інституту державної служби в Україні та формування й розвиток інструментів, які забезпечують боротьбу та запобігання корупції. Удосконалення процесу здійснення фінансового контролю в цій сфері є актуальним та дієвим способом боротьби з даним соціально негативним явищем.

Ключові слова: державна служба, державний службовець, фінансовий контроль, декларування, е-декларація.

The article examines the issues of the formation of the civil service institution in Ukraine and the formation and development of tools that ensure the fight and prevention of corruption. Improving the process of implementing financial control in this area is a relevant and effective way to combat this socially negative phenomenon.

Key words: civil service, civil servant, financial control, declaration, e-declaration.

Вступ. Актуальність цієї теми полягає у тому, що для розбудови правової, демократичної, соціальної держави необхідно забезпечити здійснення функцій держави професійними спеціалістами – державними службовцями, які повинні неухильно дотримуватись вимог діючого законодавства, не припускати у своїй діяльності будь-яких порушень, зокрема корупційного спрямування.

Основний зміст. Після проголошення незалежності нашої країни та визнання її суверенітету світовою спільнотою в Україні почався період формування належної системи законодавства, завдяки якій почався процес формування правової, соціальної демократичної держави.

Серед перших законів були закони «Про власність», «Про державну службу в Україні», «Про боротьбу з корупцією» та багато інших.

Вперше було визначено необхідність формування інституту державної служби, тобто формування когорта професійних спеціалістів, які відповідно до своїх службових обов'язків виконували б функції держави.

16 грудня 1993 року був прийнятий Закон України «Про державну службу» [1]. В цьому законі вперше було визначено поняття державної служби, статус, права та обов'язки державного службовця та обмеження, які забезпечували б здійснення своїх повноважень з дотриманням всіх принципів, які також сформульовані в цьому законі.

Статтею 13 вищезазначеного Закону було передбачено, що особа, яка претендує на заняття посади державного службовця або вже перебуває на посаді державного службовця, зобов'язана декларувати свої доходи. Порядок декларування при цьому регулювався відповідною постановою Кабінету Міністрів України, а форма самої декларації – наказом Міністерства фінансів України.

Декларації осіб, які повинні були її подавати, подавалися на паперових носіях щороку до 1 квітня наступного за звітним роком. Такі декларації мали статус «З обмеженим доступом». Знайомитись, опрацьовувати їх мали повноваження тільки ті службові особи, до функціональних обов'язків яких входило здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства. Крім того, необхідно зазначити, що й опрацьовувати інформацію, яку вносили до своїх декларацій державні службовці, було важко з точки зору організації та здійснення такого процесу: необхідно було «вручну» перевірити дану в деклараціях інформацію в різних державних реєстрах.

Враховуючи практичні складнощі опрацювання великого обсягу такої інформації, та те, що такий контроль був не дуже дієвий, законодавець при прийнятті наступного антикорупційного закону суттєво змінив підходи до здійснення фінансового контролю щодо осіб, які визначені статтею 3 Закону України «Про запобігання корупції» [2].

Новації щодо процесу декларування доходів та майнового стану стосувались:

- зміни змісту самої декларації,
- опрацювання декларацій,
- зміни форми – від паперової форми перейшли до електронної,
- відкриття інформації е-декларацій для громадськості (відмова від обмеження доступу),
- вимоги до надання декларацій.

Затвердження форми е-декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування віднесено до

повноважень спеціально уповноваженого органу – НАЗК. З дати прийняття Закону України «Про запобігання корупції» до сьогоднішнього дня форми (зміст) декларації неодноразово змінювались.

08 листопада 2023 року був прийнятий відповідний наказ за № 252/23, до якого 19 червня 2024 року були внесені зміни «Про затвердження форми декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Порядку заповнення та подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [3].

Зазначеним наказом передбачено, що декларації подаються виключно у електронній формі, використання паперових носіїв виключається. Саме запровадження електронної форми дає можливість вирішувати наступні питання:

- контроль за своєчасністю подання декларації (фіксується не тільки дата, але й час подання автоматично);
- можливість здійснення якісної та більш швидкої перевірки змісту інформації, зазначеної у декларації, до даних, що перебувають у державних реєстрах: Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; реєстрів платників податків, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно тощо.

Крім того, було змінено перелік випадків, коли особи зобов'язані надавати декларації про свій фінансовий та майновий стан. Так, раніше це було передбачено один раз на рік – до 1 квітня наступного за звітним року. На сьогодні законодавець передбачив випадки, коли є необхідність визначити наявність певних корупційних ризиків.

Так, особи, які виявили бажання займати посади в органах публічної влади, повинні при наданні документів на участь проходження конкурсу на зайняття вакантних посад подати декларацію. На цьому етапі здійснюється аналіз фінансового та майнового стану відповідної особи до прийняття на службу та фіксується цей стан.

Наступне нововведення – це обов'язок подачі декларацій у разі звільнення особи, на яку покладено обов'язок декларування. Така декларація подається протягом тридцяти днів після звільнення, тобто після дати прийняття відповідного наказу. Мета подачі такої декларації також можливість здійснення порівняльного аналізу зі змістом попередніх

декларацій та фіксація стану фінансового та майнового на момент завершення виконання функцій держави.

І останній випадок – це подання декларацій через рік після звільнення. Мета запровадження цієї вимоги – це здійснення подальшого контролю за можливим безпідставним покращенням фінансового та майнового стану особи, що перебувала на посадах в органах державної виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Адже можливі випадки, коли особа ще перебуваючи у статусі державного службовця, здійснює корупційний проступок, суттєво збагачується із метою уникнення відповідальності звільняється. Саме для того, щоб виявляти такі порушення, й передбачено декларування через рік після звільнення.

Відкриття на загальний доступ декларацій надає можливість ознайомлення із їх змістом та можливість отримувати інформацію щодо невідповідності зазначених в них даних дійсності з альтернативних джерел. Всі бажаючі можуть ознайомитись із змістом декларації будь-якої особи та заявити у випадку виявлення невідповідності інформації до НАЗК. У зв'язку з чим діяльність викривачів стає більш дієвою та суттєвою, крім того, можуть бути й анонімні джерела отримання інформації.

Крім процесу декларування фінансового та майнового стану державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування, законодавець вніс зміни й до законів, що передбачають відповідальність за порушення вимог у сфері здійснення фінансового контролю.

Так, до Кодексу України про адміністративні правопорушення було додано статтю 172-6, яка передбачає настання відповідальності за несвоєчасне подання без поважних причин декларації, неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані та подання завідомо недостовірних відомостей у декларації [4]. За перелічені правопорушення передбачено накладення штрафу від п'ятдесяти до двох тисяч п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за відповідні проступки.

У зв'язку з тим, що корупційні правопорушення можуть мати й суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), законодавець передбачив й застосування кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації та умисне неподання суб'єктом декларування

декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [5]. Санкції, які передбачені за вчинення таких кримінальних правопорушень: штраф, обмеження волі, позбавлення волі, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Незважаючи на те, що була прийнята ціла система норм, присвячених здійсненню фінансового контролю з метою запобігання, виявлення та притягнення до відповідальності в процесі їх застосування виникали й виникають деякі проблеми.

Однією з перших проблем була проблема декларування свого фінансового та майнового стану суддями та народними депутатами [6].

Так, в жовтні 2020 року було розглянуто справу № 1-24/2020(393/20) Конституційним Судом України за поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України [7]. Питання, що було предметом розгляду: чи не містять положення закону «Про запобігання корупції» норм, що дозволяють впливати на суддів, та чи не порушується таким чином принцип незалежності суддів. Рішення, яке було прийнято за результатами розгляду, було досить суперечним. Було визнано неконституційність відповідних норм Закону «Про запобігання корупції», хоча чотири судді з п'ятнадцяти висловили окремі думки з приводу цього питання. Й громадськість країни, й європейська спільнота були досить сильно обурені таким рішенням.

Висновки. Незважаючи на неухильне удосконалення антикорупційного законодавства України, необхідно зазначити, що на сьогоднішній день є проблеми, які потребують нагального вирішення:

- забезпечити високий рівень безпеки електронних ресурсів, на яких зберігаються декларації;
- розробити програмне забезпечення, яке б дозволяло здійснювати більш значні обсяги перевірок е-декларацій, а не вибірково;
- розширити можливість використання інформації з різних джерел, не тільки державних, наприклад, соціальних мереж;
- об'єктивно та неупереджено розглядати справи про притягнення винних осіб до відповідальності, не зважаючи на їх статус, чи посадове становище;
- здійснювати заходи щодо отримання інформації щодо змісту е-декларації від представників громадськості тощо;

- у засобах масової інформації розміщувати матеріали за результатами перевірок НАЗК, розгляду судових справ з метою формування позитивного відношення до неухильного дотримання законодавства про запобігання корупції, зокрема у сфері здійснення фінансового контролю.

Список використаних джерел

1. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 року N3723-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#top> (дата звернення 15.04.26).
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 15.04.26).
3. Про затвердження форми декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Порядку заповнення та подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Наказ НАЗК № 252/23 від 08.11.2023 із змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1965-23#Text> (дата звернення 15.04.26).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення 386/96-ВР 01.10.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1813> (дата звернення 15.04.26).
5. Кримінальний кодекс України 5 квітня 2001 року. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3761> (дата звернення 15.04.26).
6. Найбільше проблем з е-деклараціями – у суддів URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3761> (дата звернення 15.04.26).
7. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020 по справі № 1-24/2020(393/20) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#n2> (дата звернення 15.04.26).

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

У статті досліджено процес імплементації норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне право України в умовах воєнного стану. Проаналізовано нормативні основи та моделі імплементації, зокрема трансформаційну, інкорпораційну та відсилочну. Особливу увагу приділено проблемам криміналізації міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів, геноциду, злочину агресії та злочинів проти людяності, а також труднощам їх кваліфікації та доказування.

Висвітлено роль судової практики та міжнародних інституцій у формуванні підходів до притягнення до відповідальності за міжнародні злочини. Визначено основні напрями вдосконалення національного законодавства з метою його гармонізації з міжнародними стандартами.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, імплементація, воєнні злочини, кримінальне право, Україна

The article examines the process of implementing international humanitarian law norms into the criminal law of Ukraine in the context of an armed conflict. The author analyzes the legal framework and models of implementation, including transformation, incorporation, and reference approaches.

Particular attention is paid to the issues of criminalization of international crimes, such as war crimes, genocide, the crime of aggression, and crimes against humanity, as well as the challenges of their qualification and proof. The role of judicial practice and international institutions in shaping approaches to accountability for international crimes is highlighted. The main directions for improving national legislation in order to harmonize it with international standards are identified.

Keywords: international humanitarian law, implementation, war crimes, criminal law, Ukraine.

Вступ. Сучасна фаза війни на території України супроводжується значною кількістю випадків порушення норм міжнародного гуманітарного права, що обумовлює необхідність підвищення ефективності кримінально-правових механізмів реагування. У цьому контексті імплементація положень міжнародного гуманітарного права в національне кримінальне законодавство набуває особливої ваги, оскільки забезпечує реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності та виконання міжнародних зобов'язань держави.

Незважаючи на активізацію законодавчих змін, система імплементації залишається неповністю узгодженою та містить низку колізій і прогалин, що ускладнює кваліфікацію міжнародних злочинів та їх належне розслідування. Особливо проблемними залишаються питання закріплення злочинів проти людяності, деталізації складів воєнних злочинів, а також

гармонізації Кримінального кодексу України з положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Метою дослідження є всебічне вивчення процесу імплементації норм МГП у кримінальне право України, виявлення проблемних аспектів правозастосування та визначення перспектив подальшого вдосконалення законодавства.

Основний зміст. Міжнародне гуманітарне право є самостійною галуззю міжнародного публічного права, що регулює відносини, які виникають у період збройних конфліктів, незалежно від їх характеру – міжнародного чи неміжнародного. Його головною метою є обмеження методів і засобів ведення війни, а також забезпечення захисту осіб, які не беруть або перестали брати участь у бойових діях. Такий підхід закріплений у положеннях Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них 1977 року, які становлять базовий нормативний фундамент сучасного МГП.

Зміст міжнародного гуманітарного права базується на поєднанні договірних і звичаєвих норм, що підтверджується також практикою Міжнародного комітету Червоного Хреста, який систематизує звичаєві норми МГП та визначає їх як обов'язкові для всіх сторін збройного конфлікту [13, с. 1–3]. Важливе значення має також Римський статут Міжнародного кримінального суду, який закріплює перелік міжнародних злочинів, зокрема воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид [7, с. 10].

Основоположні принципи міжнародного гуманітарного права формують його концептуальну основу та визначають межі допустимої поведінки сторін у збройному конфлікті. До таких принципів належать принцип гуманності, який забороняє завдання надмірних страждань і вимагає поводження з усіма особами відповідно до мінімальних стандартів людяності; принцип розрізнення, що передбачає обов'язок сторін конфлікту чітко відокремлювати цивільне населення від комбатантів та цивільні об'єкти від військових цілей; принцип пропорційності, який забороняє здійснення нападів, якщо очікувана шкода цивільному населенню є надмірною щодо очікуваної військової переваги; а також принцип воєнної необхідності, який допускає застосування лише тих заходів, що є необхідними для досягнення законної військової мети і не суперечать нормам МГП [21, с. 2–6].

Важливо підкреслити, що норми міжнародного гуманітарного права перебувають у тісному взаємозв'язку з національним законодавством

держав, які є учасниками відповідних міжнародних договорів. В Україні імплементація таких норм здійснюється відповідно до Конституції України [8, с. 3–4], яка закріплює пріоритет міжнародних договорів у національній правовій системі. Водночас у сфері кримінального права діє принцип законності, закріплений у ст. 3 Кримінального кодексу України, який вимагає чіткого та однозначного визначення кримінально караних діянь, що обумовлює необхідність прямої криміналізації міжнародних злочинів у національному законодавстві.

Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у національну правову систему України є складним юридико-технічним процесом, який полягає у включенні міжнародно-правових зобов'язань держави у внутрішньодержавний правопорядок із наданням їм юридичної обов'язковості. У доктринальному розумінні імплементація охоплює не лише формальне закріплення міжнародних норм у національному законодавстві, а й створення ефективного механізму їх реалізації та застосування у правозастосовній практиці [15, с. 2–3].

Нормативною основою такого процесу в Україні виступають положення Конституції України, зокрема ст. 9, відповідно до якої чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [8, с. 3–4]. Крім того, Закон України «Про міжнародні договори України» встановлює порядок укладення, ратифікації та виконання міжнародних договорів, що є ключовим елементом імплементаційного механізму. У сфері кримінального права важливе значення має також Кримінальний кодекс України, який вимагає чіткого визначення складу злочину як умови кримінальної відповідальності [9, с. 4–6], що безпосередньо впливає на способи імплементації норм міжнародного гуманітарного права.

У сучасній правовій доктрині та практиці виділяють три основні моделі імплементації міжнародного гуманітарного права: трансформаційну, інкорпораційну та відсилочну. Трансформаційна модель передбачає перетворення норм міжнародного права у національні правові норми шляхом їх повного або часткового відтворення у внутрішньому законодавстві. Такий підхід характерний для кримінального права, оскільки міжнародні злочини повинні бути чітко визначені у національному законі відповідно до принципу законності (*nullum crimen sine lege*), закріпленого у ст. 3 КК України [9, с. 5].

Інкорпораційна модель полягає у включенні міжнародних норм до національної правової системи без суттєвої зміни їх змісту. Такий підхід

найчастіше застосовується щодо норм міжнародного гуманітарного права, які мають достатньо високий рівень деталізації, зокрема положень Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року. У цьому випадку міжнародні норми фактично стають частиною національного законодавства після ратифікації міжнародного договору.

Відсилочна модель передбачає, що національне законодавство не дублює міжнародні норми, а прямо посилається на них при регулюванні відповідних правовідносин. У сфері кримінального права України цей підхід реалізується, зокрема, через бланкетні норми, як-от ст. 438 КК України («Порушення законів та звичаїв війни»), яка відсилає до норм міжнародного гуманітарного права [9, с. 7]. Така конструкція дозволяє забезпечити гнучкість правового регулювання, однак водночас створює труднощі для кваліфікації злочинів та формування сталої судової практики.

Після 2022 року в Україні спостерігається суттєва інтенсифікація процесів імплементації міжнародного гуманітарного права, що зумовлено необхідністю ефективного кримінального переслідування осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів [15, с. 3–4]. У зв'язку з цим відбувається активне вдосконалення національного законодавства, посилюється роль правоохоронних органів, а також розвивається співпраця з міжнародними судовими інституціями, зокрема з Міжнародний кримінальний суд, який здійснює юрисдикцію щодо найтяжчих міжнародних злочинів.

Найбільш застосовуваною нормою у сфері переслідування воєнних злочинів у національному праві України є стаття 438 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за порушення законів та звичаїв війни [9, с. 7]. Дана норма має бланкетний характер, оскільки безпосередньо не містить вичерпного переліку заборонених діянь, а відсилає до положень міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року.

Такий законодавчий підхід забезпечує певну гнучкість правозастосування, оскільки дозволяє охоплювати широкий спектр воєнних злочинів, які можуть змінюватися залежно від характеру збройного конфлікту. Водночас бланкетність норми створює істотні труднощі у процесі кримінально-правової кваліфікації, оскільки вимагає від слідчих і суду звернення до складної системи міжнародно-правових джерел, що не завжди є достатньо конкретизованими для національного застосування [20, с. 3–5].

Кримінальна відповідальність за геноцид в Україні закріплена у статті 442 КК України, яка в цілому відповідає положенням Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, а також міжнародним стандартам Римського статуту.

Разом із тим, ключовою проблемою правозастосування залишається доведення спеціального умислу (*dolus specialis*), який є обов'язковою ознакою складу цього злочину. Йдеться про необхідність встановлення цілеспрямованого наміру повного або часткового знищення певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої. Саме цей елемент суттєво ускладнює доказування у судовій практиці, оскільки вимагає не лише встановлення факту вчинення насильницьких дій, але й доведення їх специфічної мети [9, с. 8].

У цьому контексті міжнародна практика, зокрема рішення міжнародних кримінальних трибуналів, відіграє важливу роль у формуванні підходів до тлумачення суб'єктивної сторони геноциду, однак на національному рівні ця практика ще не повністю інтегрована у судову систему України.

Однією з найбільш проблемних сфер імплементації міжнародного кримінального права в Україні тривалий час залишалася відсутність окремого нормативного закріплення злочинів проти людяності у Кримінальному кодексі України. Така прогалина створювала істотну невідповідність міжнародним стандартам, закріпленим у Римському статуті Міжнародного кримінального суду [7, с. 10–15].

Кримінально-правова відповідальність за злочин агресії передбачена статтею 437 Кримінального кодексу України. Водночас аналіз цієї норми свідчить, що вона лише частково відтворює міжнародно-правове визначення злочину агресії, закріплене у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, зокрема у положеннях Кампальських поправок [17, с. 4–6; 7, с. 13–15].

Основною проблемою є обмежене коло суб'єктів цього злочину, оскільки міжнародне право передбачає, що злочин агресії може бути вчинений особами, які фактично здійснюють контроль або керівництво політичними чи військовими діями держави. У національному ж законодавстві відповідні критерії не повністю деталізовані, що ускладнює притягнення до відповідальності осіб вищого політичного та військового керівництва [17, с. 5–6].

Характерною рисою сучасної судової практики є все більш системне використання судами міжнародно-правових принципів як безпосередніх

критеріїв оцінювання протиправних діянь. Зокрема, принципи розрізнення між цивільними особами та комбатантами, пропорційності застосування сили та заборони невибіркових атак дедалі частіше застосовуються судами при встановленні фактичних обставин справ. Це свідчить про поступову інтеграцію міжнародного гуманітарного права у внутрішньодержавну систему правозастосування та формування більш уніфікованого підходу до кваліфікації міжнародних злочинів [21, с. 37–46].

Міжнародна судова практика відіграє визначальну роль у формуванні сучасних підходів до кваліфікації міжнародних злочинів та забезпеченні однакового розуміння норм міжнародного гуманітарного і кримінального права. Її значення полягає не лише у тлумаченні положень міжнародних договорів, але й у формуванні усталених стандартів індивідуальної кримінальної відповідальності, які згодом використовуються як орієнтир для національних правових систем, зокрема й України.

Центральне місце у системі міжнародного кримінального правосуддя займає Міжнародний кримінальний суд, створений на підставі Римського статуту 1998 року [7, с. 155–178]. Його діяльність спрямована на переслідування осіб, відповідальних за найтяжчі міжнародні злочини, а саме: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Саме у практиці цього суду відбувається деталізація елементів складів злочинів, визначення критеріїв вини, а також формування підходів до індивідуалізації кримінальної відповідальності.

У міжнародній практиці також особливе значення має тлумачення принципів міжнародного гуманітарного права, таких як принцип розрізнення, пропорційності та заборони невибіркових атак, які активно застосовуються при кваліфікації воєнних злочинів. Практика міжнародних судових органів формує підхід, за якого будь-яке навмисне спрямування атак на цивільне населення або цивільні об'єкти розглядається як грубе порушення норм МГП, що тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність [12, с. 41–58].

У контексті України міжнародна судова практика має особливе значення, оскільки вона використовується як допоміжне джерело права при тлумаченні положень Кримінального кодексу України, зокрема статті 438 КК України щодо порушення законів і звичаїв війни [9, с. 414–417]. Це дозволяє національним судам застосовувати більш точні критерії кваліфікації міжнародних злочинів та узгоджувати національну практику з міжнародними стандартами.

Процес імплементації норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права у національну правову систему України характеризується наявністю низки системних труднощів, які безпосередньо впливають на ефективність кримінального переслідування осіб, причетних до вчинення міжнародних злочинів. Попри суттєве оновлення законодавчої бази та активізацію правозастосовної діяльності після 2022 року, рівень відповідності національної правової системи міжнародним стандартам залишається неповним, що обумовлює потребу подальшого вдосконалення як нормативного регулювання, так і інституційних механізмів його реалізації.

Однією з найбільш суттєвих проблем виступає неповнота відображення складів міжнародних злочинів у кримінальному законодавстві України. Хоча Кримінальний кодекс України містить норми, що передбачають відповідальність за воєнні злочини, геноцид та злочин агресії, він не охоплює у повному обсязі всі діяння, передбачені Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Зокрема, тривалий час відсутність окремої криміналізації злочинів проти людяності створювала істотну прогалину у правовому регулюванні, що ускладнювало належну кваліфікацію системних та масштабних посягань на цивільне населення. Навіть у процесі поступового наближення законодавства до міжнародних стандартів окремі елементи складів міжнародних злочинів залишаються недостатньо деталізованими, що негативно позначається на якості правозастосування [20, с. 3–7].

Другою значною проблемою є широке використання бланкетних норм у кримінальному законодавстві, зокрема статті 438 КК України, яка встановлює відповідальність за порушення законів і звичаїв війни. Така законодавча конструкція передбачає необхідність звернення до значного масиву міжнародно-правових джерел, включаючи Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року, що істотно ускладнює процес кримінально-правової кваліфікації. У практичній площині це створює додаткове навантаження на органи досудового розслідування та суди, які змушені одночасно застосовувати норми національного права та інтерпретувати складні положення міжнародного гуманітарного права, що не завжди є однозначними [9, с. 414–416].

Третьою проблемною сферою є складність доказування фактів вчинення міжнародних злочинів в умовах збройного конфлікту. Воєнні дії супроводжуються обмеженим доступом до місць подій, знищенням або втратами доказової бази, а також підвищеними ризиками для учасників

кримінального провадження. Це суттєво ускладнює встановлення об'єктивних обставин справи та доведення ключових елементів складу злочину, зокрема форми вини, характеру бойової ситуації та наявності чи відсутності військової необхідності. У практиці національних судів такі обставини нерідко потребують використання непрямих доказів та активного міжнародного співробітництва [24, с. 2–6].

Четвертим проблемним аспектом є відсутність достатньо сформованої та систематизованої судової практики у справах щодо міжнародних злочинів. Оскільки активне застосування відповідних норм розпочалося відносно нещодавно, національні суди лише поступово виробляють єдині підходи до кваліфікації таких діянь, що зумовлює фрагментарність судових рішень. Відсутність усталеної практики тлумачення норм міжнародного гуманітарного права ускладнює забезпечення принципу правової визначеності та однакового застосування закону [22, с. 2–5].

Становлення та розвиток національної судової практики України у сфері притягнення до відповідальності за міжнародні злочини є важливим етапом формування ефективного кримінально-правового механізму реалізації міжнародного гуманітарного права. Після початку повномасштабної збройної агресії проти України у 2022 році національні суди почали активно виробляти підходи до юридичної кваліфікації діянь, які містять ознаки воєнних злочинів, передбачених статтею 438 Кримінального кодексу України, при цьому безпосередньо застосовуючи норми міжнародного гуманітарного права, зокрема положення Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року.

Висновки. Таким чином, імплементація норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України є одним із ключових елементів забезпечення ефективного функціонування національної системи кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Її значення полягає у забезпеченні невідворотності покарання за найтяжчі порушення міжнародного гуманітарного права, а також у виконанні Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань, що випливають із Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів 1977 року та Римського статуту Міжнародного кримінального суду [7].

Аналіз національного кримінального законодавства свідчить, що Україна вже зробила суттєві кроки у напрямі імплементації міжнародних стандартів, зокрема шляхом закріплення відповідальності за воєнні злочини, геноцид та злочин агресії у Кримінальному кодексі України [9, с. 410–420]. Водночас чинна модель імплементації залишається частково

фрагментарною, що проявляється у неповному відображенні окремих складів міжнародних злочинів, використанні бланкетних норм та складності їх застосування у правозастосовній практиці.

Особливе значення у цьому процесі має судова практика, яка поступово формує підходи до кваліфікації міжнародних злочинів із урахуванням норм міжнародного гуманітарного права та принципів, вироблених у практиці Міжнародного кримінального суду [7, с. 60–68]. Саме судова практика виступає важливим інструментом конкретизації загальних положень КК України та забезпечує їх узгодження з міжнародними стандартами відповідальності за воєнні злочини та інші міжнародні злочини.

Перспективи розвитку у цій сфері пов'язані з подальшою гармонізацією кримінального законодавства України з міжнародними стандартами, повноцінним впровадженням положень Римського статуту та формуванням сталої спеціалізованої судової практики. Реалізація цих напрямів дозволить забезпечити більш ефективне функціонування системи міжнародного кримінального правосуддя в Україні та підвищити рівень захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року.
2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року.
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року.
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року.
5. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року.
6. Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року.
7. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року.
9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI.
11. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV.
12. International Criminal Court. Rome Statute of the International Criminal Court. Official website. URL: <https://www.icc-cpi.int> (дата звернення: 13.04.2026).
13. International Committee of the Red Cross. Customary International Humanitarian Law Database. URL: <https://ihl-databases.icrc.org> (дата звернення: 13.04.2026).

14. United Nations. Geneva Conventions and Additional Protocols. URL: <https://www.un.org> (дата звернення: 13.04.2026).
15. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство в умовах воєнного стану. International Law Journal. URL: <https://il.ippi.org.ua/article/view/287255> (дата звернення: 13.04.2026).
16. Проблеми імплементації міжнародного гуманітарного права в національне законодавство. Expert Opinion. URL: <https://expert-opinion.pp.ua/isst/article/view/322> (дата звернення: 13.04.2026).
17. Імплементація норм Римського статуту в кримінальне законодавство України. Вісник Одеського національного університету. URL: <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/44> (дата звернення: 13.04.2026).
18. Імплементація положень Римського статуту МКС до КК України: результати і перспективи. Науковий вісник НЮУ. URL: <https://vakp.nlu.edu.ua/article/view/315947> (дата звернення: 13.04.2026).
19. Проблеми імплементації норм про злочин агресії в національне законодавство. Вісник Ужгородського університету. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351214> (дата звернення: 13.04.2026).
20. Щодо повноти імплементації міжнародних договорів у КК України. Law Journal of Kyiv University. URL: <https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/view/161> (дата звернення: 13.04.2026).
21. Принципи міжнародного гуманітарного права: зміст, еволюція та сучасні виклики застосування. Вісник УЖНУ. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344196> (дата звернення: 13.04.2026).
22. Вирок українського суду у справі про обстріл цивільних об'єктів (2022 р.). Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 13.04.2026).
23. Вирок українського суду у справі про вбивство цивільної особи (2022 р.). Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 13.04.2026).
24. Судові рішення щодо кваліфікації катувань військовополонених. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 13.04.2026).
25. Трахтенберг А. М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2020.
26. Антонович М. М. Міжнародне право: навчальний посібник. Київ: Юстініан, 2021.
27. Гнатовський М. М. Міжнародне кримінальне право: курс лекцій. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022.

НЕКАРАЛЬНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ЗОВНІШНЬОГО ВПЛИВУ НА КОРУПЦІЮ

Функціонування української державності, яке ускладнене розпочатою у 2022 році повномасштабною війною країни-агресора, характеризується значним поширенням такого явища як корупція, що набуло ознак глобальної проблеми та негативного соціально-правового феномену. Протиправні діяння з ознаками корупції в умовах сьогодення знайшли поширення у всіх сферах суспільного життя, тому заходи протидії їхнім проявам отримали нормативне закріплення в різних галузях як приватного (цивільне, трудове), так і публічного (адміністративне, кримінальне) права, серед яких особливе місце займають положення кримінального права, в яких визначаються найбільш небезпечні діяння корупційного характеру та найсуворіші заходи впливу на осіб, які їх вчинили. Останні визначаються як кримінально-правові заходи, тобто зовнішні форми впливу на кримінально-протиправну поведінку особи. У системі кримінально-правових заходів протидії корупційним кримінально протиправним діям, особлива увага приділяється покаранням, які є заходами примусу, що застосовуються від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягають у передбаченому законом обмеженні прав і свобод (ч. 1 ст. 50 КК України). Однак, у сучасних умовах пошуку більш ефективних форм протидії корупційним кримінальним правопорушенням додаткової уваги потребує нормативне закріплення і практика застосування інших, тобто таких, що позбавлені передбачених законом ознак покарання, заходів, які повинні застосовуватися разом з покаранням і забезпечувати ефективність впливу на осіб, які вчинили кримінально протиправні корупційні правопорушення.

Ключові слова: *корупція, корупційне кримінальне правопорушення, кримінально-правові заходи, некаральні кримінально-правові заходи.*

In the current conditions of functioning of the Ukrainian statehood, which is complicated by the full-scale military aggression of the neighbouring country which began in 2022, the functioning of the Ukrainian state is characterised by a significant spread of such a shameful phenomenon as corruption, which has acquired the features of a global problem and a negative social and legal phenomenon. Today, unlawful acts with signs of corruption are widespread in various spheres of social relations, so measures to counteract their manifestations have been enshrined in various branches of both private (civil, labour) and public (administrative, criminal) law, among which a special place is occupied by the provisions of criminal law, which define the most socially dangerous acts of corruption and the most severe measures of influence on the persons who committed them. The latter are traditionally defined as criminal law measures, i.e. external forms of influence on criminal behaviour. In the system of criminal law measures to counteract corruption-related criminal offences, which is quite extensive, both by the legislator, law enforcement and judicial authorities, and society in general, special attention is paid to punishments, which are a measure of coercion applied on behalf of the state by a court verdict to a person found guilty of a criminal offence and consists in the restriction of rights and freedoms provided for by law (part 1 of Article 50 of the Criminal Code of Ukraine). However, in the current conditions of searching for more effective forms of combating corruption criminal offences, additional attention should be paid to the regulation

and practice of applying other measures, i.e. those that are devoid of the punishment features provided for by law, which should be applied together with punishment and ensure the effectiveness of influence on persons who have committed criminal corruption offences.

Keywords: *corruption, corruption criminal offence, criminal law measures, non-punitive criminal law measures.*

Вступ. Протидія корупції вимагає мобілізації всіх форм і засобів соціального впливу з метою протидії і подолання цього негативного антисоціального явища. В межах соціального впливу в умовах розбудови сучасних правових держав велика увага приділяється правовим засобам протидії корупції, які присутні у всіх без виключення галузях як публічного, так і приватного, як матеріального, так і процесуального права. Кожна галузь сучасного права, використовуючи притаманні їй методи правового регулювання в межах предмета правового впливу, визначає низку зовнішніх форм правового впливу на поведінку осіб з ознаками корупції. Серед всіх галузей права особливе місце займають положення кримінального права, в якому зосереджені найбільш суворі та найбільш ефективні заходи протидії корупції, які мають багатоаспектний характер та потребують свого осмислення.

Основний зміст. Формування демократичної правової та соціальної держави в Україні є неможливим без удосконалення всіх видів службової діяльності. Від якості та об'єктивності реалізації службовими особами своїх повноважень залежать доля політичних, соціальних, економічних реформ [1, с.6], становлення та подальший розвиток інституцій громадянського суспільства в Україні, а також рівень довіри українського народу як до самої системи державної влади, так і до її функціонування. У зв'язку з цим розробка теоретичних і прикладних питань кримінально-правової охорони службової діяльності, яка здійснюється на підставі та у відповідності з нормами права, є актуальною, а їх вивчення набуває все більшого значення. За період незалежності України відбулося значне поширення корупційних проявів в процесі здійснення уповноваженими особами публічного та приватного права своїх владних функцій. Відповідно до щорічних звітів міжнародної організації «Transparency International» Україна традиційно оцінюється як держава із значним рівнем корупції, що ставить Україну в один ряд з країнами, які вважаються в Європі найбільш корумпованими, а це негативно впливає на її міжнародний авторитет.

Саме на вимогу Європейського Союзу, який перманентно занепокоєний рівнем поширення корупції в Україні, діючий кримінальний закон закріпив нові види кримінально-правових заходів, які не мають ознак

покарання, але повинні застосовуватися з метою забезпечення його ефективності, особливо у випадках вчинення корупційних правопорушень.

Слід погодитися з науковими поглядами тих дослідників, які пропонують систему кримінально-правових заходів, яка закріплена в сучасному українському кримінальному законі, представити в наступному узагальненому вигляді: всі кримінально-правові заходи поділяються на два самотійних види: примусові та заохочувальні. При цьому слід враховувати, що кожному кримінально-правовому заходу притаманні два способи правового впливу: примус і заохочення, особливість поєднання яких утворює унікальність правового впливу, який здійснюється в процесі застосування того або іншого кримінально-правового заходу [2, с. 444]. У свою чергу примусові кримінально-правові заходи можна поділити на дві самотійні групи: каральні, тобто такі, застосування яких має на меті здійснити каральний вплив на правопорушника, і такі, які позбавлені мети кари – некаральні кримінально-правові заходи [3, с. 22-40]. До каральних кримінально-правових заходів відносять засудження, покарання та судимість. Елементами системи некаральних заходів кримінально-правового впливу виступають обмежувальні кримінально-правові заходи (Розділ XIII-I КК України); примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, які на законодавчому рівні об'єднані узагальнюючим терміном «інші кримінально-правові заходи» (Розділ XIV КК України); заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (Розділ XIV-I КК України); примусові заходи виховного характеру (Розділ XV КК України) [4, с. 165]. Одночасно серед усіх примусових некаральних кримінально-правових заходів спеціальна конфіскація та заходи щодо юридичних осіб підлягають застосуванню, в першу чергу, саме з метою протидії кримінально протиправній корупції. Однак відразу слід наголосити, що вказаними заходами кримінально-правового впливу протидія корупції в межах кримінального права не повинна обмежуватись, оскільки детального та окремого наукового аналізу потребують заходи, що застосовуються в процесі здійснення відновлювального правосуддя.

Серед некаральних кримінально-правових заходів протидії корупції, в першу чергу, звертають на себе увагу ті, нормативне закріплення яких та подальше застосування супроводжується нескінченними дискусіями – заходи щодо юридичних осіб. Різноманітні підходи щодо вирішення питання про можливість здійснення кримінально-правового впливу на

юридичних осіб, укладаються у три основні наукові напрямки. В основі першого напрямку лежить уявлення про те, що юридичні особи можуть визнаватися суб'єктами певних видів кримінальних правопорушень, а тому до них можуть застосовуватися кримінальна відповідальність у різних формах її прояву, в тому числі і покарання. Представники другого підходу не вважають за можливе визнання колективних суб'єктів, якими виступають юридичні особи, в якості суб'єктів кримінально протиправних діянь, а тому до них не може застосовуватися кримінальна відповідальність. Третій підхід можна визнати компромісним і він полягає у тому, що юридичні особи не можуть бути визнані суб'єктами кримінальних правопорушень, принаймні без внесення принципових змін до загальних засад кримінального права, але до них можуть застосовуватися примусові та заохочувальні кримінально-правові заходи, за аналогією з тими, які застосовуються до осіб, у яких відсутні всі ознаки суб'єкта правопорушення (фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності). Уявляється, що саме третій підхід і знайшов своє нормативне оформлення в діючому кримінальному законі України.

Порівняльно-правовий аналіз положень кримінальних законів окремих європейських країн дає підстави для наступних висновків узагальнюючого характеру. По-перше, в більшості країн Європи юридичні особи не визнаються суб'єктами злочину, що виключає необхідність доведення вини для притягнення такого колективного суб'єкта до кримінальної відповідальності. А в тих випадках коли вони визнаються, вони можуть мати як самостійний характер від фізичної особи, так і залежати від притягнення до відповідальності фізичної особи. По-друге, кримінальна відповідальність юридичних осіб настає не за всі, а тільки за чітко визначені злочини, до яких, як правило, відносяться злочини корупційного характеру, екологічні, проти правосуддя, миру та безпеки людства, господарські правопорушення, діяння, пов'язані з відмиванням (легалізацією) коштів, отриманих злочинних шляхом. По-третє, кримінальна відповідальність юридичних осіб має субсидіарний характер, тобто вона застосовується в якості додаткової до кримінальної відповідальності фізичної особи, яка визнається винною у вчиненні певного виду злочину за умови, що така особа діє від імені юридичної особи або в її інтересах. По-четверте, в європейських країнах склалось два самостійні підходи стосовно форм відповідальності юридичних осіб у кримінальному праві, але обидва підходи базуються на єдиному положенні наступного

змісту: кримінальна відповідальність юридичних осіб вимагає формування самостійної і відмінної від загальної системи кримінально-правових заходів. Що стосується підходів до форм відповідальності, то в деяких країнах (Франція, Бельгія та інші) заходи, що застосовуються до юридичних осіб, традиційно іменуються покараннями, в той час як в інших (Іспанія, Федеративна республіка Німеччини та інші) вони характеризуються як самостійний вид кримінально-правових заходів. Принципова відмінність полягає в тому, що покарання характеризується ознаками кари та його застосування тягне за собою виникнення судимості, в той час як кримінально-правові заходи мають разовий характер, не містять ознак кари і стану судимості не породжують. По-п'яте, не залежно від відношення до заходів впливу на юридичних осіб, вони обов'язково мають майновий (матеріальний) характер, який, в більшості випадків, виражається у застосуванні штрафів (такі штрафи мають кратний характер і в десятки разів перевищують штрафи, що застосовуються до фізичних осіб) та конфіскації, як незаконно отриманого, так і власного майна юридичної особи.

Таким чином, в сучасному кримінальному законі України заходи щодо юридичних осіб представляють собою окремий вид некаральних кримінально-правових заходів, які застосовуються до юридичних осіб, дотичних до вчинення кримінальних правопорушень, в першу чергу корупційних та пов'язаних з корупцією, з метою створення умов для ефективної протидії корупції як соціально-правовому явищу, що підлягають застосуванню незалежно від наслідків притягнення суб'єктів кримінального правопорушення до кримінальної відповідальності.

Крім кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб, які застосовуються в примусовому порядку з метою протидії корупції і які позбавлені ознак кари, тобто не можуть розглядатися в якості форм реалізації кримінальної відповідальності, окремої уваги потребує спеціальна конфіскація.

Аналіз чинного кримінального закону дозволяє зробити висновок про те, що конфіскація, як правовий наслідок вчинення кримінально протиправного діянням має розлоге застосування як в контексті карального, так і некарального впливу. Так, в кримінальному законі України термін конфіскація застосовується для позначення: по-перше, особливого додаткового виду покарання (ст. 59 КК України), який визначається як конфіскація майна і полягає в примусовому та безоплатному вилученні у власність держави майна, яке є власністю засудженого; по-друге, іншого

кримінально-правового заходу, тобто безпосередньо спеціальна конфіскація (ст. 96-1 КК України), який має ту саму правову природу, що полягає в примусовому та безоплатному вилученні майна особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння; по-третє, конфіскації майна (ст. 96-8 КК України), яким позначається захід з аналогічною всім вказаним конфіскаціям природою, що застосовується до юридичної особи, дотичної до вчинення визначених законом кримінально протиправних діянь, включно з корупційними.

Порівняльний аналіз застосування конфіскації в кримінальному законодавстві європейських країн дозволяє виділити декілька підходів, кожний з яких характеризується своїми особливостями. Перший підхід – держави в якості покарання визнають загальну конфіскацію, тобто примусове безоплатне обернення у користь держави належного засудженому на праві власності майна, яке жодним чином не пов'язане зі вчиненням злочином (Болгарія, Латвійська Республіка). Ці держави відносять конфіскацію майна до покарань, що застосовуються лише як додаткове. У санкціях статей встановлюється або як обов'язкове, або як факультативне додаткове покарання. Другий підхід зводиться тільки до визнання в якості правового наслідку вчинення злочину лише спеціальну конфіскацію, під якою розуміється примусове безоплатне вилучення у власність держави предметів, пов'язаних зі злочином (Бельгія, Нідерланди). Третій підхід – це виключення конфіскації майна із системи покарань, надання їй особливого правового статусу з обмеженням її застосування лише майном і предметами, пов'язаними зі злочином, тобто визнання лише спеціальної конфіскації, але не як виду покарання, а як іншого кримінально-правового заходу. Цей шлях обрали законодавці таких країн як Литва, Естонія, Молдова. Четвертий підхід – відмова від такого інституту кримінального права як конфіскація майна взагалі. Так, законодавець Республіки Грузії визнав конфіскацію майна антиконституційною нормою і виключив її з положень кримінального кодексу.

Загалом спеціальна конфіскація серед всіх конфіскаційних примусових кримінально-правових заходів виділяється тим, що вона представляє собою окремий вид правового наслідку вчинення кримінально-протиправного діяння, що застосовується щодо майна, пов'язаного із вчиненням такого діяння та яке підлягає примусовому те безоплатному вилученні за рішенням суду.

Аналіз двох кримінально-правових заходів, які позбавлені ознак кари, дає підстави зробити висновок про властивості зовнішніх форм некарального кримінально-правового впливу в контексті наявного очевидного зв'язку з каральними кримінально-правовими заходами. До загальних ознак всіх (як каральних, так і некаральних) кримінально-правових заходів відносяться наступні ознаки: по-перше, за своєю природою вони є актами державного примусу (саме тому вони визначаються як примусові кримінально-правові заходи), тобто мають публічно-правову природу; по-друге, спрямовані на обмеження в реалізації особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачених законом прав і свобод; по-третє, підставою їх застосування є вчинення кримінального правопорушення; по-четверте, особистий характер їхнього застосування; по-п'яте, їх перелік визначається виключно кримінальним законом; по-шосте, судовий порядок призначення.

Натомість, некаральні кримінально-правові заходи характеризуються наступними особливостями: по-перше, обмеження в реалізації прав і свобод при здійсненні некарального впливу орієнтоване на обмеження та можливе позбавлення не суттєво важливих прав і свобод які, на відміну від карального впливу, завжди пов'язані з вчиненням кримінально протиправного діяння; по-друге, підставою для їх застосування є не тільки вчинення кримінального правопорушення, але й інших (об'єктивно протиправних) діянь, передбачених кримінальним законом; по-третє, суб'єктами застосування некаральних кримінально-правових заходів виступають не тільки суб'єкти кримінального правопорушення, але й інші особи – як індивідуальні, так і колективні; по-четверте, судовий порядок не обмежується виключно винесенням обвинувального вироку.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна зробити наступні висновки теоретичного характеру. У протидії корупції важливу роль, поряд з каральними, відіграють некаральні кримінально-правові заходи, серед яких виділяються: заходи, що застосовуються до юридичних осіб, які є окремим видом зовнішньої форми некарального кримінально правового впливу на юридичних осіб, дотичних до вчинення кримінальних правопорушень, в тому числі і корупційного характеру, з метою створення умов для ефективної протидії корупції як соціально-правовому явищу; спеціальна конфіскація, яка є окремим видом примусового правового впливу на осіб, що вчинили кримінально протиправне діяння, шляхом примусового та безоплатного вилучення за рішенням суду майна, пов'язаного із

вчиненням такого діяння. Обом вказаним заходам притаманна некаральна кримінально правова природа, яка характеризується специфічними правами і свободами, що обмежуються, або яких позбавляють, що відрізняються від карального впливу своєю меншою соціальною значущістю; розширене коло як підстав для застосування у порівнянні з каральним впливом, так і суб'єктів застосування; розширений перелік підсумкових судових рішень, якими призначається застосування некаральних кримінально-правових заходів.

Список використаних джерел

1. Антикорупційна політика України: навчальний посібник для членів громадських рад / Е. Р. Рахімкулов, О. В. Климович, С. І. Панцир, М. В. Чугаєвський, Л. І. Лебедюк. Львів, 2011. 136 с.
2. Козаченко О.В. Архітектура кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 1(8). С. 22-40.
3. Kozachenko O., Sotula O., Biblenko V., Giulyakov K., Bereznikov O. The substrate of criminal-legal influence. *Cuestiones Políticas*. Vol. 39. № 68. 2021. P. 441-462.
4. Oleksandr V. Kozachenko, Olesia K. Vasyliaka, Larysa V. Chornozub, Olga M. Musychenko. Taxonomy of compulsory and incentive legal consequences (legal measures) of committing illegal acts. *Cuestiones Políticas*. Vol. 38. № 67. 2020. P. 151-168.

ПРОТИДІЯ ПРИТОНОУТРИМАННЮ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ЗАХОДАМИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

У статті на підставі виділення видових ознак об'єкта кримінально-правової охорони досліджується низка складів кримінальних правопорушень, що відносяться до діянь з різними родовими об'єктами і характеризуються загальними ознаками об'єктивної сторони – організація та інші дії з приміщенням з метою його використання в протиправних цілях (притонуотримання). Запропоновано авторське визначення притонуотримання, в якому виділені змістовні ознаки даного кримінально-протиправного діяння. На підставі проведеного аналізу складів кримінальних правопорушень, що відповідають ознакам притонуотримання та практики їх застосування судами півдня України, зроблено певні висновки теоретичного (вони можуть бути враховані в процесі кваліфікації та пеналізації) та прикладного (потребують подальшого дослідження з метою створення умов для ефективної протидії притонуотримання кримінально-правовими заходами) характеру, які оптимізують кримінально-правовий вплив на досліджений вид кримінально протиправної діяльності.

Ключові слова: притон, притонуотримання, наркопритон, притон розпусти, спеціальні кримінально-правові заходи протидії притонуотримання.

This article examines, based on the identification of the specific characteristics of the object of criminal law protection, several criminal offences relating to acts involving various generic objects and characterised by common features of the objective aspect – the organisation and other actions concerning premises used for unlawful purposes (running a den). The author proposes a definition of running a den that identifies the substantive characteristics of this criminal offence. Based on an analysis of the elements of criminal offences that correspond to the characteristics of running a den and the practice of their application by courts in southern Ukraine, certain conclusions of a theoretical nature (which may be taken into account in the process of classification and sentencing) and an applied nature (requiring further research with a view to creating conditions for effectively combating the running of dens through criminal law measures) have been drawn, which optimise the criminal law impact on the type of criminal activity under investigation.

Keywords: den, running a den, drug den, den of debauchery, special criminal law measures to combat the running of dens.

Вступ. Соціально-політичний напрямок розвитку України орієнтований на розбудову соціальної та правової держави (ст. 1 Конституції України), яка своїм функціонуванням забезпечує створення умов для розбудови громадянського суспільства. Останнє базується на визнанні основних прав і свобод людини і громадянина як пріоритетної соціальної цінності. В статті 30 Конституції України кожній особі державою гарантується право на захист її житла або іншого володіння від незаконного проникнення до них та будь-яких інших посягань. Відповідні правові гарантії знайшли втілення в нормативно-правових актах різної галузевої

належності, наприклад, відсутність меж заподіяння шкоди в умовах необхідної оборони у випадку незаконного проникнення в житло особи відповідно до положень кримінального права; додаткові гарантії недоторканості житла в кримінальному процесі при проведенні слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з проникненням в житло або інше володіння особи тощо. Однак, в деяких випадках правові гарантії, надані державою в частині забезпечення недоторканості житла, використовуються з протиправними цілями, створюючи суспільну небезпеку рівня кримінально протиправного посягання.

Основний зміст. Сучасний кримінальний закон України – це певний правовий конструкт, в якому містяться норми, що визначають, які суспільно небезпечні діяння визнаються кримінальними правопорушеннями (кримінально протиправними) та які правові наслідки застосовуються до осіб, які їх вчинили (кримінально-правові заходи). Особлива частина зазначеного закону містить значну кількість видових об'єктів, які виступають підставою для систематизації складів кримінальних правопорушень, що віднесені законодавцем до різних розділів Особливої частини кримінального закону, тобто таких, що мають ознаки різних родових об'єктів. Нормативно визначеним прикладом такої ситуації є перелік корупційних кримінальних правопорушень, встановлений в абз. 2 примітки до ст. 45 КК України. Іншим прикладом, який не отримав нормативного закріплення, є група складів кримінальних правопорушень, що характеризуються загальними ознаками притонування.

У чинному Кримінальному кодексі України (далі по тексті – КК України) закріплено три самостійних склади кримінальних правопорушень, в яких передбачається застосування кримінально-правових заходів за суспільно небезпечні діяння, вчинені у зв'язку зі створенням та функціонуванням притону: ст. 302 КК України «Створення або утримання місць розпусти і звідництва», ст. 317 КК України «Організація та утримання місць для незаконного вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 322 КК України «Незаконна організація або утримання місць для вживання одурманюючих засобів». При цьому перше з указаних кримінальних правопорушень вчиняється в умовах існування так званих «притонів розпусти» та відноситься до кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності (Розділ XII Особливої частини КК України), а два останніх, що вчиняються в умовах так званого

«наркопритону» – до діянь, які посягають на відносини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (Розділ XIII Особливої частини КК України).

Суспільна небезпечність притонуотримання полягає в тому, що такі місця стають осередком вчинення значної кількості суспільно небезпечних діянь, перш за все кримінальних правопорушень пов'язаних з незаконним обігом предметів наркотизму, проти життя і здоров'я особи, проти власності тощо, а також схиляння неповнолітніх до вживання предметів наркотизму, залучення їх у вчинення антигромадських дій загалом і кримінальних правопорушень зокрема, приховування кримінально протиправних діянь і слідів протиправної діяльності, насильницькі дії сексуального характеру, зараження венеричними хворобами або ВІЛ-інфекцією і т.п.

Притон – це завжди детермінант девіантної поведінки і, що найнебезпечніше, його деліктної форми, місце, яке виступає осередком вчинення значної кількості різноманітних за своєю правовою природою кримінальних, адміністративних та інших деліктів. Очевидна протиправність притонуотримання, його кричущий антисоціальний характер супроводжуються тим, що традиційні правові засади забезпечення недоторканості житла, яке гарантується всім і кожному члену українського суспільства, використовуються з явно протиправною метою, одночасно ускладнюючи можливості щодо виявлення та припинення незаконної діяльності.

Слід наголосити, що до проблеми протидії кримінально-правовими заходами притонуотриманню в кримінально-правовій науці в тій або іншій формі зверталися наступні вітчизняні дослідники: Ю.В. Баулін, П.Д. Біленчук, В.І. Борисов, В.О. Глушков, Н.А. Гуторова, Л.В.Дорош, О.В. Козаченко, Н.А. Мирошніченко, А.А. Музика, О.І. Перепелиця, І.Г. Поплавський, Є.Л. Стрельцов, В.О. Туляков, Е.В. Фесенко, М.С. Хруппа та багато інших. Однак, зазначені та інші науковці здебільшого зосереджувалися на дослідженні складів кримінальних правопорушень з ознаками притонуотримання в контексті дослідження діянь в межах окремого родового об'єкту, не приділяючи належної уваги комплексному аналізу притонуотримання як окремого антисоціального та протиправного явища. Крім того, зазначені та інші дослідники основну увагу приділяли аналізу ознак відповідних складів кримінальних правопорушень без комплексного дослідження системи кримінально-правових заходів, що

підлягають застосуванню до осіб, які вчинили діяння з ознаками притонуотримання.

Етимологічний аналіз походження терміна «притон» сходить до таких слів як гавань, пристань тощо, що вказують місця, які пристосовані людським задумом для їх більш ефективного використання. На підставі аналізу кримінологічного та кримінально-правового змісту поняття «притон» можна зробити загальний висновок, що під притоном, в кримінально-правовому значенні, слід розуміти місце вчинення умисних кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним вживанням, виробництвом або виготовленням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, з вживанням одурманюючих засобів (наркопритон) або аморальною поведінкою (притон розпусти), що представляє собою певне приміщення, яке систематично (неодноразово) використовується з протиправною метою на засадах конспірації, в результаті чого заподіюється шкода громадському порядку, суспільній моральності або здоров'ю населення.

Притонуотримання, як окремому виду складу кримінального правопорушення, притаманні наступні особливі ознаки. По-перше, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони притонуотримання виступають виключно суспільно небезпечні дії, тобто активна, свідома, цілеспрямована та протиправна поведінка особи, на що вказує не тільки осмислення форм протиправної поведінки, яка знайшла закріплення у відповідних статтях кримінального закону, але й законодавчі конструкції, які використовуються при визначенні кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, передбачених в статтях 302 та 317 КК України, що починаються з чіткої вказівки на «ті самі дії», які зазначені в основних складах вказаних кримінальних правопорушень.

По-друге, факультативною ознакою об'єктивної сторони притонуотримання, яка для цих складів є обов'язковою, слід визнати місце вчинення кримінального правопорушення. Відповідно до положень кримінально-правової доктрини, які визначають ознаки складу кримінального правопорушення як певного нормативно визначеного конструкту, місце вчинення кримінального правопорушення – це певна територія або простір, де було розпочато, продовжено або закінчено суспільно небезпечне діяння і настали суспільно небезпечні наслідки [1, с. 47]. Слід наголосити, що кримінально правове значення має лише те місце, яке вказане в диспозиції кримінально-правової норми. Місце вчинення

кримінального правопорушення, при конструюванні ознак об'єктивної сторони складу, законодавцем використовується в якості основної (конструктивної) або кваліфікуючої ознаки. В притонуванні місце вчинення діяння виступає в якості конструктивної ознаки, встановлення якої в конкретному суспільно небезпечному діянні є обов'язковою умовою для його кваліфікації як кримінального правопорушення. Кримінально-правова практика визнає місцем вчинення притонування тільки певне приміщення, яке обладнане або пристосоване під наркопритон або притон розпусти. В першу чергу до таких приміщень відноситься житло або інше володіння особи. Насамперед, зазначимо, що поняття «житло», «інше володіння особи» не мають своєї легальної дефініції в кримінальному законі України, їх зміст визначається лише в теорії кримінального права та у правозастосовній практиці. Традиційно поняття «житло», «інше володіння особи» по-різному визначаються вченими-криміналістами. Зокрема, під житлом окремі науковці пропонують розуміти «...призначене для постійного проживання людини приміщення (або вказаного призначення будинок), в якому відокремлено протікає її особисте життя» [2, с. 69]. Запропоноване визначення навряд чи можна визнати вдалим, оскільки воно, крім прямої вказівки на форми житла (приміщення для проживання або будинок), містить таку характеристику як «місце протікання особистого життя», що не може бути юридично однозначно чітко визначеною. Інший підхід запропоновано дослідником Г. Ю. Руновим, який зазначає, що житло, це «...житловий будинок із усіма житловими та нежитловими приміщеннями, що утворюють із таким будинком нерозривне ціле або мають із ним одну (або більше) капітальну стіну, ізольоване приміщення у житловому будинку, а також інші приміщення, призначені для задоволення тимчасової потреби людини у житлі, для постійного або тимчасового проживання в них незалежно від придатності до проживання та від належності до житлового фонду України» [3, с. 71]. Таке визначення уявляється більш поміркованим і системним, оскільки воно охоплює як спеціально-технічні характеристики приміщень (цілі призначення приміщень, наявність капітальних стін тощо), поряд з якими використовуються соціально-побутові властивості останнього (задоволення потреб людини; залежність/незалежність від придатності до проживання) та юридичні ознаки (віднесення/невіднесення діючим законодавством до житлового фонду України). В кримінально-правовій доктрині отримало поширення наступне визначення житла, яке було сформульоване авторами

підручника з кримінального права, які є представниками київської школи права: «Житло – це житловий будинок, квартира, будь-які будівля, приміщення, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них. Житлом мають визнаватись залізничні вагони, причеми до транспортних засобів, каюти на річкових чи морських суднах, призначені для проживання в них протягом певного часу людей. При цьому немає значення, чи є зазначені приміщення власністю особи, чи знаходяться у її володінні або користуванні» [4, с. 454]. Запропоноване визначення має суттєвий недолік, оскільки воно містить достатньо широке трактування форм житла шляхом віднесення до останнього вагонів, причепів до транспортних засобів, каюти суден тощо. При такому підході автори підручника висловлюють позицію стосовно житла, недоторканність якого гарантується державою, натомість житло як ознака притулку повинно аналізуватися з інших правових позицій.

Висвітлені вище підходи частково знайшли нормативне закріплення в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України. Так в ч.2 ст. 233 КК України, яка передбачає визначення гласних слідчих розшукових дій, які пов'язані з проникненням в житло або інше володіння особи, зазначено, що під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Одночасно законодавець визначає, що не можуть вважатися житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Вважаємо, що нормативне визначення в кримінальному процесуальному законодавстві житла потребує подальшого додаткового опрацювання кримінально-правовою доктриною з метою правильного встановлення ознак місця вчинення кримінального правопорушення в процесі їхньої кваліфікації.

По-третє, суб'єктами вчинення притонуотримання виступають власники або особи, які користуються приміщеннями на законних підставах. Відсутність законних підстав для користування відповідним приміщенням – права власності на нього, договір оренди тощо, виключає можливість кваліфікації діяння за ознаками притонуотримання. У тих випадках, коли ознаки об'єктивної сторони складу притонуотримання наявні в діяннях інших осіб, які користуються житлом без належного оформлення такого права, тобто за відсутності законних підстав належним

чином юридично закріплених, виконавцями кримінального правопорушення притонуотримання слід визнавати законних власників або законних користувачів. За таких умов особи, які користувалися житлом без визначених законом підстав не підлягають кримінальній відповідальності за притонуотримання, якщо вони не є співвиконавцями притонуотримання, що виглядає не справедливим і таким, що суперечить загальним принципам кримінального права, зокрема принципу невідворотності кримінально-правового впливу. Вказане орієнтує на необхідність переосмислення положень досліджуваних статей з метою приведення їх у відповідність до загальних засад як соціальної справедливості, так і кримінального права.

По-четверте, притон пристосовується для надання відповідних послуг іншим особам, тобто тим, хто не є членом сім'ї власника або законного користувача приміщення. Відповідно, якщо члени сім'ї або близькі родичі або інші особи, які постійно або тимчасово проживають в певному приміщенні, використовують останнє в якості наркопритону або притону розпусти, вони несуть відповідальність за іншими статтями кримінального закону, а у разі їх відсутності, не підлягають кримінальній відповідальності взагалі, що з врахуванням вище зазначених аргументів не можна визнати справедливим і таким, що відповідає духу кримінального права.

По-п'яте, притон використовується з кримінально протиправною метою систематично (три та більше рази). Разове використання приміщення з передбаченою законом кримінально протиправною або аморальною метою не створює підстав для відповідальності за притонуотримання. Ознака систематичності, яка відноситься до об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, штучно ускладнює як процес кваліфікації притонуотримання, так і доказування факту його вчинення, що вимагає спрямування наукового пошуку на більш оптимальне визначання вказаної ознаки в кримінальному законі.

По-шосте, кримінально протиправні діяння притонуотримувача заподіюють шкоду певним соціальним цінностям: спокійним умовам життя людей у різних сферах соціального буття – громадський порядок; етичним нормам, правилам поведінки, які склалися в суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей – суспільна моральність; певному стану суспільства, який характеризується нормальним існуванням та функціонуванням опосередковано через здоров'я кожного з членів такого суспільства – здоров'я населення [5, с. 356-360]. На наш погляд, притонуотримання характеризується ознаками спільного видового об'єкту,

який знаходиться у сфері суспільної моральності, що вимагає об'єднання всіх досліджуваних складів в межах ознак саме цього родового об'єкту.

Навіть поверхневий аналіз об'єктивних та суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з притонуотриманням, дає підстави для висновку про доцільність їхнього об'єднання в одну статтю кримінального закону з такою робочою назвою як «Створення та утримання притону». Цю статтю доцільно розмістити в розділі XII Особливої частини КК України, оскільки склади кримінальних правопорушень, які містяться в ній, посягають на громадський порядок та суспільну моральність.

Окремого дослідження потребує система кримінально-правових заходів, які застосовуються до осіб, що вчиняють притонуотримання як в теоретичній, так і прикладній царинах.

З доктринальної точки зору значної уваги і додаткового осмислення вимагають наступні аспекти застосування кримінально-правових заходів, які доцільно розглядати в якості зовнішніх форм впливу на поведінку осіб, що вчинили кримінально протиправне діяння, які охоплюють своїм змістом способи (примус та заохочення) та прийом правового впливу з метою відновлення стану соціальної справедливості, порушеного вчиненням суспільно небезпечного діяння [6].

По-перше, санкції статей притонуотримання характеризуються значним спектром як видів, так і мір застосування такого кримінально-правового заходу як покарання. Репрезентативною в цьому аспекті є ст. 302 КК України, яка містить поруч з основним ще три кваліфікованих склади, при цьому основний склад утворюють конструктивні ознаки кримінального проступку, за вчинення якого передбачаються такі види покарання як штраф від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, пробаційний нагляд, обмеження волі, в той час як всі кваліфіковані склади є злочинами, а діяння, передбачені ч. 3 та 4 визнаються тяжким злочином. Широкий перелік заходів основних покарань за вчинення притонуотримання потребує більш глибокого наукового дослідження з урахуванням суспільної небезпечності цих діянь та застосування дискреційних засад призначення покарання судами. Також потребує окремого дослідження можливість і доцільність застосування додаткових покарань до осіб, які визнанні винними у вчиненні притонуотримання.

По-друге, окремої наукової оцінки потребує можливість і доцільність застосування некаральних кримінально-правових заходів, які можуть застосовуватися до осіб, що вчинили притонуотримання, а саме

застосування заходів щодо юридичних осіб, які є власниками житла або установ, що використовуються з протиправною ціллю та застосування спеціальної конфіскації у випадку, коли місце організації притону належить на праві власності фізичним особам.

По-третє, враховуючи важливість застосування заохочувального впливу в сучасних умовах ревізії сталих поглядів на кримінальне право як право примусу в інтересах держави, доцільно провести наукове осмислення ролі заохочувальних кримінально-правових заходів (звільнення від кримінальної відповідальності, покарання, відбування покарання) та можливості застосування засад відновлювального правосуддя у протидії притонуотриманню.

Додаткового наукового дослідження потребує і практика застосування кримінально-правових норм, спрямованих на протидію притонуотриманню як в частині особливостей кваліфікації, так і застосування кримінально-правових заходів (пеналізація) до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення досліджуваного виду. Слід відразу наголосити, що в цій частині наукового аналізу підґрунтям його проведення стали факти притонуотримання на півдні України, які були виявлені правоохоронними органами ще до початку пандемії коронавірусу та, відповідно, повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України. Застосування санітарних обмежень під час пандемії суттєво вплинуло як на можливість безперешкодного контактування осіб в процесі функціонування притонів, так і на оперативні можливості правоохоронних органів щодо виявлення та припинення діяльності притонів. У свою чергу воєнний стан, який був проголошений на території України 24 лютого 2022 року та загальна мобілізація, яка супроводжує його введення, створили об'єктивні перешкоди для організації та функціонування місць розпусти та наркопритонів.

Проведеним дослідженням підсумкових рішень, винесених судами Херсонської, Миколаївської та Одеської областей з 2015 по 2020 роки, встановлені наступні особливості як вчинення кримінальних правопорушень пов'язаних з притонуотриманням, так і застосування кримінально-правових заходів до осіб, які скоїли вказані діяння. По-перше, притонуотримання у всіх проаналізованих випадках виступає одним з одиничних ускладнених (триваючих) кримінальних правопорушень, які, поряд з тим що вчиняються протягом тривалого часу (місяці та навіть роки) ще виступають однією з складових такого виду множинності кримінальних

правопорушень як сукупність, що дозволяє зробити висновок про підвищену суспільну небезпеку притонуотримання як соціального фактору-детермінанта кримінально-протиправних діянь. По-друге, в більшості зареєстрованих випадків притонуотримання і кримінальні правопорушення, які утворюють з ним сукупність, вчиняються групою осіб, що так само є ознакою підвищеної суспільної небезпечності діяння відповідно до засад сучасної кримінально-правової політики України, яка визначає, що співучасть у будь-якій формі є більш небезпечною, ніж вчинення діяння одноособово. По-третє, вироки, які ухвалюються за організацію наркопритонів є суттєво більш суворими аніж за утримання притонів розпусти. По-четверте, жодний з досліджених вироків за вказані роки не містив застосування спеціальної конфіскації житла, яке використовувалось під притон, хоча ч. 1 ст. 96-1 КК України можливість застосування цього кримінально-правового заходу, якщо вчиняється злочинне притонуотримання. По-п'яте, додаткового дослідження потребує доцільність застосування кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб – власників приміщень використовуваних під притони, враховуючи той факт, що серед досліджених випадків організації притонів розпусти, юридична особа використовувалась для вчинення дій протиправного характеру.

Висновки. На підставі проведеного дослідження зроблено висновки теоретичного та практичного характеру, серед яких слід вказати на наступне. Під притоном, в кримінально-правовому значенні, слід розуміти місце вчинення умисних кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним вживанням, виробництвом або виготовленням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, з вживанням одурманюючих засобів (наркопритон) або аморальною поведінкою (притон розпусти), що представляє собою певне приміщення, яке систематично (неодноразово) використовується з кримінально протиправною метою на засадах конспірації, в результаті чого заподіюється шкода громадському порядку, суспільній моральності або здоров'ю населення. Факультативною ознакою об'єктивної сторони притонуотримання, встановлення якої є обов'язковим для належної кваліфікації законодавцем визначається місце вчинення кримінального правопорушення – притон. У чинному кримінальному законі передбачений широкий перелік заходів – основних покарань за вчинення притонуотримання, що потребує більш глибокого наукового дослідження з урахуванням суспільної небезпечності притонуотримання та застосування

дискреційних засад призначення покарання судами, в тому числі і можливості та доцільності призначення додаткових покарань. Окремим елементом кримінально-правового впливу виступають інші кримінально-правові заходи примусового (заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, спеціальна конфіскація) та заохочувального впливу, застосування яких не тільки забезпечує досягнення загальної цілі застосування кримінально-правових заходів – відновлення стану соціальної справедливості, порушеної вчиненням притонуотриманням, але одночасно є необхідною умовою для застосування справедливого – необхідного і достатнього впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Все вищезазначене вказує на актуальність подальшого наукового дослідження ролі кримінально-правових заходів у протидії притонуотриманню.

Список використаних джерел

1. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Кримінальне право України: Загальна частина: конспект лекцій – довідник. Миколаїв: Іліон, 2017. 298с.
2. Ільченко С. Визначення поняття житла. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 6. С. 64-72.
3. Рунов Г. Ю. До проблеми визначення поняття «житло» у кримінальному праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 12. С. 68-79.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України / [За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка]. К.: Дакор, 2008. 1023 с.
5. Козаченко О.В. Деякі питання реформування кримінального законодавства щодо злочинів проти здоров'я населення. *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*. Одеса, 2003. С.356-360.
6. Козаченко О.В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017, Вип. 1(8). С. 22-40.

Розділ II

НАУКОВИЙ ДОРОБОК МОЛОДИХ ПРАВОЗНАВЦІВ

УДК 343.211.2:81

Білогубова Наталія

ОЗНАКИ ТА ВЛАСТИВОСТІ СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

У статті проаналізовано визначальні ознаки кримінального закону, зокрема такі: особливий порядок його прийняття – Верховною Радою України або на всеукраїнському референдумі за визначеною процедурою; офіційність, що виражає авторитет держави, обов'язковість для всіх суб'єктів права, незалежно від статусу чи посади; вища юридична сила; виключність, оскільки лише він може визначати кримінальну протиправність і караність діянь; внутрішня структурованість. Також розглянуто властивості кримінального закону, тобто внутрішні, характерні якості, що визначають його здатність виконувати своє призначення. Зокрема, це юридична визначеність і передбачуваність, завдяки чому будь-яка особа може визначати наслідки своїх дій. Розглянуто вимоги до змісту та мови нормативного акта, які закріплені в Законі України «Про правотворчу діяльність» і спрямовані на забезпечення юридичної визначеності. Аналізуються такі властивості як стабільність (здатність змінюватися у виключних випадках, коли це викликано суттєвими суспільними потребами) та динамічність (здатність адекватно і виважено реагувати на нові виклики сучасності), які є взаємопов'язаними та діалектично обумовленими. Наголошується також на системності та узгодженості кримінального закону з міжнародними стандартами, що сприяє його ефективності в боротьбі з кримінальністю у світі. Встановлено, що закріплення на законодавчому рівні принципів правотворчої діяльності, юридичної сили та ієрархії, чітких вимог до змісту, мови, логіки побудови, порядку прийняття, правового моніторингу нормативно-правових актів, що містяться в новому Законі України «Про правотворчу діяльність», є дуже важливим в контексті відповідності вказаним властивостям сучасного кримінального закону.

Ключові слова: кримінальний закон, ознаки кримінального закону, властивості кримінального закону, виключність кримінального закону, вища юридична сила закону, структурованість, правова визначеність та передбачуваність, стабільність, динамічність, системність, Закон України «Про правотворчу діяльність».

This article analyses the defining characteristics of criminal law, in particular the following: the specific procedure for its adoption – by the Verkhovna Rada of Ukraine or by a nationwide referendum in accordance with a defined procedure; its official nature, which reflects the authority of the state; its binding force on all subjects of law, regardless of status or position; supreme legal force; exclusivity, since only it can determine the criminal unlawfulness and punishability of acts; internal structure. The properties of criminal law are also examined, namely its internal, characteristic qualities that determine its ability to fulfil its purpose. In particular, these are legal certainty and predictability, which enable any person to determine the consequences of their actions. The requirements regarding the content and language of a normative act, enshrined in the Law of Ukraine 'On Law-Making Activity' and aimed at ensuring legal certainty, are examined. Properties such as stability (the ability to change in exceptional cases necessitated by significant social needs) and dynamism (the ability to respond

adequately and judiciously to new contemporary challenges) are analysed; they are interrelated and dialectically determined. Emphasis is also placed on the systematic nature and consistency of criminal law with international standards, which contributes to its effectiveness in combating crime worldwide. It has been established that the enshrinement at the legislative level of the principles of law-making activity, legal force and hierarchy, clear requirements regarding content, language, logical structure, and the procedure for adoption, legal monitoring of normative legal acts contained in the new Law of Ukraine 'On Law-Making Activity' is of great importance in the context of compliance with the aforementioned characteristics of modern criminal law.

Key words: *criminal law, characteristics of criminal law, properties of criminal law, exclusivity of criminal law, supreme legal force of the law, structure, legal certainty and predictability, stability, dynamism, systematicity, Law of Ukraine "On Law-Making Activity".*

Вступ. Кримінальний закон посідає центральне місце у системі кримінального права України, виступаючи його першоджерелом та найвищою правовою формою закріплення норм, які регулюють питання притягнення осіб до відповідальності за кримінальні правопорушення та застосування до них інших кримінально-правових заходів. Його значення не обмежується лише встановленням переліку кримінальних правопорушень та санкцій за їх вчинення, адже він виконує глибоку соціальну і правову місію, спрямовану на забезпечення стабільності правопорядку, захисту особи, суспільства та держави. У межах правової системи цей закон є фундаментом, на якому будується вся кримінально-правова доктрина, адже саме через його положення втілюються у життя основоположні принципи законності, гуманізму, справедливості, рівності та невідворотності кримінально-правових наслідків. Тому надзвичайно важливо ґрунтовно дослідити поняття, ознаки та властивості даного нормативно-правового акта.

Зазначеним питанням, звичайно, приділялося немало уваги науковцями і практиками, оскільки неодноразово наголошувалося на тому, що сучасний кримінальний закон потребує суттєвого реформування. Більш того, була створена Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 року [1] Комісія з питань правової реформи, до якої входила робоча група з питань розвитку кримінального права в числі відомих українських науковців: Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка, П.П. Андрушка, В.М. Бурдіна, О.П. Гороха, Н.О. Гуторової, В.О. Навроцького, Ю.А. Пономаренка, Є.Л. Стрельцова, яким доручена підготовка нової кодифікації кримінального законодавства України, і які активно донедавна займалися даним питанням, розробивши проєкт Кримінального кодексу України, який можна назвати «модерним». Однак, віднедавна Указом №223/2026 від 5

березня 2026 року Президент України ліквідував робочу групу з питань розвитку кримінального права, що фактично зупинило шестирічну роботу над новим Кримінальним кодексом України. Проте, зроблена величезна робота крізь призму нової концепції сучасного кримінального закону актуалізує й надалі питання: яким властивостям повинен наділятися сучасний кримінальний закон, які його визначальні ознаки, що і є метою даної публікації.

Крім того, питання, які розглядаються в даній публікації, є важливими з точки зору того, що не так давно прийнятий Закон України «Про правотворчу діяльність» [2], який хоча і вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, однак вперше на нормативному рівні закріплює поняття «нормативно-правовий акт», «кодекс», визначає принципи правотворчої діяльності, встановлює єдині вимоги до оформлення актів, структури, мови законотворчості, запроваджує обов'язкове планування правотворчої діяльності для уникнення хаотичного прийняття законів або змін до них, запроваджує механізм правового моніторингу та його наслідки.

Оскільки кримінальний кодекс є особливим значущим нормативно-правовим актом, але до якого вносяться постійно зміни, дотримання положень вищевказаного Закону України сприятиме збереженню його властивостей, які розглянемо в даній роботі.

Основний зміст. У сучасній українській правовій системі кримінальний закон представлений Кримінальним кодексом України, який має статус спеціального нормативно-правового акта, прийнятого Верховною Радою України, що свідчить про його виключний характер і найвищу юридичну силу. Його прийняття є проявом суверенного права держави на визначення власної кримінально-правової політики, а наявність цього закону підтверджує існування стабільної правової системи, здатної захищати суспільні інтереси через справедливе правозастосування. Саме тому закон про кримінальну відповідальність розглядається не просто як нормативний акт, а як своєрідна конституція кримінального права, що визначає межі допустимої поведінки та встановлює правові наслідки її порушення [3, с. 31].

Визначаючи зміст цього закону, слід зазначити, що він має низку характерних ознак, які зумовлюють його особливе місце серед інших галузевих актів.

По-перше, положення закону про кримінальну відповідальність приймаються, змінюються або скасовується єдиним органом законодавчої влади України – Верховною Радою України відповідно до визначеної Конституцією України законотворчою процедурою. Крім парламенту, закон про кримінальну відповідальність може прийматися шляхом безпосереднього народного голосування (референдуму), за виключенням вирішення питань щодо амністії (ст. 74 Конституції України) [4, с. 9].

По-друге, визначальною рисою його є верховенство закону, яке означає, що кримінальний закон має найвищу юридичну силу порівняно з іншими нормативними актами, які регулюють питання кримінальної відповідальності. Усі інші правові акти повинні узгоджуватись із його положеннями, а в разі протиріччя саме кримінальний закон (крім Конституції України) має пріоритет [5, с. 93]. Ця ознака гарантує цілісність і стабільність кримінально-правової системи, адже унеможливорює дублювання чи суперечності між різними джерелами права.

У Законі України «Про правотворчу діяльність» в ст. 19 «Юридична сила та ієрархія нормативно-правових актів» в п. 3 ч. 2 вказано: «закони приймаються на основі Конституції України, чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, зазначені у пунктах 4-13 ч. 2 ст. 19, і є обов'язковими до виконання на території України» [2].

По-третє, лише кримінальний закон може визначати, які діяння є кримінальними правопорушеннями, та встановлювати покарання за їх вчинення та інші кримінально-правові наслідки (ч. 3 ст. 3 КК України) [6]. Це закріплюється в принципі, відповідно до якого жодна особа не може бути піддана кримінальному переслідуванню, якщо її діяння не було передбачене кримінальним законом як кримінальне правопорушення на момент його вчинення. Цей підхід відповідає міжнародним правовим стандартам, зокрема принципу «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» (немає злочину і покарання без закону) [7, с. 210]. Оскільки кримінальний закон є єдиним джерелом кримінального права, то й застосування даного закону за аналогією заборонено самим КК України (ч. 4 ст. 3) [6].

Завдяки вказаній ознаці забезпечується єдність підходів до кваліфікації діянь та гарантується, що жодна особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності інакше, ніж на підставі закону, прийнятого найвищим законодавчим органом держави. Така виключність є

основною легітимності усієї кримінальної юстиції, оскільки запобігає свавільному застосуванню норм права і зміцнює довіру громадян до державних інституцій.

Крім вказаних ознак, важливою характеристикою кримінального закону є структурованість закону про кримінальну відповідальність. Вона проявляється у його внутрішній структурі, яка складається із Загальної та Особливої частин. Загальна частина закріплює основні положення, що визначають принципи кримінального права, підстави кримінальної відповідальності, категорії кримінальних правопорушень, систему покарань, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, та інші загальні норми. Особлива частина містить перелік конкретних кримінальних правопорушень із зазначенням їх ознак та санкцій, що можуть бути застосовані до правопорушників. Такий поділ забезпечує логічну побудову закону, сприяє зрозумілості [8, с. 260] його застосування і створює цілісну систему регулювання кримінально-правових відносин.

Якщо ознаки – це те, за чим ми впізнаємо чи відрізняємо об'єкт дослідження (зовнішній вияв) (в нашому випадку це кодифікований законодавчий акт, який регулює особливі відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення), то властивості – це внутрішні, характерні якості, що визначає здатність об'єкта виконувати своє призначення. Розглянемо основні і найважливіші властивості кримінального закону.

Серед властивостей, що підкреслюють особливе його значення, слід назвати його юридичну визначеність (*lex certa*). Це фундаментальна властивість, оскільки з огляду на важливість цього закону для всіх громадян, він має бути сформульований таким чином, щоб будь-яка особа могла передбачити наслідки своїх дій. Тому з властивості юридичної визначеності випливає така його властивість як передбачуваність. Для цього в кримінальному законі має бути вживана точна термінологія, однозначні поняття, які не допускають широкого або довільного тлумачення, правильно побудовані синтаксичні конструкції – все те, що сприяє його зрозумілості [9]. В кримінальному законі також мають бути відсутні колізії як в самому кодексі, так і суперечності з нормами Конституції України чи міжнародними актами, ратифікованими Верховною Радою України.

У зв'язку з цим, слід підкреслити, що в ст. 34 Закону України «Про правотворчу діяльність» встановлено вимоги до змісту нормативно-правового акта, зокрема це насамперед вимоги до норм права:

однозначність розуміння норм права (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації); передбачуваність (прогнозованість) результатів їх реалізації; відповідність нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгодженості з нормативно-правовими актами рівної юридичної сили; уніфікованість вжитої в них термінології; спорідненість та логічна послідовність їх викладення (ч. 1). Крім того, вказується на обов'язковість уніфікації термінів та понять, що вживаються у нормативно-правовому акті, впродовж усього його тексту (без використання синонімів та словосполучень, що мають подібне лексичне значення) (ч.2) [2].

В окремій ст.35 визначені вимоги до мови та стилю нормативно-правового акта. Текст викладається виключно державною мовою, відповідно до стандартів української правничої термінології та українського правопису, з використанням офіційно-ділового стилю (ч. 1); терміни повинні бути короткими, лексично правильно сформульованими, однозначними, зрозумілими, з перевагою загальноновживаних та (або) спеціальній термінології державної мови; обмеженому використанню при формулюванні норм права підлягають: 1) запозичені іншомовні слова у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники; 2) терміни, що позначають вузькоспеціальні поняття, крім випадків використання їх у сферах правового регулювання, в яких вони є професійно необхідними (з обов'язковим їх визначенням); 3) застарілі терміни, крім випадків необхідності забезпечення історико-правової відповідності, з обов'язковим уточненням їх сучасного значення; 4) іменники та займенники, що акцентують на гендерних відмінностях осіб; 5) прислівникові та дієприслівникові звороти (ч. 3-4 ст. 35) [2]. Крім того, для забезпечення єдності термінології запроваджується Єдиний глосарій правових термінів.

Отже, тепер законодавче закріплення вказаних вимог до мови, стилю, логіки викладу будь-якого нормативно-правового акта має забезпечити відповідність такій властивості як правова визначеність, яка особливо актуальна для кримінального закону.

Ще одна властивість, на яку слід звернути увагу, це стабільність кримінального закону. Він повинен змінюватися лише тоді, коли це викликано суттєвими суспільними потребами, що дає можливість громадянам передбачати наслідки своїх дій і формує довіру до правової системи. Стабільність норм сприяє однаковому застосуванню закону на всій території України, а також гарантує правову визначеність і неприпустимість зворотної сили закону, який встановлює чи посилює відповідальність.

Важливим положенням, що закріплює цю ознаку, є ч. 6 ст. 3 КК України, відповідно до якої зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися виключно законами про внесення змін до цього Кодексу та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення [6]. Статтю 3 КК України доповнено вказаною ч. 6 лише в 2020 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін», що сприяло закріпленню стабільності кримінального закону.

Крім того, сподіваємося, що на подальшу стабільність кримінального закону вплине законодавче визначення принципів правотворчої діяльності, серед інших названо необхідність та обґрунтованість, наукове забезпечення та ресурсна забезпеченість (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про правотворчу діяльність») [2], які тепер обов'язково повинні враховуватися при впровадженні нових законів, якими вноситимуться зміни до КК України.

Ще одним, на наш погляд, ефективним механізмом забезпечення стабільності кримінального закону є запровадження правового моніторингу – обов'язкова контрольна діяльність, спрямована на відстеження, аналіз та оцінку реалізації прийнятих актів. В ч. 5 ст. 68 вказано, що аналіз має оцінювати ступінь впливу нормативно-правового акта на суспільні відносини у кількісних та якісних показниках. Щодо моніторингу кримінального закону, джерелами для оцінки його ефективності можуть бути статистичні показники (наприклад, кількість зареєстрованих проваджень – якщо за роки немає жодного рішення, це може вказувати на неефективність), судова практика (наприклад, чи часто переглядаються або скасовуються рішення через нечіткість формулювань статті), інші джерела (наприклад, щодо фактів корупції – чи занадто широке трактування не призводить до створення умов для зловживань правоохоронними і судовими органами). Наслідки такого моніторингу – це обґрунтована декриміналізація, внесення змін до окремих статей з метою покращення їх якості, спрямоване на довготривале подальше застосування.

Також важливою властивістю кримінального закону є його динамічність, яка виступає певною протиположністю вищевикладеній властивості. Динамічність проявляється у його здатності адаптуватися до нових викликів сучасності, таких як розвиток кіберзлочинності, міжнародного тероризму, воєнна злочинність, торгівля людьми чи інші

глобальні загрози [10, с. 54]. Ця властивість свідчить про життєздатність кримінального законодавства та його готовність реагувати на трансформації суспільства, однак, зберігаючи при цьому стабільність основних принципів. Стабільність і динамічність надалі залишаються взаємопов'язаними і діалектично обумовленими його властивостями кримінального закону. В одні періоди розвитку країни в її законодавстві превалює певна стабільність правового регулювання, в інші – динамічність [10, с.55]. В реаліях сьогодення ми якраз є свідками динамічності: поява в КК України багато нових діянь, що обумовлено необхідністю їх криміналізації в умовах війни – колабораційна діяльність (ст. 111-1), пособництво державі-агресору (ст. 111-2), незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2), порушення встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту (ст. 270-2) та ін.; поява нового виду покарань – позбавлення державної нагороди України; визначення кваліфікуючої ознаки для ряду кримінальних правопорушень – «в умовах воєнного стану»; внесення фундаментальних змін до багатьох статей.

Водночас наголосимо, що законодавчі відповіді на виклики сучасності, які постають у сфері боротьби з кримінальністю, в жодному випадку не можуть мати виключно політичної форми, а повинні бути виваженими, наповнюватися науковим змістом, відповідати іншим вже згадуваним принципам правотворчої діяльності, які на сьогодні законодавчо визначені. Саме таким чином вдасться зберегти баланс між такими властивостями кримінального закону як стабільність і динамізм.

Насамкінець назвемо ще одну властивість кримінального закону – це системність. Закон про кримінальну відповідальність не є ізольованим, його якість залежить від наявності процесуальних механізмів для ефективної реалізації матеріальних норм. Крім того, він має бути орієнтованим на узгодженість із міжнародними правовими стандартами, зокрема з положеннями Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Римського статуту та іншими міжнародними договорами. Це забезпечує гармонізацію українського кримінального законодавства зі світовим правовим простором, сприяє зміцненню авторитету України як держави. Кримінальний закон стає ефективним інструментом боротьби з кримінальністю у світі.

Висновки. Отже, закон про кримінальну відповідальність – це кодифікований нормативно-правовий акт, який приймається Верховною Радою України або на всеукраїнському референдумі, має найвищу юридичну силу у сфері кримінально-правового регулювання та виступає єдиним джерелом кримінального права. Кримінальний закон виражає волю держави, спрямовану на охорону правопорядку, прав і свобод людини, а також на підтримання стабільності суспільних відносин шляхом визначення чітких меж допустимої поведінки. Основними ознаками закону про кримінальну відповідальність є його особливий порядок прийняття; офіційність, що виражає авторитет держави, обов'язковість для всіх суб'єктів права, незалежно від статусу чи посади; вища юридична сила; виключність, оскільки лише він може визначати кримінальну протиправність і караність діянь; внутрішня структурованість.

Крім того, слід визначити властивості, яким має відповідати сучасний кримінальний закон – це внутрішні, характерні якості, що обумовлюють його здатність виконувати своє призначення: його юридична визначеність і передбачуваність, завдяки чому будь-яка особа може передбачати наслідки своїх дій; стабільність (здатність змінюватися у виключних випадках, коли це викликано суттєвими суспільними потребами) та динамічність (здатність адекватно і виважено реагувати на нові виклики сучасності), які є взаємопов'язаними та діалектично обумовленими його властивостями; системність і узгодженість з міжнародними стандартами.

Вказані ознаки та властивості гарантують справедливість притягнення до відповідальності та застосування інших кримінально-правових заходів до особи, яка порушила кримінальний закон, унеможливають свавільне тлумачення чи застосування норм кримінального права, забезпечують дотримання правопорядку в суспільстві в цілому.

Важливим в контексті укріплення його вказаних властивостей є встановлення на законодавчому рівні принципів правотворчої діяльності, юридичної сили та ієрархії, чітких вимог до змісту, мови, логіки побудови, порядку прийняття, правового моніторингу нормативно-правових актів, що містяться в Законі України «Про правотворчу діяльність».

Список використаних джерел

1. Указ Президента України №584/2019 від 7 серпня 2019 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (дата звернення: 18.04.2026).
2. Про правотворчу діяльність: Закон України № 3354-IX від 24 серпня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 18.04.2026).
3. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
4. Козаченко О. В., Мусиченко О. М. Кримінальне право України: Загальна частина: конспект лекцій-довідник. Миколаїв: Іліон, 2017. 298 с.
5. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, науково-педагогічних працівників юридичних факультетів закладів вищої освіти. Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 666 с.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.04.2026).
7. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник. Київ: ВАІТЕ, 2014. 944 с.
8. Мусиченко О. М. Щодо поняття зрозумілості кримінального закону. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 257–262.
9. Мусиченко О.М. Зрозумілість сучасного кримінального закону: монографія. Миколаїв : Іліон, 2021. 308 с.
10. Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 4 (83). С. 54-66.

ВІДМЕЖУВАННЯ ГОТУВАННЯ ВІД ЗАМАХУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти відмежування готування від замаху на вчинення кримінального правопорушення у кримінальному праві України. Висвітлено зміст незакінченого кримінального правопорушення та його основні форми – готування і замах – відповідно до положень Кримінального кодексу України. Проаналізовано ключові доктринальні підходи до визначення критеріїв їх відмежування з урахуванням ступеня реалізації умислу та характеру вчинених дій.

Особливу увагу приділено проблемам правозастосування, що виникають під час кваліфікації діянь на межі між готуванням і замахом, а також оцінчному характеру відповідних критеріїв. Розглянуто позиції представників кримінально-правової доктрини та узагальнено підходи, сформовані у судовій практиці, яка свідчить про складність вироблення єдиного підходу до кваліфікації таких діянь.

Ключові слова: *незакінчене кримінальне правопорушення, готування, замах, відмежування готування і замаху, судова практика.*

The article examines the theoretical and practical aspects of distinguishing between preparation and an attempt to commit a criminal offence in Ukrainian criminal law. The content of an incomplete criminal offence and its main forms – preparation and attempt – are outlined in accordance with the provisions of the Criminal Code of Ukraine. The key doctrinal approaches to determining the criteria for their differentiation are analysed, taking into account the degree of intent realisation and the nature of the acts committed.

Particular attention is paid to the problems of law enforcement arising in the qualification of acts at the boundary between preparation and attempt, as well as to the evaluative nature of the relevant criteria. The positions of representatives of criminal law doctrine are considered, and the approaches developed in judicial practice are generalised, demonstrating the difficulty of developing a unified approach to the qualification of such acts.

Keywords: *incomplete criminal offence, preparation, attempt, distinction between preparation and attempt, judicial practice.*

Вступ. У сучасних умовах розвитку кримінального права України особливого значення набуває питання правильної кваліфікації стадій вчинення кримінального правопорушення. Від точного розмежування окремих стадій залежить не лише обґрунтованість притягнення особи до кримінальної відповідальності, а й дотримання принципів законності, справедливості та індивідуалізації покарання. Особливої уваги потребує проблема відмежування готування до кримінального правопорушення від замаху на нього, оскільки на практиці ці поняття часто мають схожі зовнішні прояви, що зумовлює труднощі у їх правильній правовій оцінці.

Незакінчене кримінальне правопорушення у кримінальному праві розглядається як одна зі стадій його вчинення, за якої особа не доводить кримінально протиправний намір до кінця з незалежних від неї причин.

Його формами виступають готування та замах, що відрізняються ступенем реалізації умислу та змістом вчинених дій. Водночас визначення межі між ними ускладнюється оціночним характером критерію безпосередності, який неоднаково розуміється у кримінально-правовій доктрині та судовій практиці.

Складність відмежування готування від замаху зумовлена також різноманітністю складів кримінальних правопорушень, у межах яких грань переходу від підготовчих дій до безпосереднього виконання може бути як очевидною, так і досить розмитою. Це нерідко призводить до помилок у кваліфікації та неоднакового застосування норм кримінального закону.

Метою цієї статті є дослідження готування та замаху як форм незакінченого кримінального правопорушення, визначення критеріїв їх відмежування, а також аналіз проблем їх застосування у теорії та судовій практиці.

Основний зміст. У теорії кримінального права стадії вчинення кримінального правопорушення мають важливе значення для правильної кваліфікації діяння. Традиційно виділяють закінчене та незакінчене кримінальне правопорушення, що відображають різні етапи реалізації кримінально протиправного умислу. У межах цієї статті основна увага приділяється саме незакінченому кримінальному правопорушенню, яке характеризується тим, що особа не доводить свій намір до кінця з причин, що не залежали від її волі.

Відповідно до Кримінального кодексу України (далі по тексту КК України), незакінчене кримінальне правопорушення має дві форми: готування (ст. 14 КК України) та замах (ст. 15 КК України) [1]. Вони відрізняються ступенем реалізації умислу особи, а також характером вчинених дій, моментом їх припинення та ступенем суспільної небезпечності, що підкреслюється в науковій літературі, зокрема у працях Ю. В. Гродецького [2, с. 41]. Хоча закон досить чітко розмежовує ці форми, на практиці не завжди легко визначити, де закінчується готування і починається замах, оскільки це часто залежить від оцінки конкретних обставин вчиненого діяння.

З метою більш повного розуміння особливостей відмежування готування від замаху доцільно окремо проаналізувати зміст кожної з цих форм незакінченого кримінального правопорушення. Водночас слід зазначити, що кримінальне правопорушення відповідно до кримінального закону України поділяється на кримінальні проступки та злочини. У межах

цього дослідження основна увага зосереджується на злочинах, оскільки інститути готування та замаху найбільш чітко проявляються саме у цій категорії кримінальних правопорушень.

Відповідно до змісту ст. 14 КК України, готування охоплює різні види умисної діяльності, спрямованої на створення умов для вчинення кримінального правопорушення. Такі дії можуть набувати різних форм залежно від способу підготовки до майбутнього діяння [1].

У науковій літературі зазначається, що основними формами готування є: підшукування засобів або знарядь, їх пристосування, підшукування співучасників, змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для його вчинення [6, с. 131].

Зазначені форми відображають різні способи здійснення підготовчої діяльності. Зокрема, підшукування засобів або знарядь полягає у набутті предметів, які планується використати під час вчинення кримінального правопорушення, незалежно від способу їх отримання. Пристосування засобів чи знарядь, у свою чергу, передбачає зміну їх властивостей з метою надання їм придатності для реалізації кримінально протиправного наміру.

Підшукування співучасників виражається у залученні інших осіб до участі у вчиненні кримінального правопорушення, тоді як змова означає досягнення попередньої домовленості між двома або більше особами щодо спільного вчинення такого діяння. Усунення перешкод охоплює дії, спрямовані на ліквідацію обставин, які можуть ускладнити або зробити неможливим реалізацію кримінально протиправного наміру.

Водночас перелік форм готування не є вичерпним, що зумовлено можливістю існування інших підготовчих дій, спрямованих на створення умов для вчинення кримінального правопорушення. У науковій літературі підкреслюється, що всі ці дії мають допоміжний характер, оскільки вони не становлять безпосереднього виконання об'єктивної сторони правопорушення, а лише передують йому [6, с. 132].

Готування до кримінального правопорушення кваліфікується за ч.1 ст. 14 КК України у поєднанні з відповідною статтею Особливої частини КК України. Водночас закон обмежує кримінальну відповідальність за такі дії: відповідно до ч. 2 ст. 14 КК України, готування до кримінального проступку або до злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років чи інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності [1].

Відповідно до ст. 15 КК України, замах на кримінальне правопорушення має місце у випадку, коли особа з прямим умислом вчиняє діяння, безпосередньо спрямоване на його вчинення, однак не доводить його до кінця з причин, що не залежали від її волі [1].

Таким чином, на відміну від готування, при замаху особа вже переходить до виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення, проте бажаний результат не настає. Водночас замах відрізняється і від закінченого кримінального правопорушення, оскільки відсутній кінцевий суспільно небезпечний результат.

В кримінальному законі замах поділяється на види залежно від ступеня реалізації умислу. Зокрема, виокремлюють закінчений та незакінчений замах. Закінчений замах має місце тоді, коли особа виконала всі дії, які вважала необхідними для доведення правопорушення до кінця, однак результат не настав з незалежних від неї причин. Натомість незакінчений замах характеризується тим, що особа не встигла виконати всіх запланованих дій з тих самих причин [6, с. 134].

Замах на кримінальне правопорушення кваліфікується за відповідною частиною ст. 15 КК України (ч. 2 або ч. 3) у поєднанні зі статтею Особливої частини КК України.

Ключовим для правильної кваліфікації є встановлення межі між готуванням і замахом. Якщо дії особи обмежуються створенням умов для вчинення кримінального правопорушення, має місце готування. Натомість перехід до безпосереднього виконання об'єктивної сторони діяння свідчить про наявність замаху. Подібний підхід підтримується і в науковій літературі: як зазначає О.М. Литвинов, при готуванні особа ще не вчиняє дій, що входять до об'єктивної сторони складу злочину, тоді як замах характеризується початком її безпосереднього виконання та створенням реальної загрози заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони [4, с. 167].

Однак, у кримінально правовій науці питання визначення такої межі не є однозначним і викликає наукові дискусії.

Зокрема, І.В. Красницький та Л.С. Щутяк зазначають, що у теорії кримінального права сформувалося три основні підходи до вирішення цього питання: об'єктивний, суб'єктивний та об'єктивно-суб'єктивний [3, с. 112]. Кожен із них пропонує власні критерії визначення моменту переходу від підготовчих дій до безпосереднього виконання кримінального правопорушення.

Першим серед критеріїв автори виділяють об'єктивний підхід. Відповідно до нього, вирішальним є встановлення того, чи входять вчинені особою дії до об'єктивної сторони складу злочину. У разі замаху така об'єктивна сторона вже починає реалізовуватися, хоча і не доводиться до кінця, тоді як при готуванні вчинені дії взагалі не охоплюють її змісту та мають підготовчий характер [3, с. 112].

Разом з тим у науковій літературі пропонується і суб'єктивний критерій відмежування. Згідно з цим підходом, вирішальною ознакою є безпосередня спрямованість діяння на вчинення злочину. Водночас такий підхід піддається обґрунтованій критиці. Зокрема, А.В. Горностаєв наголошує, що як готування, так і замах характеризуються однаковими суб'єктивними ознаками, оскільки в обох випадках особа діє з прямим умислом і бажає настання суспільно небезпечних наслідків (цит. за: Красницький І. В., Щутяк Л. С. [3, с. 113]). У зв'язку з цим відмежування зазначених стадій лише за суб'єктивними ознаками є недостатнім.

Третім підходом є об'єктивно-суб'єктивний (змішаний) критерій, який передбачає комплексне врахування відповідних ознак. З об'єктивної сторони замах пов'язується з початком виконання об'єктивної сторони складу злочину, тоді як при готуванні відповідні дії не входять до її змісту. Водночас із суб'єктивної сторони при замаху воля особи спрямована на безпосереднє заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, тоді як при готуванні – лише на створення умов для досягнення злочинного результату [3, с. 114]. Разом з тим автори підкреслюють, що навіть застосування комплексного підходу не усуває повністю проблеми відмежування, оскільки вона має оціночний характер і залежить від конкретних обставин справи.

Таким чином, аналіз наведених підходів свідчить про відсутність універсального критерію відмежування готування від замаху. На нашу думку, найбільш обґрунтованим є об'єктивно-суб'єктивний підхід, оскільки він дозволяє врахувати як характер вчинених дій, так і спрямованість умислу особи. Водночас вирішальним критерієм доцільно вважати саме початок виконання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, оскільки він найбільш чітко відображає перехід від підготовчих дій до безпосереднього посягання на об'єкт кримінально-правової охорони.

Крім розглянутих теоретичних підходів до відмежування готування від замаху, у науковій літературі також аналізуються конкретні критерії, які

дозволяють відрізнити ці стадії на практиці. Зокрема, В. В. Сташис та В. Я. Тацій зазначають, що замах і готування відрізняються насамперед характером вчинених дій, а у злочинах з матеріальним складом – і ступенем наближеності до настання суспільно небезпечних наслідків. Так, при замаху діяння безпосередньо спрямоване на вчинення злочину та створює реальну загрозу заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Натомість при готуванні дії лише створюють умови для вчинення злочину і не здатні самотійно призвести до настання суспільно небезпечних наслідків. У зв'язку з цим замах, порівняно з готуванням, за однакових умов характеризується більш високим рівнем суспільної небезпечності та ступенем тяжкості [5, с. 198].

Це дозволяє зробити висновок, що оцінка ступеня суспільної небезпечності має важливе значення для правильної кваліфікації діяння. Саме цей критерій дає можливість відмежувати підготовчі дії від безпосереднього посягання на об'єкт кримінально-правової охорони та визначити стадію вчинення кримінального правопорушення.

Водночас зазначені теоретичні положення набувають особливого значення при їх застосуванні у правозастосовній діяльності. Практичні труднощі відмежування готування від замаху наочно проявляються у судовій практиці. Так, в ухвалі Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 02 грудня 2021 року у справі № 1-кс/308/5330/21 встановлено, що підозрюваний, діючи за попередньою змовою з іншими особами та маючи на меті незаконне заволодіння дизельним паливом, заздалегідь підготував необхідні інструменти й обладнання, після чого у нічний час прибув до місця пролягання нафтопродуктопроводу. Надалі він розкопав ґрунт у місці проходження трубопроводу та намагався просвердлити отвір для подальшого викачування пального, однак не довів свої дії до кінця з причин, що не залежали від його волі, оскільки вони були виявлені та припинені працівниками охорони.

Оцінюючи зазначені обставини, суд здійснив відмежування готування від замаху залежно від спрямованості вчинених дій на конкретний склад кримінального правопорушення. Так, щодо пошкодження нафтопродуктопроводу було встановлено, що особа вже перейшла до безпосереднього виконання об'єктивної сторони злочину, оскільки фактично розпочала дії, здатні порушити його нормальну роботу, у зв'язку з чим вони були кваліфіковані як замах (ч. 3 ст. 15, ч. 2 ст. 292 КК України). Водночас щодо заволодіння паливом ці самі дії були визнані лише

підготовчими, оскільки вони створювали умови для подальшого вчинення крадіжки, але не становили безпосереднього виконання її об'єктивної сторони, що зумовило їх кваліфікацію як готування (ч. 1 ст. 14, ч. 2 ст. 185 КК України) [7].

Таким чином, наведений приклад демонструє, що відмежування готування від замаху здійснюється не лише з урахуванням характеру вчинених дій, а й залежно від того, на який саме склад кримінального правопорушення вони безпосередньо спрямовані. Це підтверджує, що одна й та сама поведінка може отримувати різну кримінально-правову оцінку залежно від ступеня реалізації об'єктивної сторони конкретного злочину.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що готування та замах як форми незакінченого кримінального правопорушення відіграють важливу роль у правильній кваліфікації діяння та визначенні меж кримінальної відповідальності. Вони відрізняються між собою ступенем реалізації кримінально протиправного умислу, характером вчинених дій та рівнем суспільної небезпечності, що зумовлює необхідність їх чіткого відмежування.

Встановлено, що у кримінально-правовій науці відсутній єдиний підхід до визначення критеріїв такого відмежування. Найбільш поширеними є об'єктивний, суб'єктивний та об'єктивно-суб'єктивний підходи, кожен із яких має свої переваги та недоліки. Разом з тим аналіз їх змісту дозволяє дійти висновку, що жоден із них не може бути застосований ізольовано, оскільки процес відмежування має комплексний та оціночний характер.

На підставі проведеного аналізу обґрунтовано, що найбільш доцільним є застосування об'єктивно-суб'єктивного підходу, який передбачає одночасне врахування як характеру вчинених дій, так і спрямованості умислу особи. Водночас вирішальне значення доцільно надавати моменту початку виконання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, оскільки саме він найбільш чітко відображає перехід від підготовчих дій до безпосереднього посягання на об'єкт кримінально-правової охорони.

Аналіз судової практики підтверджує, що відмежування готування від замаху значною мірою залежить від конкретних обставин справи та спрямованості дій особи на певний склад кримінального правопорушення. Це зумовлює можливість різної кримінально-правової оцінки одних і тих

самих дій залежно від ступеня реалізації об'єктивної сторони відповідного злочину.

Таким чином, проблема відмежування готування від замаху залишається актуальною та потребує подальшого теоретичного осмислення і вдосконалення правозастосовної практики.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 15 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Гродецький Ю. Поняття стадій вчинення злочину. *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення* : Матеріали міжнар. науково-практ. круглого столу, м. Харків, 17 трав. 2019 р. / уклад.: Л. Демидова, К. Новікова, Н. Шульженко. Харків, 2019. С. 41–52.
3. Красницький І., Щутяк Л. Відповідальність за замах на злочин за кримінальним правом України : монографія. Львів, 2015. 224 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина / ред. О. Литвинова. Харків, 2020. 428 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина / ред.: В. Сташиса, В. Тація. 4-те вид. Харків, 2010. 456 с.
6. Кримінальне право України: Загальна частина : тексти лекцій: навч.-метод. посіб. / ред.: Н. Мирошніченко, Є. Стрельцова. Одеса, 2022. 165 с.
7. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 02.12.2021 у справі № 308/1407/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101613669> (дата звернення: 22.04.2026).

ФОРМИ ВИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТИ

У статті досліджуються форми вини у кримінальному праві України як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Розкрито зміст інтелектуального та вольового елементів вини, проаналізовано умисел і необережність, а також їх види. Особливу увагу приділено розмежуванню форм вини та проблемам їх застосування на практиці. Окремо розглянуто змішану форму вини як особливість поєднання різних психічних ставлень особи до діяння та його наслідків. Визначено значення форм вини для оцінки поведінки особи та застосування норм кримінального права.

Ключові слова: кримінальне право, вина, умисел, необережність, змішана форма вини.

The article examines the forms of guilt in the criminal law of Ukraine as a mandatory element of the subjective side of a criminal offense. The intellectual and volitional elements of guilt are analyzed, along with the concepts of intent and negligence and their types. Particular attention is paid to the differentiation of forms of guilt and the challenges of their application in practice. The study also considers the mixed form of guilt as a combination of different mental attitudes of a person toward the act and its consequences. The importance of forms of guilt for assessing behavior and applying criminal law norms is determined.

Keywords: guilt, forms of guilt, intent, negligence, mixed form of guilt.

Вступ. В умовах сучасного розвитку кримінального права України особливої актуальності набуває проблема правильного визначення форм вини як невід'ємної складової суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Від точності встановлення форми вини залежить обґрунтованість притягнення особи до кримінальної відповідальності та забезпечення індивідуалізації покарання та застосування інших, не пов'язаних з покаранням кримінально-правових заходів, включно із заохочувальними заходами. Помилки у її визначенні можуть призводити до неправильної оцінки діяння та порушення прав особи.

У кримінальному праві України форми вини традиційно поділяються на умисел і необережність, які відрізняються характером психічного ставлення особи до своєї поведінки та її наслідків. Кожна з них має специфічні ознаки, що проявляються у співвідношенні інтелектуального та вольового елементів. Водночас на практиці виникають труднощі їх розмежування, зокрема між видами умислу, а також між кримінально протиправною самовпевненістю та недбалістю.

Окрему складність становлять випадки поєднання різних форм вини в межах одного кримінального правопорушення, що зумовлює необхідність дослідження змішаної форми вини. Наявність різних наукових підходів до її розуміння свідчить про дискусійний характер цього питання та потребує його подальшого теоретичного осмислення.

Метою цієї роботи є дослідження форм вини у кримінальному праві України, з'ясування їх змісту та особливостей, а також визначення критеріїв їх розмежування.

Основний зміст. Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, відсутність якої виключає як наявність складу кримінального правопорушення, так і можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Важливість цього інституту підкреслюється тим, що законодавець приділяє їй особливу увагу, виокремлюючи Розділ V Кримінального кодексу України «Вина та її форми», у якому, зокрема у статті 23, визначається, що вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [1].

Значення вини у кримінальному праві України проявляється у кількох взаємопов'язаних аспектах. Насамперед, вина є необхідною умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності, оскільки лише винне вчинення кримінального правопорушення може бути підставою для застосування кримінально-правових заходів. Це положення узгоджується зі статтею 62 Конституції України, відповідно до якої особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [2]. Крім того, форма та зміст вини мають вирішальне значення для правильної кваліфікації діяння, адже дозволяють відмежувати різні склади кримінальних правопорушень. Водночас вина враховується і при призначенні покарання, оскільки ступінь вини впливає на індивідуалізацію відповідальності та визначення міри покарання.

З метою глибшого розкриття сутності вини необхідно проаналізувати її психологічний зміст, що включає інтелектуальний та вольовий елементи.

У наукових працях Р.В. Вереси інтелектуальний момент вини розглядається як складова психічного ставлення особи, пов'язана з процесами мислення та свідомості. Завдяки свідомості особа здатна усвідомлювати фактичні обставини ситуації, розуміти характер

вчинюваного діяння, його соціальне значення, а також передбачати можливі наслідки своєї поведінки. Водночас рівень такого усвідомлення може варіюватися – від повного і точного розуміння обставин до їх часткового або навіть помилкового сприйняття, що залежить від можливості особи сприймати та осмислювати відповідну інформацію в конкретній ситуації [3, с. 119].

Таким чином, інтелектуальний елемент вини полягає у здатності особи усвідомлювати фактичний характер вчинюваного діяння, його суспільну значущість та передбачати можливі наслідки своєї поведінки, що забезпечує формування свідомого ставлення до власних дій чи бездіяльності.

Професор Р.В. Вереша з приводу вольового моменту вини зазначає, що він є практичною стороною свідомості, яка проявляється у регулюванні поведінки особи. Зокрема, цей елемент виражається в усвідомленому спрямуванні зусиль на досягнення певної мети, здатності контролювати власні дії, підпорядковувати їх соціальним нормам і долати труднощі. У кримінальному праві він проявляється у ставленні особи до наслідків вчинюваного діяння, яке може виражатися у бажанні їх настання, свідомому допущенні або розрахунку на їх відвернення. Водночас вольове ставлення охоплює не лише наслідки, а й саме діяння, а також передбачає оцінку можливості особи проявити необхідні вольові зусилля [3, с. 119].

Отже, вольовий елемент вини відображає внутрішнє ставлення особи до своєї поведінки та її наслідків, що проявляється у спрямованості дій – бажанні, свідомому допущенні або запобіганні настанню певних результатів, і характеризує здатність особи контролювати свою поведінку та приймати свідомі рішення.

Співвідношення інтелектуального та вольового елементів вини є визначальним для встановлення її форми та змісту. Ці елементи не існують ізольовано, а перебувають у тісному взаємозв'язку, взаємно доповнюючи один одного у процесі формування психічного ставлення особи до вчинюваного діяння. Інтелектуальний елемент забезпечує усвідомлення фактичних обставин і передбачення можливих наслідків, тоді як вольовий – відображає спрямованість поведінки особи щодо цих наслідків.

Саме характер поєднання зазначених елементів дає змогу визначити форму вини та відмежувати її різновиди. Таким чином, повне й об'єктивне встановлення інтелектуального та вольового елементів є необхідною

умовою правильної кваліфікації кримінального правопорушення та справедливого призначення покарання.

У Кримінальному кодексі України однією з форм вини є умисел, при цьому законодавець не формулює його окремої дефініції, а розкриває зміст через сукупність ознак і поділ на види – прямий і непрямий (евентуальний), що закріплено у частині 1 статті 24 Кримінального кодексу України [1].

Відповідно до частини 2 статті 24 Кримінального кодексу України, прямий умисел має місце у випадку, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачає її наслідки та бажає їх настання [1]. У цьому випадку інтелектуальний елемент проявляється в усвідомленні характеру діяння та передбаченні його наслідків, тоді як вольовий елемент виражається у бажанні їх настання. Саме наявність такого бажання є визначальною ознакою прямого умислу.

Прикладом прямого умислу є вирок суду у справі № 551/422/25, що належить до категорії кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, зокрема умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини.

Судом встановлено, що обвинувачена, достеменно знаючи про свою вагітність та маючи реальну можливість звернутися за медичною допомогою, свідомо цього не зробила та народила дитину самотійно. Одразу після народження, діючи з умислом на позбавлення життя новонародженої дитини, вона умисно обмежила доступ повітря, накривши дитину мокрим одягом, що спричинило механічну асфіксію та смерть [4].

З наведених обставин убачається, що в діях обвинуваченої наявні всі ознаки прямого умислу. Зокрема, інтелектуальний елемент проявляється в тому, що вона усвідомлювала суспільно небезпечний характер своїх дій та передбачала їх наслідки у вигляді смерті новонародженої дитини. Вольовий елемент виражається у бажанні настання такого результату, що підтверджується цілеспрямованими діями, спрямованими на обмеження доступу повітря.

Крім того, характер поведінки обвинуваченої свідчить про усвідомлену спрямованість її дій на досягнення конкретного результату, а саме позбавлення життя новонародженої дитини. Таким чином, поєднання усвідомлення, передбачення та бажання настання наслідків дає підстави кваліфікувати її дії як вчинені з прямим умислом.

Поряд із прямим умислом у кримінальному праві України виокремлюється також непрямий умисел, який має свої особливості та

відрізняється характером вольового ставлення особи до наслідків вчинюваного діяння.

Відповідно до частини 3 статті 24 Кримінального кодексу України, непрямий умисел має місце у випадку, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачає можливість настання її наслідків, однак не бажає, але свідомо припускає їх настання [1].

При непрямому умислі особа усвідомлює фактичні обставини свого діяння та передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків, однак не прагне їх досягнення і сприймає лише як можливий результат. При цьому її вольове ставлення характеризується відсутністю бажання настання таких наслідків, проте одночасним їх свідомим допущенням, що нерідко проявляється у байдужому ставленні до можливого результату.

У науковій літературі як приклад непрямого умислу наводиться така ситуація. Особа, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, систематично конфліктувала з членами своєї сім'ї та висловлювала погрози підпалити будинок. Під час чергової сварки, усвідомлюючи, що в приміщенні знаходяться люди, вона вилила бензин на підлогу поблизу джерела вогню, що спричинило займання та подальше поширення пожежі. Унаслідок цього двоє осіб загинули від отриманих опіків.

Суд першої інстанції розцінив такі дії як підпал, що спричинив тяжкі наслідки, виходячи з відсутності прямого наміру на позбавлення життя. Однак вища судова інстанція дійшла висновку, що відсутність бажання настання смерті не виключає умисної форми вини. Було встановлено, що особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачала можливість загибелі потерпілих, проте не бажала цього, але свідомо допускала такі наслідки, проявляючи байдуже ставлення до їх настання [5, с. 158-159].

Таким чином, у наведеному прикладі інтелектуальний елемент проявляється у передбаченні можливості настання смерті, тоді як вольовий – у свідомому допущенні таких наслідків, що свідчить про вчинення діяння з непрямым умислом.

Важливим є розмежування прямого та непрямого умислу, яке ґрунтується насамперед на характері вольового ставлення особи до наслідків. При прямому умислі особа бажає їх настання, тоді як при непрямому – не прагне цього, але свідомо допускає або байдуже ставиться до можливого результату. Саме ця відмінність має визначальне значення для правильної кваліфікації кримінального правопорушення.

Поряд із умислом законодавець виокремлює іншу форму вини – необережність, яка характеризується особливим психічним ставленням особи до вчинюваного діяння та його наслідків і, відповідно до частини 1 статті 25 Кримінального кодексу України, поділяється на кримінально протиправну самовпевненість та кримінально протиправну недбалість [1].

Першим видом необережності є кримінальна протиправна самовпевненість, яка визначена у частині 2 статті 25 Кримінального кодексу України як така, що має місце у випадку, коли особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), однак легковажно розраховує на їх відвернення [1].

Як зазначає Р.В. Вереша, кримінально протиправна самовпевненість характеризується тим, що особа, передбачаючи можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, легковажно розраховує на їх відвернення, спираючись на власні здібності або певні обставини, які, на її думку, здатні запобігти негативному результату. Водночас такий розрахунок є необґрунтованим і не має достатніх підстав, що й зумовлює настання суспільно небезпечних наслідків [6, с. 128].

На нашу думку, кримінально протиправна самовпевненість характеризується суперечливим психічним ставленням особи до наслідків: з одного боку, вона передбачає можливість їх настання, а з іншого – розраховує на їх відвернення. Така внутрішня невідповідність свідчить про недооцінку реальної небезпеки діяння та зумовлює помилковість поведінки особи.

Прикладом кримінально протиправної самовпевненості є вирок суду у справі № 496/5246/23. Судом встановлено, що обвинувачений під час словесного конфлікту із потерпілою, діючи на ґрунті неприязних відносин, наніс їй удар ногою в область живота. При цьому він передбачав можливість настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді тілесних ушкоджень, однак легковажно розраховував на їх відвернення. Унаслідок таких дій потерпіла втратила рівновагу, впала на землю та вдарилася об каміння, що призвело до отримання тілесних ушкоджень середньої тяжкості. Суд дійшов висновку, що дії обвинуваченого були вчинені з необережності у формі кримінально протиправної самовпевненості, оскільки він передбачав можливість настання шкідливих наслідків, але без достатніх підстав розраховував на їх відвернення [7].

З наведених обставин убачається, що поведінка обвинуваченого є типовим прикладом кримінально протиправної самовпевненості.

Усвідомлюючи можливість спричинення шкоди, він, однак, недооцінив небезпечність своїх дій та безпідставно розраховував, що негативні наслідки не настануть. Саме така помилкова оцінка ситуації та переоцінка власного контролю над нею призвели до заподіяння тілесних ушкоджень потерпілій.

Другим видом необережності є кримінальна протиправна недбалість, яка визначена у частині 3 статті 25 Кримінального кодексу України як така, що має місце у випадку, коли особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна і могла їх передбачити [7].

На нашу думку, кримінально протиправна недбалість характеризується насамперед недостатнім рівнем уважності та обачності особи у конкретній ситуації. Особа фактично не замислюється над можливими наслідками своєї поведінки, не оцінює її потенційну небезпечність і не надає належного значення вимогам безпеки. Водночас така поведінка не є випадковою, оскільки за наявних обставин особа повинна була проявити необхідну обачність і могла передбачити негативні наслідки своїх дій. Саме ігнорування цих вимог свідчить про недбале ставлення до своїх обов'язків, що зрештою призводить до настання суспільно небезпечних наслідків.

Наведене узгоджується з позицією, висловленою у науковій літературі, відповідно до якої кримінально протиправна недбалість є особливою формою вини, за якої особа не усвідомлює суспільної небезпечності своєї поведінки та не передбачає можливості настання її наслідків, хоча за конкретних обставин повинна була і могла їх передбачити. Відповідальність у таких випадках зумовлюється саме наявністю обов'язку і реальної можливості передбачення наслідків. Водночас цей вид вини відрізняється тим, що особа взагалі не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, що є його ключовою відмінністю від інших форм вини [8, с. 112].

Прикладом кримінально протиправної недбалості є вирок суду у справі № 285/540/21. Судом встановлено, що обвинувачений, будучи власником собаки породи американський стафордшир-тер'єр, не забезпечив належні умови її утримання, зокрема не утримував тварину на прив'язі та не вжив заходів для унеможливлення її виходу за межі подвір'я. Крім того, він не попередив оточуючих про наявність небезпечної тварини, що є обов'язком власника відповідно до правил утримання домашніх тварин. Унаслідок цього собака вибігла за межі двору та напала на потерпілу,

спричинивши їй тілесні ушкодження середньої тяжкості. При цьому обвинувачений не передбачав можливості настання таких наслідків, хоча за конкретних обставин повинен був і міг їх передбачити, оскільки був зобов'язаний забезпечити безпечні умови утримання тварини та усвідомлювати потенційну небезпечність її поведінки [9].

Аналіз обставин справи свідчить про те, що обвинувачений не проявив необхідної обачності, не врахував можливі наслідки своїх дій і не забезпечив належного контролю за твариною, що зумовило настання шкоди потерпілій.

Порівняння кримінально протиправної самовпевненості та недбалості доцільно здійснювати через аналіз їх інтелектуального та вольового елементів. При кримінально протиправній самовпевненості інтелектуальний елемент проявляється у передбаченні особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, тоді як вольовий елемент характеризується легковажним розрахунком на їх відвернення. Натомість при кримінально протиправній недбалості інтелектуальний елемент полягає у відсутності передбачення таких наслідків за умови, що особа повинна була і могла їх передбачити, а вольовий елемент виражається у відсутності належної уважності та обачності, що призводить до невжиття заходів для запобігання шкоді. Отже, ключова відмінність полягає в тому, що при самовпевненості особа усвідомлює можливість настання наслідків, але безпідставно розраховує їх уникнути, тоді як при недбалості вона взагалі не замислюється над їх можливістю, хоча об'єктивно повинна була це зробити.

Поряд із розглянутими формами вини у теорії кримінального права звертається увага на випадки їх поєднання в межах одного кримінального правопорушення.

Змішана форма вини має місце тоді, коли психічне ставлення особи до різних ознак кримінального правопорушення є неоднаковим. Зокрема, діяння може вчинятися умисно, тоді як щодо його наслідків має місце необережне ставлення. Таким чином, інтелектуальний і вольовий елементи вини розподіляються по-різному залежно від конкретних ознак складу правопорушення.

Зокрема, як зазначає А. Бокова, змішана форма вини не є «третьою формою» вини у класичному розумінні, а виступає особливістю її прояву у складних конструкціях кримінальних правопорушень. На її думку, психічне ставлення особи до діяння та його наслідків може не збігатися, що

обумовлює поєднання умислу і необережності в межах одного кримінального правопорушення. Водночас доцільним є не виокремлення змішаної вини як окремої форми, а нормативне уточнення можливості різного психічного ставлення до окремих елементів складу [10, с. 70].

На нашу думку, така позиція є обґрунтованою, оскільки змішана форма вини не потребує виокремлення як самостійної категорії, а може розглядатися як особливість поєднання умислу і необережності. Такий підхід дозволяє зберегти логічність системи форм вини та водночас забезпечує більш точну кваліфікацію кримінальних правопорушень, враховуючи реальні обставини вчинення діяння.

Висновки. Отже, проведені дослідження дає підстави стверджувати, що інститут вини є одним із ключових у кримінальному праві України, оскільки саме через нього розкривається психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків. Вина виступає необхідною умовою кримінальної відповідальності, а її встановлення має вирішальне значення для правильної оцінки поведінки особи.

Аналіз форм вини показує, що їх розмежування ґрунтується на особливостях інтелектуального та вольового елементів. Умисел передбачає усвідомлення та відповідне ставлення до наслідків діяння, тоді як необережність характеризується недостатнім рівнем передбачення або помилковою оцінкою можливості їх настання. Важливим є також розмежування різних видів необережності, що дозволяє більш точно визначити характер психічного ставлення особи.

Разом із тим у кримінально-правовій практиці зустрічаються ситуації, коли психічне ставлення до діяння та його наслідків не збігається, що обумовлює існування змішаної форми вини. Такий підхід відображає складність реальних життєвих ситуацій та свідчить про необхідність гнучкого підходу до оцінки поведінки особи.

Таким чином, дослідження форм вини має важливе значення для розуміння сутності кримінально протиправної поведінки та забезпечення правильного застосування норм кримінального права.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 15.04.2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 24.04.2026).

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. No 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua /laws/ show/254к/96-вр](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр) (дата звернення: 24.04.2025).
3. Вереша Р. В. Мейнстім вини. *The XXIX International Scientific and Practical Conference «Youth of the 21st century: self-realization, value orientations, identification»* : Conference Proceedings, м. Zagred., 22-24.07.2024 р. 2024. С. 117–120.
4. Вирок Шишацького районного суду Полтавської області від 22.04.2026 у справі № 551/422/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135914813> (дата звернення: 24.04.2026).
5. Кримінальне право України. Загальна частина / ред.: В. Сташиса, В. Тація. 4-те вид. Харків, 2010. 456 с.
6. Вереша Р. В. Вольові аспекти кримінально протиправної самовпевненості. *The III International scientific and practical conference «Technology development: shaping modern thinking and scientific approaches»* : Conference Proceedings, м. Krakow, 19-21.2026 р. 2026. С. 127–130.
7. Вирок Біляївського районного суду від 16.05.2024 у справі № 496/5246/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119059406#> (дата звернення: 24.04.2026).
8. Вереша Р. В. Сутність кримінально протиправної недбалості. *The IV International scientific and practical conference «Modern technologies and society: impact and future challenges»* : Conference Proceedings, м. Sofia, 26-28.01.2026 р. 2026. С. 110–113.
9. Вирок Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 08.02.2022 у справі № 285/540/21. URL: [https://reyestr.court.gov.ua /Review/103043693](https://reyestr.court.gov.ua/Review/103043693) (дата звернення: 24.04.2026).
10. Бокова А. О. Закріплення змішаної форми вини у кримінальному кодексі України: pro et contra. *Global Interdisciplinary Summit: Frontier of Science and Future Technologies* : Proceedings of International Scientific and Practical Conference, м. Khalifa University, 03.04. 2026 р. 2026. С. 69–73.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЗА СТАТТЕЮ 126-1 КК УКРАЇНИ

У статті розглядається склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 Кримінального кодексу України, з висвітленням ознак об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. Аналізуються види насильства (фізичне, психологічне та економічне), визначається актуальність проблеми на основі статистичних даних, а також судової практики реальних справ з Єдиного державного реєстру судових рішень. Запропоновано вдосконалити нормативне визначення ознак складу кримінального правопорушення з метою підвищення ефективності боротьби з домашнім насильством.

Ключові слова: домашнє насильство, стаття 126-1 КК України, фізичне насильство, економічне насильство, психологічне насильство.

This article examines the composition of a criminal offense provided for in Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, highlighting the features of the object, objective side, subject and subjective side. Types of violence (physical, psychological and economic) are analyzed, the relevance of the problem is determined on the basis of statistical data, as well as judicial practice of real cases from the Unified State Register of Court Decisions. It is proposed to improve the normative definition of the features of the composition of a criminal offense in order to increase the effectiveness of the fight against domestic violence.

Keywords: domestic violence, Article 126-1 of the CC of Ukraine, physical violence, economic violence, psychological violence.

Вступ. Домашнє насильство в Україні залишається однією з найгостріших соціальних і правових проблем, що обумовлені сучасними кризами, такими як війна та економічна нестабільність. Кількість звернень про домашнє насильство до поліції зазнало коливань впродовж останніх трьох років (2023-2025 р.), що відображає вплив повномасштабної війни, окупації територій та соціальних змін.

У 2023 році було зареєстровано 251 954 звернень через війну, посилення внутрішньої міграції населення та посилення психологічного тиску на сім'ї. З них: від дітей надійшло 8592 звернення; від жінок – 196411 звернень, від чоловіків – 46951 звернення [1].

Однак, у 2024 році через брак інформації з тимчасово окупованих регіонів (АР Крим, Севастополь, Луганська область, Донецька область, Херсонська область) було зафіксовано різке зниження – 181 904 звернень (зменшення на 37,6%). З них: від дітей надійшло 8646 звернення; від жінок – 141836 звернень, від чоловіків – 31422 [2].

Станом на 2025 рік, було зафіксовано 90 288 звернень, що на 50,4% менше, в порівнянні з 2024 роком, проте, статистика залишається неповною через ті самі фактори [3].

Метою статті є визначення кримінально-правової природи кримінального правопорушення, передбаченого в статті 126-1 КК України з урахуванням видів насильства та судової практики.

Основний зміст. Згідно зі статтею 126-1 КК України, а також статтею 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», у сучасному правовому розумінні виокремлюється декілька видів домашнього насильства, кожен з яких має власну характерну ознаку.

Насильство – це зовнішній вплив на особу, яка намагається отримати від іншої певну поведінку, воно може бути економічним, фізичним, психологічним. При цьому, існує такий вид, як сексуальне насильство – стаття 153 КК України, і виноситься в окремий розділ Особливої частини.

Перший вид – це фізичне насильство, яке проявляється у вчиненні насильницьких дій фізичної природи – застосування ударів, побоїв, та інших форм фізичної сили, а також дій, що обмежують волю потерпілого або завдають фізичної шкоди, болю, каліцтва, ставлять під загрозу життя, здоров'я, заподіяння смерті.

Другий вид – це психологічне насильство, яке проявляється не фізичним впливом, а систематичним психологічним тиском: погрозами, приниженням, озлобленим ставленням, зневаженням, ізоляцією, контролюванням зв'язків, емоційним шантажем, публічним ганьбленням, що призводить до підтримуваного страху, тривоги, почуття провини, безпорадності та емоційної залежності від агресора.

Третій вид – економічне домашнє насильство, яке проявляється в умисному обмеженні доступу жертви до матеріальних ресурсів: позбавлення житла, їжі, одягу, коштів, документів, залишення без догляду чи піклування, можливості працювати або повне позбавлення особи контролю над власними доходами, коли винний створює стан майнової залежності, використовуючи його як засіб контролю поведінки [4].

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, зазначеного у статті 126-1 КК України, є особисті блага, спрямовані на захист здоров'я, особистої безпеки, честі та гідності особи, а також запобігання насильству в сім'ї та особистих близьких відносинах. Такий об'єкт відповідає загальному принципу захисту основоположних прав і свобод особи, закріпленому в Конституції України та спеціальних законах про протидію домашньому насильству.

Домашнє насильство, як визначено в цій нормі, вважається навмисним та систематичним фізичним, психологічним та економічним насильством, яке спричиняє фізичні та психологічні страждання, порушення психічного стану, втрату працездатності або інші негативні наслідки для потерпілого [5].

Факультативним об'єктом виступають майнові інтереси особи, порушені внаслідок економічного насильства (навмисне позбавлення їжі, одягу, коштів, документів, можливості користуватися житлом чи іншим майном), а також воля, честь та гідність особи в умовах систематичного психологічного тиску, приниження, погроз, повного контролю над поведінкою та інших форм нематеріального домашнього насильства. При цьому порушується стабільність сімейних та близьких особистих відносин, а простір взаємної підтримки перетворюється на середовище постійного страху, залежності та експлуатації.

Об'єкт кримінального правопорушення визначається з урахуванням положень статті 126-1 КК України, яка передбачає покарання, якщо винний умисно вчиняє фізичне, психологічне та економічне насильство щодо чоловіка/дружини, колишнього чоловіка/дружини або іншої особи, з якою він/вона перебував/перебуває в сімейних або близьких відносинах, що завдає потерпілому фізичних або психологічних страждань. Додаткові роз'яснення домашнього насильства та його складових наведено в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначає його як сукупність дій та бездіяльності, що завдають шкоди фізичному чи психічному здоров'ю, порушують майнові права, волю, честь та гідність особи.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого статтею 126-1 КК України, включає сукупність зовнішніх ознак, що відображають характер та спосіб насильницького впливу, систематичність таких дій, їх наслідки, а також сімейно-особисту близькість між учасниками. Норми статті зосереджуються саме на навмисному систематичному характері домашнього насильства, що відрізняє його від одноразового прояву агресії чи звичайного сімейного конфлікту.

Систематичність є факультативною ознакою об'єктивної сторони домашнього насильства, яка виступає як обстановка, і відрізняє цей склад кримінального правопорушення від поодинокого акту агресії або конфліктних ситуацій. І водночас з тим, для кваліфікації діянь саме за цим складом виступає як обов'язкова ознака. У кримінально-правовій практиці систематичність розуміється як повторювані (три або більше), але не

обов'язково постійні, прояви фізичного, психологічного та економічного тиску, спрямовані на контроль над потерпілим, підпорядкування його волі, підтримку його у стані постійного страху, тривоги та залежності.

Водночас законодавець не встановлює часових рамок «систематичність», а дозволяє встановлювати її на основі сукупності об'єктивних ознак, наявних у справі (частота інцидентів, міра їх відносно один одного, характер взаємозв'язків між учасниками, свідчення, медичні та психологічні висновки). Дана стаття спрямована на захист від тривалого латентного впливу насильства, що відображається в психологічних та майнових наслідках.

Не менш важливою ознакою об'єктивної сторони є настання наслідків у вигляді фізичних або психологічних страждань, порушення психічного стану, втрату працездатності, формування емоційної залежності або інших негативних наслідків для особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах із винним. Стаття 126-1 КК України не вимагає доказів тяжких тілесних ушкоджень або тривалої повної втрати працездатності; достатньо встановити, що систематичне насильство призвело до стійкого стану страждань, страху, тривоги, погіршення психічного здоров'я, зниження соціальної адаптації чи постійного стану неможливості самостійно задовольнити базові життєві потреби.

Нарешті, об'єктивна сторона домашнього насильства завжди має просторове та соціальне середовище – воно вчиняється в межах сім'ї або близького оточення, тобто в рамках шлюбу, фактичних сімейних відносин, спільного проживання, або інших стійких особистих зв'язків, встановлених між чоловіком/дружиною, колишнім чоловіком/дружиною або іншою особою, з якою винний має або мав такі стосунки. Це означає, що юридично значущим є не лише характер насильницьких дій, але й вони відбуваються в просторі соціальних відносин довіри, які передбачені законом як особливо захищений контекст [6].

У кримінальній справі № 1-кп/537/83/2021 (справа № 537/17/21) від 05.01.2021 року обвинуваченого було визнано винуватим та засудженим у психологічному домашньому насильстві щодо матері за статтею 126-1 КК України [7]. Суд встановив, що протягом семи місяців обвинувачений вчиняв насильство в умовах спільного проживання, вживаючи алкоголь та агресивну лексику, намагаючись домогтися покірності та лояльності.

Зокрема, обвинувачений вживав нецензурні образи, грубу лексику та безпосередньо принижував честь та гідність матері, що було зафіксовано, як адміністративне правопорушення за статтею 173-2 Кодексу про

адміністративні правопорушення, і суд призначив адміністративний штраф. Ці факти стали підставою для подальшого кримінального розслідування, оскільки вони продемонстрували систематичний характер діяння – повторювані акти психологічного тиску, спрямовані на створення емоційної залежності потерпілої протягом семи місяців.

Аналіз вироку підтверджує, що суд розглядає систематичність, сімейні відносини, характер діяння та психологічні наслідки, які є основними елементами для кваліфікації за статтею 126-1. Крім того, це провадження демонструє можливість використання адміністративних актів, як доказів у подальших кримінальних справах у разі повторних випадків насильства.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого у статті 126-1 КК України, є спеціальний суб'єкт у вигляді осудної фізичної особи, яка вчинила домашнє насильство щодо подружжя, колишнього подружжя, або іншої особи, з якою вона має (мала) сімейні чи близькі особисті відносини.

На відміну від загального суб'єкта кримінально-правових відносин, яким є «фізична осудна особа, яка досягла певного віку», у цьому випадку законодавець зазначає специфічну ознаку – наявність стійких сімейних чи близьких особистих відносин між суб'єктом злочину та потерпілим, включаючи шлюбні, фактично сімейні відносини, спільне проживання, батьківські зв'язки, родинні стосунки, партнерство з можливою спільною дитиною, а також інші довірчі особисті контакти, що утворюють домашнє середовище [8, с. 192].

Така структура суб'єкта відрізняє домашнє насильство від інших форм насильства, що виникають поза сімейним колом, та наголошує на особливій правовій охороні відносин, заснованих на взаємній довірі, спільному побуті та емоційній залежності. Вік кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, зазначене у статті 126-1 КК України, узгоджується із ч. 1 ст. 22 КК України про відповідальність з 16 років, а конкретний особовий статус винного визначається не лише формальною наявністю шлюбу, а й фактичним характером, стабільністю та тривалістю відносин між учасниками, що є важливими критеріями для кваліфікації діянь, зазначених у цій статті.

Таким чином, суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченим даною статтею, є осудна фізична особа, яка вчиняє умисне, систематичне фізичне, психологічне або економічне насильство щодо особи, з якою вона перебуває (перебувала) у сімейних або особистих

близьких відносинах, що відображає особливу природу домашнього насильства як злочину, спрямованого на контроль та експлуатацію особи в рамках довіри та домашнього простору.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого статтею 126-1 КК України, характеризується умисною виною у прямій формі. Це означає, що винний свідомо вчиняє фізичне, психологічне або економічне насильство, передбачає, що його дії (або бездіяльність) спричинять фізичні або психологічні страждання, порушення психічного стану, зниження працездатності, емоційну залежність чи погіршення якості життя потерпілого, і бажає або свідомо допускає настання таких наслідків.

У сфері суб'єктивної сторони важливою є мотиваційна сфера: домашнє насильство часто супроводжується побутовими мотивами, зокрема ревностями, бажанням демонстрації влади, нав'язуванням свого стилю життя, самоствердженням через підлеглість іншій особі, а також нав'язливою сімейно-побутовою агресією.

Судова практика наголошує на тому, що для встановлення складу злочину за статтею 126-1 КК України важливий не сам мотив, а систематичний, умисний характер насильства, і його тісний зв'язок з домашнім середовищем, а також реальний вплив таких дій на психічний стан та життєву автономію потерпілого.

Так, у справі № 51-2098км21 суд встановив, що винний має прямий умисел на спричинення психологічного страждання і систематично вчиняв психологічне домашнє насильство, що підтверджує умисний характер вини в межах статті 126-1 КК України [9].

Україна вже зробила значні кроки щодо вдосконалення правового регулювання питань домашнього насильства. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» встановлює комплексний підхід до виявлення, запобігання та протидію домашнього насильства, встановлює обов'язки державних органів, правоохоронних структур та соціальних служб щодо захисту потерпілих, оперативного впровадження обмежувальних заходів та ведення реєстрації випадків домашнього насильства.

Окремим етапом удосконалення національної практики є ратифікація Україною Стамбульської конвенції. Після ратифікації Стамбульської конвенції відповідно до європейських стандартів Верховна Рада України реформувала Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», доповнивши його більш чіткими правовими ознаками психологічного, фізичного та економічного насильства, як окремих форм

домашнього насильства, що дозволило уніфікувати термінологію та забезпечити систематичний підхід до виявлення, кваліфікації та протидії всіх форм домашнього насильства в українській правовій практиці.

Вступ конвенції в силу потребує впровадження міжнародних стандартів, що передбачають визначення домашнього насильства, захист потерпілих, особливо жінок та дітей, а також забезпечення міжвідомчої взаємодії між правоохоронною та судовою системою, навчальними та медичними закладами.

Висновки. Домашнє насильство в Україні залишається гострою соціально-правовою проблемою, особливо в періоди війни та економічної кризи. Офіційна статистика лише частково відображає справжні масштаби цього явища, оскільки значна частина випадків залишається в латентному стані через страх, залежність та недовіру до системи захисту.

Список використаних джерел

1. Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. URL: https://www.msp.gov.ua/api/uploads/z_2025_6b39936fc5.doc_ (дата звернення: 15.04.2026).
2. Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. URL: https://www.msp.gov.ua/api/uploads/Informacziya_pro_stan_vikonannya_zavdan_i_za_hodiv_0db38a7a73.docx (дата звернення: 15.04.2026).
3. Redirecting... Facebook. URL: <https://www.facebook.com/MLSP.gov.ua/photos/стан-системи-протидії-домашньому-насильству-ключові-дані-за-2025-рікстаном-на-01/1292743469558318/> (дата звернення: 15.04.2026).
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII : станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 15.04.2026).
5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 15 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
6. Стаття 126-1 КК України: особливості кваліфікації та доказування. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/stattia-126-1-kk-ukrayini-osoblivosti-kvalifikaciyi-ta-dokazuvannia?utm_source=perplexity (дата звернення: 16.04.2026).
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94018280> (дата звернення: 17.04.2026).
8. Zinsu O. I. Crime of domestic violence (Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine): analysis of judicial practice. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2021. Vol. 66. P. 189–196. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.31> (дата звернення: 17.04.2026).
9. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544936> (дата звернення: 18.04.2026).

НАШІ АВТОРИ

Білогубова Наталія Валеріївна – студентка 2 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Бурятинська Наталія Іванівна – асистентка кафедри соціально-економічних дисциплін КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»

Василяка Олеся Костянтинівна – кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Гардзинська Євгенія Олександрівна – студентка 2 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Данильченко Олена Валентинівна – старша викладачка кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського науково-навчального інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Дучимінська Леся МIRONІВНА – начальниця управління контролюю-перевірочної роботи Головного управління Пенсійного фонду України у Волинській області

Іванов Микита Артемович – студент 2 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського

навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Калитаєв Володимир Володимирович – аспірант кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Козаченко Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Ковальчук Володимир Степанович – кандидат юридичних наук, начальник відділу ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційно-аналітичної роботи Волинської обласної прокуратури

Колб Олександр Григорович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету

Лазарєва Наталя Михайлівна – викладачка кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського науково-навчального інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Митрофанов Ігор Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Мусиченко Ольга Михайлівна – докторка філософії в галузі права, доцентка, доцентка кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Мусиченко Віталій Олександрович – магістр права, слідчий СВ Миколаївського районного управління Головного управління Національної поліції України в Миколаївській області

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Орловська Наталя Анатоліївна – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри національного та міжнародного права Одеського національного морського університету

Туляков Вячеслав Олексійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

Цимбаліст Діана Юріївна – студентка 2 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Чорнозуб Лариса Василівна – кандидатка юридичних наук, доцентка, в.о. завідувача кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ

Передмова.....	3
----------------	---

Розділ І

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НОВІТНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Туляков Вячеслав

Некодифіковані джерела кримінального права.....	5
---	---

Козаченко Олександр

Нормативне визначення кримінальної відповідальності: de lege ferenda (роздуми над проєктом кримінального закону).....	23
--	----

Колб Олександр, Дучимінська Леся

Кримінологічна інформація як предмет діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні.....	33
---	----

Митрофанов Ігор

Спеціальна конфіскація як засіб кримінально-правового впливу.....	41
---	----

Орловська Наталя

«Злочини ненависті»: проблеми визначення та кримінально- правового запобігання	50
---	----

Колб Олександр, Ковальчук Володимир

Чому в умовах воєнного стану в Україні потрібно розширювати перелік об'єктів адміністративного нагляду з числа засуджених до позбавлення волі?.....	59
---	----

Мусиченко Ольга

Роль кримінально-правових заходів у протидії окремим видам військових кримінальних правопорушень.....	66
--	----

Василяка Олеся

Захист учасників кримінального судочинства в системі оперативно- розшукової діяльності.....	78
--	----

Чорнозуб Лариса, Данильченко Олена, Лазарева Наталя

Фінансовий контроль як дієвий інструмент боротьби та запобігання корупції.....	85
---	----

Бурятинська Наталія

Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне право України	91
--	----

Калитаєв Володимир

Некаральні кримінально-правові заходи як особлива форма зовнішнього впливу на корупцію.....101

Мусиченко Віталій

Протидія притонуотриманню кримінально-правовими заходами: до постановки проблеми.....109

Розділ II**НАУКОВИЙ ДОРОБОК МОЛОДИХ ПРАВОНАВЦІВ****Білогубова Наталія**

Ознаки та властивості сучасного кримінального закону.....120

Гардзинська Євгенія

Відмежування готування від замаху у кримінальному праві України.....130

Іванов Микита

Форми вини у кримінальному праві України: теоретичний та прикладний аспекти138

Цимбаліст Діана

Кримінально-правова характеристика домашнього насильства за статтею 126-1 КК України148

Наші автори.....155

Електронне наукове видання

Новітні кримінально-правові дослідження – 2026

АЛЬМАНАХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Підписано до поширення через мережу Інтернет 19.05.2026.

Об'єм даних 1,28 Мб.

Видавництво Миколаївського навчально-наукового інституту права

Національного університету «Одеська юридична академія»

вул. Ген. Олекси Алмазова, 18, 54038, Україна

Тел./факс (0512) 40-86-54

Сайт: <https://mip.onua.edu.ua/>

E-mail для авторів: mip@onua.edu.ua